

Cassanencs arreu del món.

Històries d'emigracions, viatges i exilis

CONFERÈNCIES DE L'ARXIU; 3

Dolors Grau – Josep Lluís Òdena (coords.)

EDITA:

COL·LABORA:

COORDINACIÓ: Dolors Grau i Ferrando
Josep Lluís Òdena i Rodríguez

AUTORS: Joaquim Alvarado i Costa
Miquel Correyero i Ayala
Lluís Costa i Fernández
Jacint Creus
Xavier Niell i Ciurana
Eva Pinyol i Llèsera

REVISIÓ LINGÜÍSTICA: Carme Xifre i Suñer

DISSENY I MAQUETACIÓ: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2696-2519

Primera edició digital, novembre 2020

FOTO COBERTA: Pere Boada i Bergés a Filipines. Font: AMCS.
Arxiu d'imatges. Col·lecció Montserrat Boada

ÍNDIX

Sigles i abreviatures	4
Pròleg	5
1. INTRODUCCIÓ	7
Josep Lluís Òdena i Rodríguez	
2. VIATGES DE SURO I TAPS	11
Joaquim Alvarado i Costa	
3. LA MISSIÓ	27
Jacint Creus	
4. LA GUERRA DE CUBA (1895-1898): EL FRACÀS DEL PROJECTE NACIONAL ESPANYOL. EL CAS DE CASSÀ DE LA SELVA	47
Lluís Costa i Fernández	
5. CORRANDES D'EXILI	63
Xavier Niell i Ciurana	
6. MARULL: UN POBLE ARGENTÍ AMB ARRELS CASSANENQUES	79
Miquel Correyero i Ayala	
7. INDIANS A CASSÀ?	95
Eva Pinyol i Llésera	
8. APÈNDIX DOCUMENTAL	109
9. BIBLIOGRAFIA	113
ÍNDIX DE TAULES I FIGURES	117

Sigles i abreviatures

AG-CMF	Arxiu General de la Congregació Claretiana a Roma
AHG	Arxiu Històric de Girona
AMCS	Arxiu Municipal de Cassà de la Selva
AMGI	Arxiu Municipal de Girona
CMF	Fills del Cor de Maria, <i>Cordis Maricæ Filii</i>
MIC	Missioneres de la Immaculada Concepció
coord.	coordinador
ed.	editor
f.	foli
núm.	número
p.	pàgina
vol.	volum

PRÒLEG

Joan Casabó

Regidor de Cultura

Quan parlem de la història d'un poble ens centrem en aquells que n'han format part en els moments d'èxit de la seva vida. Els metges que han resultat un referent per a la població, els mestres més estimats, els emprenedors i empresaris que han posat el seu talent al servei del poble...

Però la història d'un poble té una altra realitat, una "cara B", com el negatiu d'una imatge que ens explica la història amb els colors invertits.

És la història de tots aquells qui en van marxar. Alguns per voluntat i d'altres per obligació. En alguns casos la vida no els va somriure i les seves històries en forma de documents, cartes i escrits queden en l'oblit, potser en una caixa al fons d'un armari fins que un dels seus descendents els rellegeix encuriós, normalment en la intimitat, per tornar-los a deixar dins la caixa d'on han sortit.

Però la història d'uns quants corre una altra sort. És la dels qui fan bona la dita que "ningú és profeta a la seva terra" i que han trobat els millors moments de la seva vida lluny de Cassà. No obstant, les històries de molts d'aquests també costa que transcendeixin el nucli familiar i per això és especialment interessant resseguir-ne els documents que han arribat fins als nostres dies.

Així descobrim que un cassanenc, Francesc Salvi Marull, va obrir la llibreria més antiga de Buenos Aires i una de les més antigues del món que segueix activa. Descobrim la vida d'un comandant carlí que es converteix en prefecte apostòlic de Fernando Poo, a la Guinea Espanyola, o les històries de surers com Daussà, Oller i Sabater que obren rutes comercials i tanquen acords mercantils que, a pesar de l'abisme tecnològic i comunicatiu que els separa d'avui en dia, no difereixen tant dels que es poden portar a terme actualment a moltes empreses i negocis.

Aquest cicle de conferències, que teniu transcrits a les vostres mans, ens ofereix la possibilitat de conèixer algunes d'aquestes històries a partir de la recerca acurada i detallada portada a terme pels seus autors. És d'agrair la feina de tots els qui hi han participat. Cadascuna de les històries explicades és una història que mereix ser recuperada per donar reconeixement a la vida dels seus protagonistes. I cadascun dels seus protagonistes mereix sortir de l'oblit i ser reconegut com a actor de primer ordre de la història del nostre poble.

1. INTRODUCCIÓ

Josep Lluís Òdena Rodríguez

CASSANENCS ARREU DEL MÓN

Històries d'emigracions, viatges i exilis

Els humans, des de temps molt reculats, ens movem pel planeta a la recerca d'oportunitats, noves experiències o obligats per les circumstàncies. Així, anant més o menys enrere en el temps, tots som hereus d'algun desplaçament dels nostres avantpassats. Avui, quan les distàncies s'escurcen cada cop més i les comunicacions món enllà han esdevingut immediates, hem volgut focalitzar l'anàlisi històrica i antropològica sobre els viatges, més lents i menys comunicats, d'alguns cassanencs del passat. L'objectiu d'aquest cicle de conferències ha estat posar a l'abast de tothom diverses històries d'antics veïns (industrials, polítics, soldats, missioners...) que van veure i viure món tot marxant de Cassà, temporalment o per sempre.

Per tant, un cop enllestit el cicle no podem pas dir que tenim a les mans una publicació que recull la història de tots els cassanencs que han viatjat i s'han establert a diversos punts del planeta. Això seria una mena d'inventari enciclopèdic que queda molt lluny de les nostres pretensions. En tot cas, es tracta d'un llibre en format digital on apareixen alguns dels cassanencs del passat que es van moure pel món amb diverses motivacions. Volem que serveixi per posar cares concretes a aquest fenomen i, a la vegada, simbolitzar molts altres antics veïns que també van fer camí cap a indrets més o menys llunyans. Aquesta "parcialitat" també té un involuntari biaix de gènere. En aquest sentit, hem de dir que ens hauria agradat (i hem treballat per aconseguir) una major presència de dones, tant en l'equip de conferenciants com en els protagonistes de les històries. Però els desitjos no sempre es fan realitat. O, més ben dit, sovint topen amb la realitat que, en aquest cas, ha suposat la disponibilitat concreta dels conferenciants consultats, el caràcter exclusivament masculí dels desplaçaments militars, la documentació que es deriva de les societats patriarcals... Això no obstant, donat que un dels objectius d'aquests cicles de conferències de divulgació històrica és també esperonar noves recerques, entenem que aquestes mancances es veuran en bona mesura esmenades amb les investigacions futures. A tots els temes de les conferències hi ha "camp per córrer" en aquest i altres sentits.

Malgrat la previsió, sempre hi ha un punt d'incertesa en els viatges. També en aquest cicle de conferències, que havíem planificat i anunciat amb tot detall, vam haver de fer una inesperada aturada forçosa a la meitat del camí, quan una pandèmia global accelerada per la gran mobilitat humana de l'actualitat va fer acte de presència a casa nostra. De manera que vam viure la paradoxa d'haver de romandre confinats i quietes a casa durant el cicle de conferències dedicat als cassanencs més "moguts". Quan escric aquestes línies a primers d'octubre de 2020 encara en patim, i molt, les doloroses conseqüències com a país, però cal tenir esperança donat que, com diu el refrany, cap bé ni cap mal dura cent anys. En tot cas, si ho analitzem des de la perspectiva històrica, la covid-19 no és, ni de bon tros, la primera pandèmia que ha colpejat Catalunya i, malauradament, és molt possible que tampoc sigui l'última.

La primera conferència, *Viatges de suro i taps*, va tenir lloc el dissabte 9 de novembre de 2019 a les 11:30 del matí, a la sala de conferències del primer pis de Can Trinxeria. L'historiador Joaquim Alvarado Costa va fer esment de diversos cassanencs que, moguts pel negoci del suro i els taps, van marxar a diversos indrets del sud-oest de la península Ibèrica i del món. Així, de manera nominal van fer acte de presència altra vegada a Cassà els personatges més famosos de la que podríem anomenar "història oficial del suro i els taps cassanencs" (Daussà, Trincheria, Oller, Serra...), però també altres antics veïns més desconeguts i amb trajectòries igualment molt interessants. Una reflexió d'Alvarado a l'hora de treballar el tema proposat és vàlida per a tot el cicle de conferències: "Cassanencs arreu del món, d'acord. Però, qui és cassanenc?" La simplificació dels "nascuts a Cassà" servirà com a resposta funcional, però en realitat el tema donaria molt de joc...

La segona de les conferències, *La missió*, es va celebrar el dissabte 11 de gener de 2020 a les 11:30 del matí, a la sala de conferències del primer pis de Can Trinxeria. Va tenir com a protagonista un personatge singular d'aquests que ara tot just anomenàvem com a "nascuts a Cassà", però que va morir l'any 1890 a molts quilòmetres de distància del nostre poble, a la Guinea Espanyola. D'en Pere Vall-Ilovera Torrent en tenim referència, de manera principal, a partir de la seva tasca com a eclesiàstic i missioner. L'antropòleg i historiador Jacint Creus ens va explicar que aquest claretà cassanenc va dirigir una de les missions catòliques més importants de l'Àfrica colonial, essent el prefecte apostòlic de Fernando Poo. D'altra banda, Creus, tot emmarcant Vall-Ilovera en la lluita de la tradició contra la modernitat característica del segle XIX, també en va fer una referència biogràfica de caràcter militar a causa de la seva condició de combatent tradicionalista, voluntari a la darrera carlinada.

Uns altres militars cassanencs, aquests per obligació, van ser els protagonistes de la tercera conferència, *La guerra de Cuba (1895-1898): el fracàs del projecte nacional espanyol. Misèries i angoixes de la societat civil: el cas de Cassà de la Selva*, que es va efectuar el dissabte 15 de febrer de 2020 a les 11:30 del matí, a la sala de conferències del primer pis de Can Trinxeria. L'historiador Lluís Costa Fernández va posar de manifest la injustícia dels reclutaments i l'alta mortalitat i afectació de la salut dels soldats (la majoria a causa de malalties "comunes") destinats a les guerres d'ultramar, que contrasten amb els discursos oficials de l'època sobre aquests conflictes, tot presentant-los com un conjunt de batalles èpiques i glorioses. A més, l'estat va "delegar" en els ajuntaments l'atenció als soldats víctimes de la guerra de Cuba i les seves famílies, i és així com a Cassà es va constituir una Junta Central, l'any 1895, dividint el poble en diverses zones per facilitar les tasques de recaptació dels donatius.

A diferència dels soldats víctimes de la guerra de Cuba, els polítics republicans cassanencs que van perdre la Guerra Civil de 1936-1939 no van poder acollir-se a cap ajut institucional del nostre municipi, ans al contrari, van patir directament la repressió del règim franquista i alguns d'ells van marxar a l'exili per evitar les seves conseqüències (detencions, empresonaments...). Així, *Corrandes d'exili* va ser el títol de la quarta de les conferències del cicle, que segons el programa inicial havia de ser la cinquena, i que va pronunciar l'historiador cassanenc Xavier Niell Ciurana el dimecres 9 de setembre de 2020 a les 8 del vespre, al pati de Can Trinxeria. A més de la nova ubicació exterior, a nivell logístic el cicle es va reprendre amb altres mesures de seguretat contra la covid-19: capacitat limitada, reserva prèvia d'assistents, distància entre cadires, ús de mascaretes... Per tant, podem dir que des d'una actualitat sanitària però també políticament complicada (a Catalunya tornem a tenir presos polítics i exiliats), Niell ens va parlar d'un altre moment històric políticament convuls que va implicar, per exemple, que alguns veïns de Cassà es veiessin obligats a anar a viure a França o a l'Amèrica Llatina.

També a Llatinoamèrica, en concret a l'Argentina, s'establí una nissaga d'origen cassanenc, que acabaria fundant i batejant un poble "homònim": Marull. Aquest cognom fou l'element destacat del títol i del desenvolupament de la cinquena conferència, *Marull: un poble argentí amb arrels cassanenques*, que es va realitzar el dimecres 16 de setembre de 2020 a les 8 del vespre, al pati de Can Trinxeria. A més de les vicissituds d'aquesta família de farmacèutics cassanencs instal·lats voluntàriament a Buenos Aires l'any 1777, i dels diversos negocis que van impulsar, enriquint-se i comprant unes terres a la província argentina de Córdoba on, amb l'arribada del ferrocarril, acabarien fundant Marull l'any 1912, l'historiador Miquel Correyero Ayala també ens va explicar que el cèntric local de la capital argentina on Francesc Salvi Marull va obrir la seva farmàcia l'any 1785, i on també va començar a vendre llibres, va acabar esdevenint la llibreria més antiga de Buenos Aires i del món, essent avui dia Lloc Històric Nacional.

I parlant de llibres, en tancar aquesta publicació encara no s'ha pogut portar a terme la sisena (i darrera) de les conferències del cicle malgrat diversos intents frustrats, de manera indirecta, per la covid-19. Semblaria, per tant, que la pregunta que li fa de títol ha quedat sense resposta: *Indians a Cassà?* Però no patiu, la recerca ja està feta i en podem llegir el resultat en aquestes mateixes pàgines. D'aquesta manera, de la mà de l'antropòloga Eva Pinyol Llésera descobrim que, així com els topònims sovint amaguen històries antigues i interessants, alguns noms de cases i de carrers de Cassà de la Selva també ho fan. És el cas, per exemple, de cal Xilè. Sí, aquella gran casa que presideix un dels extrems del passeig Vilaret, allà on (encara i per molts anys) es fa mercat els dimecres i els dissabtes, a tocar del carrer Marina. A partir del nom de la casa viatgem fins a Santiago de Xile per conèixer l'aventura "indiana" de la família Figueras-Puig. I el mateix s'esdevé amb can Filipinus, la casa ubicada a la confluència dels carrers Progrés, Molí i Remei, que ens permet viatjar fins a les Índies Orientals Espanyoles.

Aquest és, doncs, un llibre de viatges. Viatges en l'espai i en el temps que hem fet mitjançant unes naus anomenades Història i Antropologia. Governades per sis destres pilots, ens hi hem embarcat acompanyats d'un nombrós passatge i comptant, en la majoria dels casos, amb familiars dels protagonistes històrics i també amb navegants "grecs" (els membres del Grup de Recerca i Estudis Cassanencs, que tan bona feina fan per l'estudi, conservació i difusió de la cultura i el patrimoni de Cassà). A tots ells volem agrair la seva dedicació i presència en aquest cicle de conferències. A més, fent de la necessitat virtut en la nostra odissea particular, hem descobert un nou espai per fer conferències: el pati de Can Trinxeria. Cal dir que aquesta casa de la plaça de la Coma és un escenari molt escaient i que, de moment, ha estat també "protagonista" dels tres cicles de conferències organitzats per l'Arxiu de Cassà: va ser lloc d'estada dels pilots republicans del camp d'aviació durant la Guerra Civil de 1936-1939, compta amb la presència d'uns vitralls que són el reflex del seu temps històric, i fou propietat dels Trincheria cassanencs que van escriure i viatjar moguts pel suro. Avui Can Trinxeria és un equipament municipal i no voldríem cloure aquesta presentació sense donar les gràcies a l'Ajuntament de Cassà i al seu personal laboral, tècnic i polític. Als treballadors de la Brigada d'Edificis Municipals, de l'Arxiu, de l'Àrea de Comunicació i de Cultura, per la tasca logística que ho ha fet possible, fins i tot malgrat les complicacions derivades de la covid-19. Als tècnics, especialment a l'arxivera Dolors Grau Ferrando, que és l'ànima d'aquestes conferències així com també de molts altres projectes culturals i patrimonials del nostre poble. Als polítics, per la seva implicació i assistència a les conferències, tot esperonant-los a continuar donant suport de manera decidida al món de la cultura i el patrimoni. També volem agrair a l'Àrea de Comunicació Cultural de la Diputació de Girona el suport que fa possible l'aparició de publicacions com la que us oferim en aquestes pàgines.

Desitgem que gaudiu de les històries d'aquest *Cassanencs arreu del món* com ho hem fet nosaltres.

2. VIATGES DE SURO I TAPS (S. XIX-XX)¹

Joaquim Alvarado i Costa

1. A MANERA D'INTRODUCCIÓ

La indústria surera ha estat la més significativa del terç oriental de les comarques gironines. La demanda de taps de suro natural a partir del segon terç del segle XVIII propicià l'aparició d'una nova indústria que arrelà amb força en un gran nombre de poblacions de les nostres comarques i que condicionà la història econòmica i social d'aquestes localitats, entre elles, Cassà de la Selva, on es té constància de l'elaboració de taps des de 1760.² En tot cas, un dels elements que caracteritzà aquesta nova indústria fou que estava destinada a abastir mercats internacionals. En un primer moment, la demanda de taps per tapar vins escumosos, sobretot de la regió de Xampanya (però també per a altres vins, sobretot els Bordeus), estimulà aquesta nova indústria. La fira de Belcaire de Llenguadoc, segons els estudis tradicionals, hauria estat la principal destinació dels taps catalans durant el primer segle d'història de la nova indústria; des de 1752 tenim documentats tapers catalans que duen el seu producte a aquesta important fira.³ Però també per la mateixa època sabem de trameses de suro sense elaborar, sobretot a Anglaterra.⁴ Al llarg del segle XIX s'incrementaren les xifres d'exportació de productes surers. Les dades extretes de les estadístiques del comerç exterior d'Espanya indiquen

que les exportacions dels productes surers (suro sense obrar, en panes o planxa, carracs, taps i suro obrat en altres formes) es multiplicaren per cinc entre 1849 i 1920.⁵ França fou sempre el principal adquirent d'aquestes exportacions, seguit (a una remarcable distància) pel Regne Unit i Alemanya. Cal destacar també el mercat nord-americà: a partir de finals del segle XIX els Estats Units adquiriren grans quantitats de suro en planxa, destinades a les seves fàbriques d'aglomerat, destacant Armstrong Cork Company, de Pittsburgh, o Cork Crown & Seal Corp., de Baltimore.⁶

L'objectiu d'aquest article és presentar diversos casos de cassanencs desplaçats arreu del món per raó de fer negocis amb productes surers. Donat que el negoci del suro fou exportador per definició, queda clar que les històries de comerciants i fabricants de taps desplaçats als països compradors hi tindran un paper predominant. Però no ens volem limitar només a aquests. La recerca de la matèria primera propicià també desplaçaments. A partir del moment en què les suredes catalanes esdevingueren insuficients per atendre la demanda de les nostres fàbriques es posà en marxa l'explotació a gran escala de les alzines sureres ubicades a les *dehesas* extremeñyes i andaluses i als *montados* de l'Alentejo i l'Algarve portuguès.

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 9 de novembre de 2019.

2. MEDIR, 1953: p. 15. La història de la indústria del suro a Cassà de la Selva ha estat objecte de l'estudi d'ALVARADO, 2005.

3. MEDIR, 1953: p. 19.

4. NADAL, 1978: p. 328-330.

5. MEDIR, 1953: p. 485-495. Vegeu un quadre resum d'aquestes xifres a ALVARADO, 2004: p. 44.

6. GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL, 1999: p. 1315-1321; SALA, 2003: p. 74-82.

El sud-oest peninsular oferia majors extensions de suredes i les fàbriques de taps catalanes necessitaven aquesta matèria primera. A partir del segon quart del segle XIX localitzem comerciants catalans cercant matèria primera a l'altra punta de la Península.⁷ Part important d'aquests comerciants havien nascut a Cassà de la Selva.

Una relació completa dels cassanencs desplaçats fora de casa nostra per qüestions de negocis amb suro és un exercici d'impossible execució. Per aquest motiu, per tal d'evitar estendre'ns en excés, hem decidit parlar dels surers nascuts a Cassà la marxa dels quals fou clau, o bé perquè la seva carrera empresarial es desenvolupà fora de Cassà en la seva totalitat, o bé perquè aquesta carrera comença lluny de Cassà o suposà un salt qualitatiu molt important per al negoci iniciat prèviament a Cassà. I, com ja hem avançat, parlarem del negoci en la seva totalitat, no només volem parlar dels històrics empresaris ja reconeguts en altres treballs, sinó també d'altres més desconeguts per a qui no hagi tingut accés als darrers treballs científics que han estat publicats sobre la història del negoci del suro.

2. SURERS CASSANENCS AL SUD-OEST DE LA PENÍNSULA IBÈRICA

Tradicionalment se situa a la dècada de 1830 el moment en el qual arribaren a Extremadura i Andalusia Occidental comerciants catalans a la recerca de suro per enviar-lo a les fàbriques de taps catalanes. La fórmula més estesa fou l'arrendament de peles (anomenades *sacas*) de suros: el comerciant pactava amb el propietari de les suredes que durant un període determinat podria accedir a les seves terres, pelar els suros de les alzines sureres i quedar-se els fruits d'aquesta pela. Els primers surers gironins van fer aquests arrendaments, bona part de llarga durada i per preus baixos, aprofitant que els propietaris d'aquelles terres desconeixien el valor real del producte. De se-

guida, bona part d'aquests nouvinguts instal·laren fàbriques preparadores, encarregades del bullit i del raspat del producte de les peles.

I precisament el primer surer català documentat al sud-oest de la Península Ibèrica era originari de Cassà de la Selva, on havia nascut el 29 de setembre de 1803. Parlem de Joan Guinart i Vilallonga. Quan encara no havia fet els 24 anys el localitzem a la Sierra Morena sevillana: el 15 de març de 1827 comprava el suro que resultés de la pela de les alzines sureres ubicades a la població de Constantina durant set anys pel preu total de 400 rals.⁸ Parlem de la primera notícia localitzada d'un comerciant català fent negocis amb suro d'aquelles terres. Però més enllà d'aquesta primera referència, les notícies relatives a l'actuació comercial de Guinart foren constants al llarg dels anys següents. Deu anys més tard, sabem que comercialitzava suro extremeny, el 21 d'abril de 1837 va contractar dos transportistes de Constantina perquè li duguessin suro des de Torrecilla (prop de Trujillo) fins a Sevilla, població on ja residia aleshores.⁹ I a l'any següent Guinart signava un contracte d'exclusivitat amb Thomas Reynolds, important comerciant de suro d'origen britànic que feia gairebé dues dècades que estava establert a l'Alentejo portuguès comerciant amb suro; de fet, és considerat l'iniciador de les activitats industrials sureres a Portugal.¹⁰ El 1838 Reynolds i la seva família s'establien a Alburquerque¹¹ i es pactava que Joan Guinart seria el seu proveïdor de suro exclusiu a Espanya. El contracte posava de manifest l'extensió dels negocis de Guinart al llarg de la dècada anterior: ens indicava que el suro que tenia dipositat a Sevilla el duria a Tàvira o a Vila-Real (amb les despeses de duana a càrrec de Reynolds) mentre que el que tenia dipositat a Jerez de los Caballeros el portaria a qualsevol població portuguesa que estigués a menys de quatre llegües de distància. De la mateixa manera, també duria suro a les propietats que Reynolds tenia a Alburquerque i Trujillo.¹² Les característiques del contracte conviden a pensar que Guinart havia fet importants adquisicions

7. Sobre aquests catalans desplaçats al sud-oest peninsular per interessos en el suro, vegeu els estudis de SÁNCHEZ, 1996; SALA, 2010; i PAREJO, FAÍSCA i RANGEL, 2013. Bona part d'aquests contractes, que comentarem al llarg de les properes línies, han estat compilats en els treballs de GARCÍA GARCÍA, 2006; GARCÍA GARCÍA, 2008a; i GARCÍA GARCÍA, 2008b.

8. SERRANO VARGAS, 2007: p. 167.

9. SERRANO VARGAS, 2007: p. 168.

10. PAÍNHA, 2016: p. 72-73.

11. PAÍNHA, 2016: p. 75.

12. GARCÍA GARCÍA, 2006: p. 32-33.

Fàbrica de suro a San Vicente de Alcántara. Font: Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'imatges. Fons INMESE.

de suro durant els anys que feia que era a la regió. Per aquest motiu, la tradició explicada per Medir que fou Joan Guinart, juntament amb Joan Baptista Olivós, el creador de la primera fàbrica de suro de la història d'Andalusia, a Sevilla, el 1840, guanya versemblança.¹³ De totes maneres, sembla que l'acord no es complí, ja que al juny de l'any següent Guinart reconeixia que devia 10.131 rals al fill de Thomas Reynolds (també anomenat Thomas), import que pagaria amb el suro que tenia al seu dipòsit

d'Albuquerque, en un antic convent de religioses reconvertit en magatzem.¹⁴ El 29 de maig de 1840 es donava el contracte per liquidat,¹⁵ però la ruptura de les relacions comercials amb els Reynolds no fou cap entrebanc per a la continuïtat de l'activitat comercial del nostre home. Entre 1844 i 1856 localitzem Joan Guinart adquirint suro a l'oest de la província de Badajoz, enviant-lo a preparar a la seva fàbrica de Sevilla i des d'allà venent-lo. En el quadre 1 compilem aquests contractes.

Quadre 1. Arrendaments de suro a favor de Joan Guinart

Data	Nom dehesa	Municipi	Durada	Preu
29/06/1844	Los Arcos	Badajoz	1844-1848	5.748,68
20/11/1850	Azagala	Albuquerque	1850-1859	35.000
13/11/1853	diverses	Jerez de los Caballeros	1854-1864	40.000
18/02/1854	diverses	Jerez de los Caballeros	1854-1864	75.000
07/06/1856	diverses	Jerez de los Caballeros	1855-1862	7.000

Font: GARCÍA GARCÍA (2006), GARCÍA GARCÍA (2008a) i GARCÍA GARCÍA (2008b). El preu està expressat en rals de billó.

13. MEDIR, 1953: p. 62. Al cap de poc, els mateixos industrials creen una nova fàbrica a Villaluenga del Rosario (Cadis).

14. GARCÍA GARCÍA, 2006: p. 40-41.

15. GARCÍA GARCÍA, 2006: p. 41.

Part important del suro adquirit el venia directament a comerciants catalans o anglesos: entre els anys 1852 i 1855, a través del port de Sevilla, Guinart féu trenta trameses de productes surers: 1.144 quintars de suro en brut, 2.647 de suro en planxa i 439 sacs amb taps. Fou l'industrial surer sevillà que ordenà més trameses d'aquests productes al llarg d'aquells anys.¹⁶ Ignorem fins quan visqué a Sevilla, però sí que sabem que el 15 de gener de 1871, greument malalt, dictava el seu testament a la seva residència de Mèrida.¹⁷

El 14 de març de 1821 naixia a Cassà Josep Deu-

londer i Tos, i el 19 de setembre de 1830 hi naixia Narcís Vilallonga i Delmàs, dos personatges que a partir dels anys 50 es trobaren fent negocis a Extremadura. Localitzem el primer a partir de 1856 residint a Barcarrota, al sud-oest de la província de Badajoz, i signant un gran nombre d'adquisicions de suro a les dehesas dels voltants de la seva població d'acollida. I a partir de 1859 sabem que s'associà amb Vilallonga, instal·lat a Sevilla, per a l'explotació de suredes arreu de la regió. Entre aquell any i 1861 Deulonder i Vilallonga signaren els arrendaments de suro que compilem al quadre 2.

Quadre 2. Arrendaments de suro a favor de Josep Deulonder i Narcís Vilallonga

Data	Nom dehesa	Municipi	Durada	Preu
24/09/1859	diverses	Jerez de los Caballeros	1859-1860	320
27/09/1859	diverses	Jerez de los Caballeros	1864-1874	34.000
27/09/1859	diverses	Jerez de los Caballeros	1864-1874	37.400
27/09/1859	diverses	Jerez de los Caballeros	1864-1874	98.600
17/11/1859	diverses	n.c.	n.c.	n.c.
25/03/1861	Huerta de Rivera	Cabeza la Vaca	1864-1873	41.000
25/03/1861	Puerto Polaino	Cabeza la Vaca	1862-1871	30.000
25/03/1861	La Cañada	Cabeza la Vaca	1862-1871	2.200
25/03/1861	El Alcornocal	Segura de León	1862-1871	24.000

Font: GARCÍA GARCÍA (2008a) i GARCÍA GARCÍA (2008b). El preu està expressat en rals de billó.

Ens preguntem si aquesta societat entre Josep Deulonder i Narcís Vilallonga fou formalitzada algun cop davant de notari o si només funcionà "de fet".¹⁸ El que sí sabem és que entre els anys 1859 i 1861 Deulonder no es limità als arrendaments assenyalats al quadre 2. El 15 de febrer de 1860 signava tres arrendaments de suro a tres *dehesas* ubicades a Jerez de los Caballeros;¹⁹ el 14 de març del mateix any arrendava el suro de quatre finques del municipi de Valle de Santa Ana, per 12 anys i 3.000 rals de billó;²⁰ i entre març de 1860 i febrer de 1861 signava un total de dinou contractes de compra del suro que generarien diverses

finques ubicades a Higuera la Real al llarg dels següents dotze anys.²¹ A mitjan dècada de 1860 el nostre home devia passar problemes econòmics; el 1865 els comerciants Rafael i Josep Robert i Rafael Ysern, de Sevilla (representats en aquell acte per Felip Bosch i Puig, comerciant de suro originari de Sant Feliu de Guíxols establert a Oliva de Jerez), demanaren l'embargament del suro dipositat al "... *extinto Convento de Consolación* (Jerez de los Caballeros)...", propietat de Deulonder, per respondre d'un deute que aquest tenia amb ells de 7.000 rals.²² Mitjançant un acord, Deulonder aconseguí pactar el pagament

16. SERRANO VARGAS, 2007: p. 867-869.

17. GARCÍA GARCÍA, 2008b: p. 221-222. Deixava una vídua, Teresa Llorens, originària de Sant Feliu de Guíxols, i quatre fills, Enric, Rosa, Concepció i Frederic, tot i que es feia constar que aquest darrer havia marxat anys enrere a Amèrica i se n'havia perdut la pista.

18. No tenim documentat en quin moment ni davant de quin notari es va formalitzar aquesta societat.

19. GARCÍA GARCÍA, 2008a: p. 82-86. Els tres arrendaments eren per set anys (1860-1867) i per import de 550, 360 i 680 rals, respectivament.

20. GARCÍA GARCÍA, 2008a: p. 86-87.

21. GARCÍA GARCÍA, 2008b: p. 146-174.

22. GARCÍA GARCÍA, 2008a: p. 114-115.

Triadors i toscadors a Portugal. Font: Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'Imatges. Fons Miquel Brias Tauler.

del deute.²³ Superada aquesta situació de dificultat i segurament afavorit pels guanys econòmics resultants dels negocis fets els anys anteriors, Deulonder es guanyà un prestigi en el seu poble d'acollida, Barcarrota, que el feu entrar en política amb els republicans. Al març de 1870 presidia el comitè republicà local i participà activament en unes manifestacions contra les quintes els dies 12 i 13 de març d'aquell any.²⁴ A l'octubre havia esdevingut alcalde de la població.²⁵ Aquesta és, malauradament, la darrera notícia biogràfica de què disposem de Josep Deulonder Tos, un comerciant d'origen cassanenc que feu fortuna amb el comerç del suro de les *dehesas* del sud-oest de Badajoz,

fortuna que el dugué als càrrecs més importants de la seva població d'acollida.

Pel que fa a Narcís Vilallonga, quan el 1866 va traspasar al Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Sevilla un arrendament del suro que produís la Dehesa de la Orden, ubicada a Segura de León, encara constava que era fabricant de suro de Sevilla,²⁶ però sis anys més tard el localitzem residint a Jerez de los Caballeros. El 7 de maig de 1872 Joaquim Delmàs Mundet, actuant en nom de Narcís Vilallonga i del fabricant ganxó Josep Batet i Granés, arrendava el suro que produïssin tres finques ubicades a Arroyomolinos de León (Huelva) durant vint-i-cinc anys, entre 1872 i 1897,

23. GARCÍA GARCÍA, 2008a: p. 116-118.

24. RODRÍGUEZ HERMOSELL, 2017: p. 593.

25. GARCÍA GARCÍA, 2008b: p. 58-59.

26. GARCÍA GARCÍA, 2008b: p. 186-188.

un contracte sorprenentment llarg per l'època.²⁷ I a partir de 1881 el localitzem a Portugal, concretament a l'aleshores municipi de Santa Maria dos Olivais (convertit el 1886 en una *freguesia* de Lisboa), com a propietari d'una fàbrica de suro que, segons la font, hauria estat fundada el 1871, i que disposava de 36 treballadors.²⁸ Aquesta fàbrica original es va ampliar al llarg dels anys, a l'*Inquérito* de 1890 s'indicava que hi treballaven 152 treballadors.²⁹ L'activitat industrial de Narcís Vilallonga a Portugal no s'acabava aquí, sabem que el 1895 era propietari d'una altra fàbrica de suro a Vendas Novas, amb 40 treballadors.³⁰ Precisament, aquell mateix any 1895 Vilallonga moria a Santa Maria dos Olivais, deixant un negoci que continuaria el seu fill Josep, el qual constava al capdavant de la fàbrica de Lisboa l'any 1900.³¹

Un altre cassanenc que feu fortuna amb el suro extremeny i alentejà fou Joan Daussà Carbó, nascut a la nostra vila el 19 d'agost de 1829. El localitzem per primer cop a Extremadura l'any 1855,

residint a Alburquerque. El 5 de juny d'aquell any arrendava el suro de dues finques ubicades a la dehesa Mayorga, a San Vicente de Alcántara, per set anys i per un import total de 15.250 rals.³² Però fou a partir de la constitució de la societat Daussà y Forgas l'any següent, amb el seu germà Josep i amb el comerciant originari de Begur i resident a Sevilla Pere Forgas Puig³³, quan el nostre home es llançà a la recerca de suro per Extremadura i l'Alentejo. Establerta a Alburquerque, la societat havia de durar deu anys i tindria com a objecte "...la compra, elaboración y venta de corchos, arriendo de alcornoques y en todo aquello que se seguirá para el mayor éxito del negocio...". Instal·laven una fàbrica a Alburquerque i es pactava que el capital seria de 45.000 pessetes, 30.000 aportades per Pere Forgas i la resta pels germans Daussà. A partir de la creació de la societat i fins a la seva liquidació, l'any 1871, Joan Daussà signà els arrendaments de suro que indiquem al quadre 3.

QUADRE 3. Arrendaments de suro atorgats per Joan Daussà a favor de Daussà y Forgas

Data	Nom dehesa	Municipi	Durada	Preu
13/10/1857	Los Pinos	Alburquerque	1857-1867	5/rova
24/11/1857	Mayorga	San Vicente de Alcántara	1857-1862	60.000
19/09/1859	Azagala	Alburquerque	1859-1869	65.000
30/08/1861	Diverses	Aldea del Campo	1858-?	16.000
27/02/1862	Alarejos	Badajoz	1862-1873	2.000
26/05/1862	Mayorga	San Vicente de Alcántara	1860-1870	112.000
10/11/1866	Diverses	Càceres	1866-1875	19/quintar
18/08/1868	Obranjo	Arronches	1858-1877	443

Font: GARCÍA GARCÍA, 2006. Tots els preus estan indicats en rals excepte el darrer contracte, pactat en escuts portuguesos. Es tracta de la formalització d'un contracte que el 1858 havia signat Joan Castelló Ferrer en les condicions aquí indicades, però com que aleshores no era representant legal de la societat, el que se signava el 1868 era, formalment, el traspàs del contracte a la societat.

27. GARCÍA GARCÍA, 2008a: p. 141-143.

28. Portugal. Ministério das Obras Públicas, Comércio e Indústria. *Inqueritos industriais*, 1881. Tota la informació sobre enquestes industrials portugueses ha estat gentilment facilitada per Carlos Manuel Faísca.

29. Portugal. Ministério das Obras Públicas, Comércio e Indústria. *Inqueritos industriais*, 1891.

30. SALA i NADAL, 2010: p. 69.

31. *Anuario Comercial*, 1900.

32. GARCÍA GARCÍA, 2006: p. 250-251.

33. AHG, Fons notarial. Notaria de Girona-10. Notari: Cándido Oller. Volum 793, folis 251-255.

Transportistes de suro, Portugal. Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'Imatges. Fons Miquel Brias Tauler.

Podem veure com el radi d'actuació de Daussà y Forgas fou força ampli; a part de buscar suro a l'altra banda de la frontera, podem veure com Joan Daussà signà arrendaments arreu de la regió, i no poc importants: l'arrendament de la dehesa Mayorga el 1862 per import de 112.000 rals és el segon de major quantia signat a tot Extremadura entre 1850 i 1890.³⁴ La societat es liquidava el 9 de setembre de 1871. Els germans Daussà Carbó venien la seva part de la societat, consistent en la fàbrica d'Alburquerque, diferents arrendaments en curs i mercaderies dipositades a Sevilla i Nova York, a Bonaventura Caner i Bataller i Vicenç Caner i Bataller, propietaris de Begur, per un import total de 185.000 pessetes.³⁵ Així mateix, cobra-

ven 30.000 pessetes de la liquidació de la societat i es comprometien a no fer cap compra de suro en un perímetre de 20 llegües al voltant d'Alburquerque.³⁶ Amb aquests guanys, Joan Daussà es retirà del negoci del suro i es dedicà a fer vida de rendista. Curiosament, quan el 1878 es dissolia la societat resultant, Daussà fou comprador de part de les propietats que es posaren en venda³⁷ i, també curiosament, aquell mateix any 1878 Joan Daussà signava un contracte d'arrendament de suro però en qualitat de propietari de suredes, concretament l'explotació del suro de dues finques ubicades a la *dehesa* Mayorga, a San Vicente de Alcántara, per dos anys i per un import total de 60.000 pessetes, a la societat Caner y Ferrer.³⁸

34. SÁNCHEZ, 1996: p. 207.

35. GARCÍA, 2006: p. 111-113. Amb l'adquisició de la part de la societat dels germans Daussà, els tres begurencs formaven la societat Forgas, Caner y Ferrer, amb un capital d'un milió de rals. Aquesta societat duraria fins al 1878, quan Pere Forgas se'n separà i fou continuada pels altres dos socis, amb el nom de Caner y Ferrer. Vegeu SÁNCHEZ, 1996: p. 204-205.

36. L'incompliment d'aquesta clàusula estaria penalitzat amb 5.000 pessetes el primer incompliment i el doble en els següents casos. Cal destacar que el 30 de juny de 1878 els germans Daussà, Caner y Ferrer atorgaven una escriptura que declarava nul·la aquesta clàusula. GARCÍA GARCÍA, 2006: p. 199-200.

37. SÁNCHEZ, 1996: p. 204-205.

38. GARCÍA, 2006: p. 198-199.

Tenim altres referències a surers cassanencs desplaçats a les regions sud-occidentals de la Península Ibèrica, ja més disperses. És el cas de Joan Gruart, desplaçat a Azaruja, població de l'Alentejo coneguda com a "*Aldeia dos Catalaes*" pel gran nombre de catalans que s'hi establiren des de la dècada de 1840, instal·lant-hi obradors com els que existien a la Catalunya surera des del segle anterior.³⁹ Joan Gruart hi devia arribar per aquells anys. Es casà amb una portuguesa, Maria Vicência Fialho, i a Azaruja hi nasqueren els seus set fills entre 1851 i 1862. En els censos d'electors de la seva població d'acollida hi figurà com a taper fins al 1858, i a partir de l'any següent s'identificà com a negociant de suro.⁴⁰ També era originari de Cassà Josep Sureda, establert a Azaruja des de 1847 juntament amb el seu fill Vicenç i la seva jove Maria Gruart. El seu establiment encara constava a la contribució industrial d'Azaruja al 1890.⁴¹

A la banda espanyola, als llibres d'Antonio García García hi figuren altres negociants originaris de Cassà fent negocis amb les suredes extremenyas. És el cas de Francesc Ros, nascut a Cassà però veí de Sevilla al 1855, particularment actiu contractant arrendaments de suro a favor de la societat sevillana Viuda de Diego Fixé pels voltants de San Vicente de Alcántara a la segona meitat de la dècada de 1850.⁴² També havia nascut a Cassà Joan Pons, resident a Barcarrota almenys des de 1853, arrendatari d'una sureda a Valle de Santa Ana aquell any. El 1859 encara hi residia quan va pactar la venda de la meitat del suro que s'extragués d'una saca que faria aquell any a la societat Romaní y Hermanos, de Sevilla.⁴³ A Mèrida hi residia el 1866 Josep Dellonder Rovirola, nascut a Cassà seixanta anys abans, quan va ser nomenat apoderat del taper llagosterec Jaume Vives i Pla perquè signés contractes de compra de suro a favor seu arreu d'Ex-

tremadura.⁴⁴ Per la seva banda, Joaquim Vilallonga i Morell, originari de Cassà i resident a Lisboa, signava diferents contractes d'arrendament de suro a Albuquerque l'any 1877.⁴⁵ Finalment, podem citar el cas de Martí Torrubias Tusell, nascut a Cassà i veí de Tossa, que rebé poders de Dalmau Torrellas Pujol a principis de 1879 per arrendar boscos de suros a qualsevol punt de Càceres pels preus, durada i condicions que considerés oportú. De resultes d'aquest apoderament, el març de 1879 subarrendava l'explotació de dues *dehesas* de Serrejón per deu anys a favor seu i dels comerciants tossencs Dalmau i Pere Torrellas.⁴⁶

Especial menció mereix el darrer protagonista d'aquest apartat, Domingo Vidal Saló. Nascut a Cassà el 2 de setembre de 1867, el localitzem, com a mínim, des de 1894 a Extremadura actuant d'intermediari entre els propietaris de suredes i els compradors finals del suro. Al llibre diari de la societat Bech de Careda Hermanos, d'Agullana,⁴⁷ hom troba entre 1894 i 1900 un munt d'assentaments comptables corresponents a pagaments de comissions a Domingo Vidal per aquestes compres.⁴⁸ Resident inicialment a Puebla de Alcócer, tot indica que treballava directament per a Juan Roanes Solís, important fabricant de Montánchez. La correspondència entre aquest industrial i Bech de Careda Hermanos posa de manifest aquesta intermediació: el 1899 feu de mitjancer en la compra de suro de la *dehesa* El Espadañal, de Naval Moral de la Mata, per part de Roanes; el 1900 adquiria suro a Cabeza la Vaca; el 1904 a Albuquerque... i també es fa menció de compres de suro a llocs com Hornachos, Medellín, El Pedroso (a la Sierra Morena sevillana)...⁴⁹ Domingo Vidal es mogué en un radi força més ampli que els seus predecessors. L'explicació rau en els canvis estructurals del sector a partir de principis del segle XX: el desco-

39. SALA i NADAL, 2010: p. 63-77.

40. SALA i NADAL, 2010: p. 72.

41. SALA i NADAL, 2010: p. 72-73.

42. GARCÍA, 2006.

43. GARCÍA, 2008a: p. 51-52 i 65-67.

44. GARCÍA, 2008b: p. 299-300.

45. SALA i NADAL, 2010: p. 53-54.

46. ALVARADO i PAREJO, 2016: p. 109-111.

47. ALVARADO, 2002.

48. AMGI, Fons de l'empresa Bech de Careda Hermanos d'Agullana. Gestió Econòmica. Llibres diaris. Lligalls 1315 i 1316.

49. AMGI, Fons de l'empresa Bech de Careda Hermanos d'Agullana. Gestió Administrativa. Correspondència. Lligall 1270.

briment de noves aplicacions per al suro i la mecanització dels processos productius dugué a la recerca no només de suro de qualitat per fer taps sinó de qualsevol tipus de suro, posant al mercant extensions de sureda de menor qualitat. Al 1929, establert a Zarza-Capilla, encara comprava suro per als Bech de Careda; aquell mateix any feia referència al fet que n'havia intentat comprar a Navalmodal de la Mata i a Talavera de la Reina.⁵⁰

3. L'EXPLOTACIÓ DEL MERCAT AMERICÀ: ELS DAUSSÀ

Passem tot seguit a parlar d'una nissaga cassanenca de fabricants i comerciants que feu fortuna amb el suro i que agafà especial rellevància pel fet que foren dels primers a introduir els seus productes a Amèrica. Parlem dels Daussà, originaris de Besiers i instal·lats a Cassà des de la segona meitat del segle XVIII.⁵¹ Agustí Daussà Boada, nascut a Cassà l'any 1802, fou el primer que es llançà al negoci de fabricació de taps. El 1832 creava la societat A. Daussà y Compañía, societat que, ben aviat, exportà els taps a França i a Anglaterra. L'ampliació del negoci vingué per part dels seus fills. El primògenit, Narcís Daussà Dalmàs, es desplaçà en un primer moment a Gènova per comerciar amb els taps de la societat, però des de mitjan segle XIX que el mercat preferent fou l'americà, concretament Puerto Rico i Nova York. A Puerto Rico s'hi instal·larien dos dels altres germans, Martí i Agustí. Aquest darrer és el que ens mereix més observacions.

Agustí Daussà Dalmàs nasqué a Cassà de la Selva l'any 1839 i decidí fer la carrera de metge.⁵² El 1864 es llicenciava en medicina i es traslladava a exercir la seva professió a Puerto Rico, on aconseguí una important anomenada. Malgrat tot, no pogué defugir l'atracció pel negoci dels taps, i ben aviat es traslladà a Nova York, on es convertí en l'administrador general de la sucursal d'A. Daussà

y Compañía en aquella gran ciutat nord-americana. L'explotació del mercat americà, de la qual els Daussà en foren uns dels precursors,⁵³ feu créixer els beneficis de la societat familiar, afavorint l'increment de la fàbrica de Cassà, que a principis de segle XX donava feina a més de 150 treballadors. Agustí Daussà morí a Nova York el 1896, i el succeí en el càrrec el seu germà Pere, fins a la seva mort a Chicago, l'any 1903, en estranyes circumstàncies. El 1905 es liquidava la societat i tancava la sucursal americana. La fàbrica de Cassà romangué sota la direcció de Narcís Daussà Castro, fill de Narcís Daussà Dalmàs, que constituí la societat N. Daussà y Compañía amb Joan Pascual i Carreras, però els negocis no anaren bé

Retrat de Martí Daussà Dalmàs. Font: Museu del Suro de Palafrugell. Arxiu d'imatges. Fons Daussà.

50. AMGI; Fons de l'empresa Bech de Careda Hermanos d'Agullana. Gestió Administrativa. Correspondència. Lligall 1265.

51. Si no indiquem el contrari, tots els elements indicats en aquest capítol han estat extrets de DAUSSÀ, 2011.

52. Dades biogràfiques d'Agustí Daussà Dalmàs extretes de la biografia publicada al número 42 de la revista *Industria Corchera*, juny de 1936, p. 1265.

53. Les notícies relatives a exportació de taps a Amèrica són molt escasses, però val a dir que els Daussà foren potser els primers a instal·lar-hi una sucursal estable, però no a comerciar-hi. Al 1826 la societat Tomás Roqueta y Compañía comerciava amb taps a Amèrica. ALVARADO, 2009: p. 121-122. I ja al 1877 sabem que el palafrugellenc Josep Torras Jonama s'establia a Nova York, on al cap d'uns anys instal·laria una fàbrica de grans dimensions a Brooklyn. Vegeu BUSQUETS BIARNÉS, 2000.

i el 30 de juliol de 1912 demanava la suspensió de pagaments. A causa de la impossibilitat d'atendre les seves obligacions creditícies, el 28 de febrer de l'any següent es decretava la fallida de la societat.⁵⁴ Finalitzava la història empresarial dins el ram del suro d'una família cassanenca que veié en el mercat americà unes possibilitats de negoci més grans que les dels tradicionals mercats europeus, tot i que aquests mercats també foren destinació dels taps elaborats pels Daussà.

4. MARÇAL DE TRINCHERIA I DE BOLÓS I LA LLIGA DUANERA HISPANO-PORTUGUESA⁵⁵

Marçal de Trincheria i de Bolós nasqué a Olot el 1838, i arran del seu matrimoni amb Dolors Güitó i Genover, pubilla de la casa Güitó-Llach, es traslladà a viure a Cassà de la Selva. Aquest trasllat comportà que, de fet, s'hagués de dedicar a la gestió de les propietats de la seva família política, cosa que el dugué a prendre consciència de la importància per a la seva vila d'adopció del negoci del suro. Després de participar en els debats aranzelaris que el sector visqué entre els anys 1868 i 1877⁵⁶, el nostre home es donà a conèixer arran de la publicació d'un llibre on defensava la creació d'una unió duanera entre Espanya i Portugal que permetés la lliure circulació dels productes surers entre ambdós països.⁵⁷ Aquest llibre fou publicat el març de 1893 i bona part de les seves dades foren compilades en un viatge que el nostre home feu per Portugal l'estiu de l'any anterior.

Després d'una primera trobada a Madrid, on entregà el seu projecte al ministre d'Estat i a l'am-

baixador de Portugal, Trincheria feu, entre altres, una conferència a Silves, on detectà que havia estat una de les poques viles que havien resistit les greus crisis del sector de la dècada anterior, i exhortà les elits d'aquesta població a donar suport al projecte per evitar que la indústria surera visqués el tancament de fàbriques que havien viscut Azaruja, Évora o Estremoz. Però la conferència que feu a Évora el 22 de juliol rebé la resposta negativa de la Federació Agrícola d'aquell districte a donar suport al projecte. Trincheria, però, no abandonà el projecte, i l'estiu següent tornà a Portugal, on feu noves conferències a Évora i Estremoz defensant-lo, però la suspensió de la conferència que havia de realitzar el 16 de juliol a la Societat de Geografia de Lisboa⁵⁸ posà de manifest la manca de suport al seu projecte. De retorn a Espanya, feu una darrera conferència a San Vicente de Alcántara i adreçà sengles cartes al rei de Portugal i a la reina regent d'Espanya insistint en la conveniència del seu projecte, sense sort.

Amb la perspectiva del temps no podem deixar de valorar molt positivament el projecte de Marçal de Trincheria. Bon coneixedor de les particularitats del negoci i de la seva posició als mercats internacionals, presentà una proposta possiblement avançada al seu temps (com una altra que també defensà, per aquells mateixos anys, a França⁵⁹), que rebé la incomprensió dels seus contemporanis. Moria a Cassà el 1898, deixant com a llegat un projecte que hauria merescut més sort, però també, amb una sèrie de publicacions, a part del seu llibre de 1893, molt útils encara avui en dia per a l'estudi de la història del sector al segle XIX.⁶⁰

54. *Diario de Gerona de Avisos y Noticias*, 14 de març de 1913.

55. Els elements centrals d'aquest subapartat els podeu trobar a ALVARADO, 2005b.

56. ALVARADO 2005b: p. 110-113.

57. TRINCHERIA 1893a. Sobre el contingut del mateix vegeu ALVARADO, 2005b: p. 113-116.

58. Luciano Cordeiro, president d'aquella institució, al·legà que "... los principios de la Sociedad de Geografia de Lisboa, y las circunstancias del momento, no permiten a la Dirección facilitar a vuestra excelencia sus salones para la conferencia de propaganda que V. Exª desea dar en ellos". ALVARADO, 2005b: p. 119.

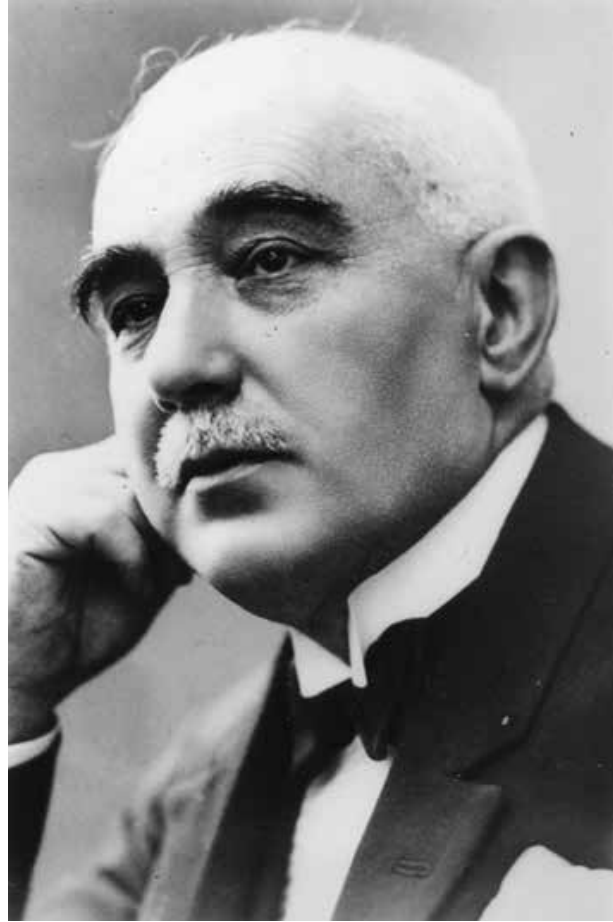
59. El 20 de novembre de 1892 Marçal de Trincheria participà en una conferència a Ceret, promoguda pel *Comité de Defense de la production du liège et de l'industrie bouchonnière*, on defensà una lliga duanera entre França i les seves colònies del nord d'Àfrica, de les mateixes característiques que la hispano-portuguesa, que tampoc no tirà endavant. ALVARADO, 2005b: p. 119-120.

60. TRINCHERIA, 1877; i TRINCHERIA, 1893b.

5. FRANCESC OLLER I MARTINELL, FABRICACIÓ I COMERÇ DE TAPS DES DE 1892

El següent personatge objecte d'aquest article no necessita gaires presentacions, donat que ell i els seus descendents ja han estat objecte de diverses publicacions que fan que, avui en dia, coneguem la major part dels elements d'aquesta emblemàtica empresa.⁶¹ Francesc Oller i Martinell va néixer a Cassà de la Selva l'any 1869, fill del fabricant de taps Gaspar Oller i nét del carrador Josep Martinell. Als catorze anys marxà cap a la Llombardia i posteriorment a Tolosa, i va acabar establint-se a Épernay, al cor de la regió de la Xampanya.

La seva primera experiència laboral coneguda en el sector del suro fou a finals del 1891, quan fou contractat per la societat Jaime Coris et fils, originària de Llagostera, com a encarregat de la seva sucursal a Épernay.⁶² El nostre home desenvolupà aquestes tasques durant un any,⁶³ però a la fi de 1892 deixava l'empresa per constituir-se per compte propi. El 1896 Francesc Oller s'associava amb el ganxó Francesc Ferrer i constituïen la societat Oller et Ferrer i dos anys més tard s'associava amb el també ganxó Ildefons Perdrieux, creant la societat Oller et Cie. Oller es traslladà a Reims, on rebia els taps enviats des de Sant Feliu de Guíxols, tot i que mantingué un magatzem a Épernay. Finalment, el 13 de juliol de 1900 es constituïa la societat comandita Oller et Compagnie, a partir de l'associació del nostre home amb Henri Salmon. Aquest seria el soci financer i Oller el soci industrial i gerent. L'objecte de la societat era el comerç de taps, especialment de xampany, i Oller n'esdevenia l'administrador únic, amb drets exclusius de totes les operacions comercials de compra i venda, de representació de la societat

Retrat de Francesc Oller Martinell. Font: Reproducció del llibre *100 aniversari de Francisco Oller, S.A. 1892-1992*.

i de signatura documental i bancària i selecció i acomiadament de personal. La seu social seria a Reims, a la Rue Saint Hilaire, 2, i es pactava un capital social de 112.000 francs francesos, 52.000 aportats per Oller i 60.000 per Salmon. Aquesta associació durà fins l'any 1914.⁶⁴

61. L'estudi més exhaustiu sobre la història d'aquesta empresa és el treball de SALA i NADAL, 2013, d'on traiem els principals elements d'aquest subapartat. Un treball de caire més literari però on s'inclouen elements d'interès de la seva biografia és el de NADAL, 2013.

62. La societat Jaime Coris et fils havia estat constituïda l'any 1880 a partir de l'associació entre el fabricant llagosterenc Jaume Coris Bassets i els seus quatre fills barons. Els taps es fabricaven a la fàbrica de Llagostera i s'enviaven a les sucursals que s'establiren a Épernay i Reims, tot i que també proveï de taps de menor qualitat empreses cerveseres, com la Moritz de Barcelona. El mal estat de salut del soci gerent de la sucursal d'Épernay, Llorenç Coris Mundet, obligà que per estatuts s'implantés la figura del factor, o encarregat de desenvolupar les tasques pròpies del gerent. ALVARADO, 2004: p. 155-156.

63. Els informes que trimestralment adreçà Francesc Oller a la seu central de Llagostera permeten tenir una relació completa dels clients dels taps elaborats per la família Coris, i podem observar com les principals cases xampanyeres de la regió foren els adquirents preferents d'aquests taps, destacant les vendes a la històrica casa Pommery, principal client de Jaime Coris et fils a la dècada de 1890. ALVARADO, 2004: p. 156-157.

64. SALA i NADAL, 2013: p. 22-23.

En tot cas, tenim constància que Oller no es va limitar al mercat francès, ja que sabem que fou titular d'un establiment per a la venda de taps a Torí, ubicat a la plaça Carlo Emmanuelle II. Es tractava de l'arrendament d'un local que, mitjançant escriptura atorgada el 19 de febrer de 1901, va traspasar al seu germà Joan, juntament amb tots els utensilis i mercaderies allà ubicats per un preu d'11.500 pessetes.⁶⁵ D'aquesta manera veiem com el germà menor de Francesc Oller també participà del negoci surer i també feu la seva fortuna més enllà de les nostres fronteres,⁶⁶ de la mateixa manera que ens queda constància que la família

Oller tingué interessos al mercat surer italià durant els anys del pas del segle XIX al XX, un mercat molt dinàmic en aquells moments.

En relació amb Reims, cal dir també que els Oller no eren l'única família cassanenca que s'establí a la regió de la Xampanya en aquella època. El mercat francès ha estat el més potent per als taps catalans durant tota la història del negoci i bona part d'aquest negoci es concentrava en aquella regió, per la qual cosa interessava tenir-hi establiment comercial. En el quadre 4 reproduïm una sèrie de fabricants de suro cassanencs documentats a Reims o a Épernay l'any 1911.

QUADRE 4 Tapers cassanencs residents a Épernay o Reims (1911).

Nom	Any naixement	Nom esposa
Estanyol, Gerard	1879	Avelina Batet
Estrach, Narcís	1872	Dolors Avellí
Joan Ros, Narcís	1831	---
Joan Avellí, Narcís	1855	---
Llach, Francesc	1858	---
Llach, Narcís	1854	---
Llinàs, Joan	1868	Concepció Vives
Marull, Joan	1836	---
Morella, Miquel	1874	---
Oller, Francesc	1869	Joana Viader
Rich, Joan	1885	Helène Oller
Tolosà, Josep	1853	---
Torras, Narcís	1867	Vicenta Cassà
Vall, Martí	1864	---
Viader, Rossend	?	Serafina Corominola
Villa, Joan	1851	---

Font: SALA i NADAL, 2013: p. 42.

Tornant a Francesc Oller, la seva fàbrica de Reims fou una de les víctimes dels bombardeigs que patí aquesta ciutat a l'inici de la Gran Guerra, a la tardor de 1914,⁶⁷ fins a la seva total destrucció en el bombardeig del 8 d'abril de 1915. Això obligà el nostre home a retornar momentàniament a Cassà de la Selva, però dos anys més tard tornava a la Xampanya i s'instal·lava a Éper-

nay. El matrimoni de la seva filla Angèle amb el fabricant Joaquim Nadal Vilallonga convertí aquest en l'home fort de la fàbrica de Cassà, de la qual fou gerent entre 1922 i 1960. El 1926 Francesc Oller tornava a obrir sucursal a Reims, amb la col·laboració del seu fill Louis,⁶⁸ ciutat on hi hauria la direcció comercial, deixant la producció i organització a Cassà.

65. AHG, Fons notarial. Notaria de Girona-1. Notari: Joaquín María Esteban Antolín. Tom 1305, folis 293-294.

66. Joan Oller Martinell havia nascut el 1871 i es desconeix la data i el lloc de la seva mort.

67. A més de l'establiment de Francesc Oller també foren afectats els de Martí Montaner, de Palamós, i els de les empreses ganxones José Batet Hijo i Rovira y Compañía. Vegeu el *Diario de Gerona de Avisos y Noticias* del 10 d'octubre de 1914.

68. Tot i així, remarcar que unes diferències havien dut Louis Oller Viader a Lisboa l'any 1923, on instal·là una fàbrica de taps per a vins tranquils. L'experiència no li sortí bé, per la qual cosa tornà al negoci familiar tres anys després. SALA i NADAL, 2013: p. 74.

El 1941 Francesc Oller moria a la seva població natal. Deixava una empresa sòlida, encara existent avui en dia després de més de 125 anys d'activitat i encara amb un paper predominant dels seus descendents. La història d'aquesta empresa posa de manifest com cap altra el paper bàsic del comerç exterior com a garant de l'èxit del sector.

6. JOSEP SERRA I CARBÓ I EL SURO DE COMPOSICIÓ

Com és sabut, a partir de finals del segle XIX la indústria surera deixà de ser només indústria tapera, o sigui, indústria destinada a l'elaboració de taps de suro natural. El principal inconvenient de la fabricació tradicional era el gran nombre de matèria primera que quedava com a residu, així com el fet que el suro resultant de la primera pela, conegut com a pelagrí, no era adequat per elaborar taps. En aquest context, fou a finals del segle XIX quan aparegueren i s'estengueren noves aplicacions per al suro, destacant-ne dues en particular: els discs de suro, destinats al tapament (fonamentalment) de cervesa, i l'aglomerat, aprofitant les capacitats aïllants del suro natural.⁶⁹ I un dels pioners d'aquestes noves aplicacions fou un cassanenc d'adopció, anomenat Josep Serra i Carbó. El nostre home nasqué a Mataró l'any 1857, fill de cassanencs.⁷⁰ Mestre vitraller d'ofici i aficionat a la química, el seu trasllat a Cassà a principis del segle XX, on tenia uns parents al capdavant de la important empresa Figueras, Daussà y Compañía,⁷¹ li feu agafar interès per aquest sector i pogué captar el greu problema de les grans tones de rebuig. Per fer-hi front, l'any 1904 patentà un aglomerat de suro més elàstic que el conegut fins

Fotografia de Josep Serra i el seu fill Domingo reproduïda a la *Revista del Baix Empordà*, núm. 49.

a la data. La notícia arribà a l'empresa Crown Cork & Seal, de Baltimore, especialitzada en la fabricació de discs per a cervesa, que veié en l'invent una manera per millorar el seu sistema de tapament. En conseqüència, el 1905 aquesta societat comprava la patent del sistema⁷² (que seria conegut com a Serax) i Josep Serra i la seva família es traslladaven a Baltimore, on residirien fins al 1911. No coneixem gaires detalls de l'estada de la família Serra als Estats Units, només sabem que la fortuna assolida arran d'aquella estada li permeté comprar diverses propietats i que al seu retorn visqué relativament aïllat del sector, a diferència del seu fill petit, Domingo, que fou titular d'una important fàbrica de taps a Cassà a partir de 1931.⁷³ Josep Serra moria el 1940, deixant enrere una vida d'emprenedoria i innovació, però també d'ajut al seu poble d'adopció en moments de necessitat.⁷⁴

69. Sobre aquest assumpte, vegeu SALA i NADAL, 2010: p. 219-222.

70. Les dades biogràfiques d'aquest subapartat beuen sobretot de PLA, 2004; i ROIG ROS, 2015.

71. La societat regular col·lectiva Figueras, Daussà y Compañía fou constituïda el 9 de gener de 1901 a partir de l'associació entre Francesc Figueras Carbó (que era el parent de Josep Serra), Francesc Figueras Oller i Francesc Daussà Surís, amb l'objecte "... *cuantos actos se requieran y sean de menester para el negocio de compra y venta de corcho y tapones de esta materia y confección de los mismos...*" i amb un capital de 6.000 pessetes aportats pels tres socis a parts iguals. AHG. Fons Notarial. Notaria de Girona-10. Notari: Emili Saguer Olivet. Tom 865, folis 69-72.

72. PLA, 2004: p. 341-343, aprofundeix en les negociacions que dugueren Josep Serra a vendre la patent a la Crown, Cork & Seal.

73. Sobre Domingo Serra Smandia, vegeu ROIG, 2015: p. 127-129. Vegeu també la biografia publicada al número 10 de la revista *Descobrim Cassà*.

74. El 1919 Josep Serra fou un dels impulsors d'una subscripció pública destinada a ajudar els obrers que s'havien quedat sense feina arran de la crisi que patí el sector durant la Primera Guerra Mundial i els anys immediatament posteriors a la seva fi. ALVARADO, 2005: p. 80-81.

7. MODEST SABATÉ I PUIG: DEL PERIODISME A LA FABRICACIÓ DE TAPS

L'esclat de la Guerra Civil espanyola, l'estiu de 1936, transformà completament la vida de Modest Sabaté i Puig,⁷⁵ un periodista descendent de família de tapers que havia nascut a Cassà l'any 1909. Fou un home culte, amb grans inquietuds culturals, que arribà a ser director de les pàgines literàries del periòdic *La Veu de Catalunya*, òrgan oficial de la Lliga Catalana. L'aixecament militar de juliol de 1936 i la repressió ferotge que es produí a la rereguarda catalana contra tot aquell que fos sospitós de confraternitzar amb els insurrectes dugué Modest Sabaté a exiliar-se. Tot i ser un personatge molt proper a Cambó,⁷⁶ a diferència d'aquell i d'altres intel·lectuals propers ideològicament, no tornà a Espanya després de la victòria final del franquisme, i fins i tot col·laborà en moviments d'oposició al règim a l'exterior.⁷⁷ Però l'element que aquí ens interessa és com Sabaté decidí llançar-se al negoci del suro com a via de supervivència econòmica.

Al cap de poc temps d'haver arribat a França, Sabaté obria un petit obrador de taps a Caors, aprofitant que la Guerra Civil espanyola havia paralitzat la tramesa de taps catalans cap al país veí i n'hi havia una important demanda. Fou en aquesta població on, juntament amb el també cassanenc Àngel Gruart Deu (del qual parlarem tot seguit), creà la societat *Gruka* (propietària també d'un dipòsit de taps a Argelers). Gruart i altres surers enviaven la matèria primera per vaixell i Sabaté elaborava els taps. El 1939 es traslladava a Portvendres, població on li era més fàcil rebre el suro que li enviaven per via marítima, però la destrucció del seu port al final de la Segona Guerra Mundial obligaria Saba-

té a instal·lar un nou establiment al Voló. Al llarg d'una dècada la fàbrica del Voló proveí de taps les importants zones vitícoles de la Xampanya o de Bordeus. El suro arribava per mar, fonamentalment d'Algèria, però també de les regions sureres espanyoles i portugueses. El 1955 obria un petit dipòsit a la Jonquera.

La innovació constant fou la clau perquè l'empresa Sabaté es convertís en la més important fabricant de taps de xampany de tot França a la segona meitat del segle XX.⁷⁸ La creixent exigència d'una major qualitat dels taps, particularment la preocupació que les males olors poguessin perjudicar la qualitat dels vins, fou un estímul perquè el 1984 l'empresa Sabaté (amb els quatre fills barons de Modest Sabaté involucrats plenament) presentés una patent francesa de "*lavage anti-goût*", que eliminava els elements orgànics clorats que podien alterar el gust del vi. D'aquesta manera, Sabaté adquirí un gran prestigi dins el sector surer francès, alhora que s'impulsà una política de conquesta i consolidació de mercats exteriors.

Modest Sabaté morí l'any 1986 deixant l'empresa en mans dels seus fills, els quals continuaren la seva tasca d'innovació i internacionalització de l'empresa familiar.⁷⁹ Quedava enrere l'apassionant vida d'un periodista obligat a exiliar-se i a provar sort en un sector industrial que havia conegut a la seva població d'origen amb un èxit que, vist des de fora, no podem deixar de qualificar com a sorprenent. Un petit establiment fundat a Caors el 1938 fou la llavor de la més important empresa fabricant de taps de França a la dècada de 1980 i d'una important multinacional que fou referència mundial fins als primers anys del segle XXI.

75. La major part de la informació d'aquest apartat ha estat extreta de GARCÍA, 2016.

76. En un article publicat el 1981 Modest Sabaté assegurava haver estat present en una reunió a Gènova entre Cambó i uns emissaris de Franco, a finals d'estiu de 1936, en la qual aquell s'hauria negat a donar suport l'alçament militar, tot i que, com sabem, Cambó acabaria ajudant la causa franquista. RIQUER, 1996: p. 58.

77. Concretament, Sabaté formà part del Comitè Provisional de la Lliga Catalana l'any 1944, un organisme crític amb el suport donat a Franco durant la guerra per part del partit de Cambó, i que, l'any següent, acabà adherint-se al projecte de Solidaritat Catalana, un pacte entre diferents partits destinat a l'enderrocament de la dictadura i el restabliment de la legalitat republicana. RIQUER, 1996: p. 241-242.

78. En opinió de Carles Sentís, en un article publicat al periòdic *La Vanguardia* el 14 d'abril de 1983, aprofitant que Sabaté fou condecorat amb la medalla de cavaller de l'*Ordre National du Mérite*.

79. Sobre la història de l'empresa familiar després de la mort del fundador, vegeu GARCÍA, 2016: p. 160-167.

8. ÀNGEL GRUART DEU: CASSANENCS AL SUD-OEST PENINSULAR AL SEGLE XX

El darrer perfil biogràfic d'aquest treball el dediquem a una persona que hem citat a l'apartat anterior.⁸⁰ Es tracta d'Àngel Gruart Deu, nascut a Cassà de la Selva l'any 1909, el mateix any que Modest Sabaté, i que ja hem vist com fou un dels proveïdors de suro per als establiments que aquest tingué al sud de França als anys 30 i 40 del segle passat i com arribaren a crear una societat anomenada Gruka, en la qual Gruart era l'encarregat de fer arribar la matèria primera a la fàbrica de Caors i Sabaté s'encarregava de l'elaboració dels taps. Era fill de l'industrial Lluís Gruart Vilallonga, titular d'una fàbrica de taps ubicada a la seva vila natal. El cas és que un cop acabada la Guerra Civil, l'any 1940, Àngel Gruart i la seva esposa es traslladaren a Extremadura, concretament a San Vicente de Alcántara.

De fet, el nostre home anà a fer el mateix que havien fet altres cassanencs (i d'altres poblacions sureres catalanes) cent anys abans: anar a buscar matèria primera per a la fàbrica de la família. Però finalment, Àngel Gruart acabà instal·lant una fàbrica de taps de suro a San Vicente, aprofitant la proximitat a les alzines sureres extremenyas i alentejanas. La conjuntura de postguerra facilità que la major part dels treballadors de la nova fàbrica fossin dones, la major part de les quals vídues de guerra, cosa que feu que la fàbrica fos coneguda com la *fàbrica de las viudas*.⁸¹ La xarxa comercial que establí Àngel Gruart comportà que l'establiment de Cassà acabés tancant i es centralitzés tota la producció a San Vicente de Alcántara. La fàbrica extremenya arribà a tenir entre setanta i vuitanta treballadors.

Com hem vist al primer capítol, San Vicente de Alcántara fou una de les poblacions on molts comerciants anaren a la recerca de suro i on s'establiren algunes fàbriques i magatzems. Àngel Gruart es traslladava a una localitat amb un pas-

Retrat d'Àngel Gruart Deu. Font: Fons particular de Jordi Gruart Vila.

sat industrial notable,⁸² i s'imbricà plenament en la vida del poble: arribà a ser regidor de l'Ajuntament i l'any 1957 fundava el seu club de futbol, el Club Deportivo Sanvicenteño. A nivell empresarial, cal destacar que fou el fundador i primer president de l'Asociación de Empresarios del Corcho de San Vicente (ASECOR), un organisme de defensa dels interessos dels fabricants de suro de la seva població d'origen. No seria inversemblant considerar que fou una figura decisiva perquè avui en dia San Vicente sigui la població amb més nombre de fàbriques de suro de tot Espanya.⁸³

80. Agraïm a Jordi Gruart Vila, fill d'Àngel Gruart Deu, que ens hagi facilitat part important de la informació que indiquem en aquest apartat.

81. MADRIÀ i BASART, 2011, p. 104. GARCÍA PEREDA, 2011, p. 72, matisa que la major part de les dones que treballaven a la fàbrica Gruart de San Vicente de Alcántara deixaven la feina quan es casaven.

82. ORTIZ, 2001.

83. Segons dades de 2010, aquell any hi havia a San Vicente de Alcántara un total de 67 fàbriques de suro, amb una mitjana de nou treballadors per fàbrica. D'aquestes, 35 eren indústries preparadores (raspat i bullit del suro), 6 feien granulats, 20 transformaven el suro i 5 eren fàbriques d'aglomerat. RANGEL, 2013: p. 73-85.

Àngel Gruart morí a la seva població d'acollida l'any 1984, mentre exercia el càrrec de president d'ASECOR, càrrec en què el succeiria el seu fill Jordi. La seva fàbrica tancà al cap de poc temps, però els seus descendents, plenament integrats a la vida de San Vicente, han continuat el negoci mitjançant l'empresa Vinico, una de les més significatives de la població d'avui en dia.⁸⁴

9. CLOENDA

La intenció d'aquest treball era simplement unificar en un sol text informació dispersa relativa a l'acció empresarial de surers cassanencs lluny de la seva població natal. Aquesta compilació, evidentment, no deixa de ser parcial; una recerca sistemàtica en arxius segurament donaria a conèixer moltes històries empresarials protagonitzades per cassanencs del món del suro. Els personatges que hem presentat al llarg de les pàgines anteriors foren producte del seu temps, de les possibilitats i situació del negoci del suro a la seva època, però, sobretot, foren el fruit d'una població com és Cassà de la Selva que apostà per la indústria surera des dels inicis de la seva història i que encara avui en dia continua condicionant la seva economia i,

en bona part, el seu dia a dia. Els casos analitzats ens presenten la nostra vila com a exportadora de capital humà, precursora d'importants episodis en la història del negoci: el primer català fent negocis amb el suro al sud-oest de la Península Ibèrica i la primera fàbrica de suro de la història d'Andalusia, per part de Joan Guinart Vilallonga; els primers negocis a gran escala amb Amèrica, obra dels germans Daussà Dalmàs; l'invent de l'aglomerat elàstic de Josep Serra i Carbó;... A més, els antecedents industrials locals proporcionaren l'estímul i el know how per crear grans empreses de referència a l'exterior, com fou el cas de Francesc Oller Martinell i de Modest Sabaté i Puig.

En definitiva, les possibilitats de negoci que generà un sector aparegut a mitjan segle XVIII estimularen uns moviments de població de caire econòmic que, a grans trets, donaren riquesa i benestar als seus protagonistes, però també als llocs on anaren a raure: explotació d'unes alzines sureres poc treballades fins aleshores, creació de fàbriques i establiments comercials, o estímul als espais de sociabilitat a les seves poblacions d'acollida. Una exportació de capital humà que afavorí els protagonistes d'aquestes històries i els habitants de les seves poblacions d'acollida.

---

84. GARCÍA, 2011: p. 71-72.

3. LA MISSIÓ: PERE VALL-LLOVERA TORRENT, 1847-1890¹

Jacint Creus

Pere Vall-llovera Torrent (1847-1890) fou un casanenc que va passar d'allistar-se a les files carlines a esdevenir primerament religiós claretià i finalment missioner a la Guinea Espanyola, on va arribar el 1888 com a prefecte apostòlic de Fernando Poo. En aquesta condició va dirigir una de les missions catòliques més importants de l'Àfrica colonial, on es van introduir tot de reformes que van abocar a la creació d'un nou model d'evangelització que va durar fins a la independència d'aquells territoris. El nostre escrit se centrarà a explicar aquesta nova pauta d'actuació (abans, durant i després dels 19 mesos de prefectura de Vall-llovera), molt relacionada amb els canvis socials i eclesials de l'època i amb elements en constant contradicció, sobretot l'ultramuntanisme i la modernitat.

1. EL SEGLE XIX I L'ESGLÉSIA CATÒLICA

El segle XIX europeu va estar marcat per l'entusiasme revolucionari i el desfici contrarevolucionari. Les idees liberals van anar avançant per tot el territori i van donar lloc a moviments, revolucions i guerres que n'enreden el relat i el fan molt complex. Allò segur és que l'església catòlica hi aniria deixant una part important del seu predomini, a mesura que s'esdevindrien fets com les desamortitzacions i que el poder polític aniria deixant enrere la seva vinculació amb el poder religiós. L'imperi de la llei i la igualtat dels ciutadans eren valors republicans hostils a tota mena de privilegis; i un

procés de laïcització, que encara dura, situava la presència de l'Església en una esfera privada cada vegada més allunyada de les seves facultats tradicionals de prepotència social.

En aquest tauler, l'església oficial va fer una aposta decidida per la contrarevolució. Comptava, per imposar les idees reaccionàries, amb una realitat fora de dubte: la majoria d'europaus se sentien cristians i, en indrets com el nostre país, catòlics. Tal com es predicava des de totes les troncs, aquell procés de laïcització contrari a les regalies es vivia com una traïció a la fe vertadera i com una autèntica persecució. Restablir la situació de poder era la solució desitjada; i mantenir els fidels en una actitud combativa apareixia com una necessitat per a l'esperança.

Si hom té el sentiment que la seva identitat és perseguida, reacciona sempre esmolant els trets d'aquella identitat que creu en risc. En aquella Europa convulsa, els catòlics se sentiren obligats a responsabilitzar-se, a ser més profundament catòlics, més compromesos, més activistes, més exposats per la seva religió, ara que vacil·lava, sobretot a les ciutats, espais més incontrolables on regnava el pecat. Volien viure la fe d'una manera més autèntica, com en els primers temps del cristianisme, quan hom estava disposat al sacrifici capital. És així que a les grans ciutats s'edificaren temples expiatoris que en dominen l'horitzó, dedicats a redimir els pecats d'una població culpable; s'hi fundaren i s'hi instal·laren nous ordes religiosos, consagrats sovint a l'ensenyament dels infants; s'ompliren els seminaris; i s'instauraren no-

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 11 de gener de 2020.

Territoris "espanyols" del golf de Guinea. Font: elaboració de l'autor.

ves missions, especialment a l'Àfrica, destinades a expandir els espais cristianitzats i fundades per les noves congregacions.

Darrere de totes aquestes actuacions hi havia aquell ideal ultramuntà i reaccionari, de submissió de la persona i de la societat a un poder religiós provisionalment afeblit. I si l'Europa occidental ara escarnia la religió, calia actuar d'una manera especial sobre l'ensenyament dels nens i nenes, promesa d'un futur que molts adults ja havien deixat estar. Per això, molts dels ordes religiosos nous es centraren en la creació d'internats: espais tancats -exclusivament catòlics- on es podia viure dia a dia sota la influència i l'autoritat de la religió. Allà, aquells infants podrien preparar-se per a una professió moderna més enllà de les possibilitats de la pròpia família, situada sovint en un àmbit rural, o sigui allunyada de l'escola; que, així mateix, es segregava de la ciutat amb murs ben alts i ben gruixuts.

Aquesta és una contradicció que cal remarcar: els principals activistes del món reaccionari i tradicional en canvi oferien als seus alumnes un ensenyament modern, orientat des de la ciència i la tècnica a professions i oficis que ja no seguien el patró acostumat d'aprenentatge dins la família o el veïnat. Una intenció de modernitat que els acostava a plantejaments liberals, però que s'avenien

a proposar a canvi d'una consideració de la pròpia religió com a element constitutiu d'aquesta modernitat. Al contrari, per exemple, de molts coneixements femenins, sobretot els terapèutics, que es van considerar com a supersticiosos.

2. DÉU, PÀTRIA, REI

"Muy Sr. mío y de mi mayor aprecio: habiendo llegado a mi conocimiento algunas de las reglas observadas en esa Congregación, y consultando sobre el particular con mi Director espiritual, parece me siento llamado por divina vocación a entrar en ella, a cuyo objeto me dirijo a Vd. por medio de la presente, a fin de saber si puedo ser admitido; en el caso afirmativo espero de su distinguida bondad me diga lo que debo hacer. Mas como no tengo el honor de ser conocido por esa Congregación, podrán informarse con mi Director espiritual D. Miguel Coderch, Cura Párroco del Mercadal de esta ciudad, y con el Sr. Rector del Seminario de la misma D. Manuel Reverter, en donde tengo cursadas y aprobadas 'respective' todas las asignaturas correspondientes desde primer año de latín hasta el segundo de Teología Moral".²

Poca cosa sabem de la biografia de Pere Vall-llovera Torrent abans de la seva incorporació a la congregació claretiana (Fills del Cor de Maria, Cordis Marice Filii, CMF). Aquest és el primer document que se'n conserva a l'Arxiu General de la Congregació i dona fe de la seva petició d'entrada a la Institució. Venturosament, la seva família actual n'ha preservat la fe de baptisme, on llegim que va néixer a Cassà el 13 de maig de 1847 (el bateig va ser l'endemà a la parroquial de Sant Martí); i que els seus pares eren Marià i Maria, cassanencs tots dos³. En cèdula lliurada el 21 de maig de 1857 consta que tots els membres de la família eren pagesos, parcers i jornalers llogats al mas Dalmau, al veïnat de Mosqueroles. El document, també conservat per la família actual, inclou d'altres parents: l'avi Pere, que aleshores tenia 70 anys; el pare, que en tenia 33; la mare 30; dos

2. Carta de Pere Vall-llovera al superior general dels claretians, el vigatà Josep Xifré (1817-1899), de 7 d'agost de 1877: Arxiu General de la Congregació a Roma (en endavant, AG-CMF), Secció G, Sèrie V, Capsa 1, Carpeta 19. A les cites documentals he normalitzat l'ortografia i la puntuació.

3. Avis paterns, Pere Vall-llovera, de Cassà, i Caterina Ribas. Avis materns, Llorenç Torrent, també de Cassà, i Francesca Solà, de Caldes de Malavella.

germans de 6 i 2, Mansuetud (?) i Tomàs; i 3 tiets paterns de 30, 27 i 21 (Anton, Martí i Llorenç). El nostre protagonista en tenia 10.

Tres anys després, als 13, Vall-llovera entrava al seminari de Girona després d'haver fet un curs privat de llatí. A l'antic col·legi dels jesuïtes de la pujada de Sant Martí, el nostre seminarista seguiria tots els cursos de la carrera eclesiàstica: els de segon ensenyament, de 1860 a 1867; i els Estudis Teològics, de 1867 a 1872 i de 1875 a 1877⁴: catorze anys d'estudis que es detallen en un certificat que el secretari d'aquell establiment, Miquel Buixons, amb el vistiplau del rector Manuel Reverter, va signar el 20 de juliol de 1877 per fer-lo arribar als claretians⁵. El nostre protagonista, doncs, es presentava com a candidat a ser Fill del Cor de Maria amb la carrera acabada i un gruix de preparació més que notable. Ell mateix explica, a la carta amb què iniciàvem aquest apartat, el motiu d'aquell interval de 3 anys sense estudiar:

*“Debo advertirle que desde mediados de mil ochocientos setenta y dos a principios de mil ochocientos setenta y seis milité bajo la bandera de D. Carlos en el segundo batallón de esta provincia, conocido como el de Auguet, del que era capellán castrense y mi Director espiritual durante dicha campaña D. Federico Codinach, hoy residente en San Jaime de Montagut. Durante la expresada campaña no recibí herida alguna a excepción de un fagonazo en la cara, de cuyas resultas perdí gran parte de la vista del ojo derecho”.*⁶

Un advertiment prudent i oportú, donat que els carlins acabaven de perdre la seva tercera guerra (1872–1876: noteu la coincidència de dates amb la incorporació de Vall-llovera, que va fer pràcticament tota la guerra). Es tractava d'un perdedor que, en canvi, per als claretians, ultramuntans i antiliberals, havia lluitat en el bàndol correcte, en el qual havia destacat. El P. Ermengol Coll, successor seu a la Prefectura Apostòlica de Fernando Poo, escrivia:

*“Nacido de padres virtuosos en Cassá de la Selva, diócesis de Gerona, a 13 de mayo de 1847, se sintió llamado a la carrera eclesiástica desde pequeño, entrando en el Seminario de Gerona, donde continuó hasta cursar Teología. Su valor y su ingenio animado por el celo de defender la religión le hicieron tomar las armas en la guerra civil, en la cual, observando sus jefes la prudencia y resolución con que procedía en todas las empresas, le distinguieron hasta llegar al grado de comandante”.*⁷

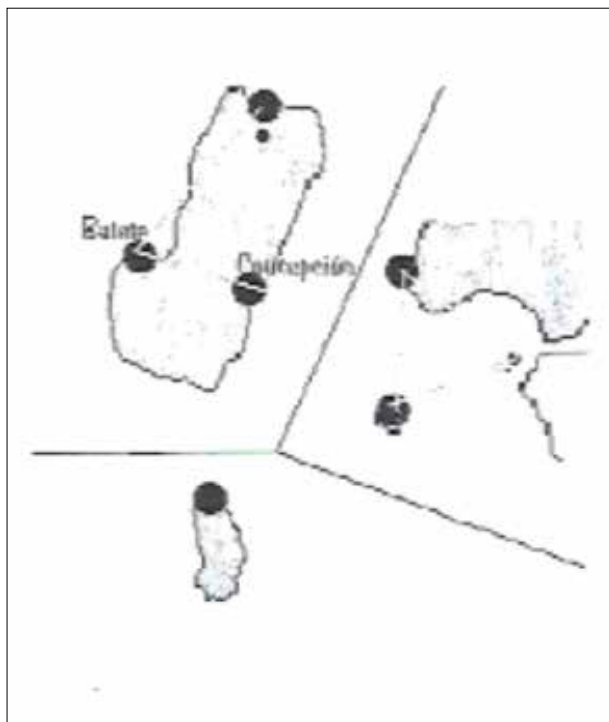
La tercera guerra carlina formava part d'aquells “entusiasme revolucionari i desfici contrarevolucionari” de què hem parlat suara. Tanmateix, com a totes les guerres, cada bàndol representava un reguitzell d'interessos i simbolitzava tot de conceptes no sempre homogenis: així, per exemple, molts monàrquics isabelins es van incorporar a les files carlines en proclamar-se la primera República el 1873. Els seguidors de Carles V (o VII, depenent dels còmputos) s'erigien en garants de la tradició i, a més a més, a nivell polític mantenien posicions molt conservadores tot i que defensaven els furs de Catalunya, o sigui el retorn a la situació anterior a 1714; a nivell religiós eren catòlics abrandats i partidaris de l'ultramuntanisme, és a dir d'un poder coordinat entre l'Església i l'Estat. El batalló de l'Huguet, el segon de la província de Girona, va ser un dels més reputats i perillosos dels carlins. Francesc Huguet (c. 1820 - ?) era un espartanyer fill del Pont Major de Girona, que es va afegir a les tropes del general Francesc Savalls Massot (1817-1886), de qui va arribar a ser lloc-tinent en les accions de combat. Huguet havia reclutat els membres de la seva partida entre joves de la Garrotxa i de la Selva, i va participar en els fets d'armes més importants de Savalls: un d'ells, el combat d'Argelaguer de 1873, ens l'explica Marià Vayreda a *Records de la darrera carlinada*. Tenim notícies directes de la participació de Vall-llovera en alguna d'aquestes accions:

4. Per entendre l'estructura i continguts dels estudis eclesiàstics en aquella època, vegeu l'article de MARQUÈS, 1981: p. 255-267. Es pot consultar en línia al repositori de revistes catalanes amb accés obert RACO: <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53919/65375>.

5. AG-CMF, *ibidem*. Hi consten totes les assignatures que Vall-llovera havia cursat de 1860 a 1877, amb les notes (*Meritus* o *Benemeritus*) que havia obtingut.

6. La carta conclou donant com a adreça de resposta la de la seva família, llavors resident al veïnat d'Esclet.

7. COLL, 1997: p. 80.

Missions claretianes a Guinea al 1888. Font: elaboració de l'autor.

*“Día 25 [d’octubre de 1875]: Salió de Santa Coloma de Farnés la columna de Ponzoa para Osor, y desde San Hilario, medio batallón de Tarifa para tomar las posiciones de la ermita de la ‘Mare de Déu del Coll’, de Osor, donde halló a los carlistas a las órdenes de Auguet a los cuales batió causándoles algunos muertos y heridos e hizo 35 prisioneros entre los cuales figuraba el cabecilla Tarridas, su segundo Vall-Ilovera y nueve oficiales. Los que lograron escapar de la acción se encontraron con otras dos columnas en que se había dividido el Batallón de la Lealtad, que también los batió por segunda vez, haciéndoles muertos y heridos”.*⁸

Perduda la guerra, Vall-Ilovera va haver de deixar estar el seu rei. Li quedaven Déu i la Pàtria, i va continuar servint-los. Era un candidat modèlic que van acceptar com a Fill del Cor de Maria, al cap d'un any va ser ordenat sacerdot i immediatament,

com a personatge destacat del carlisme que era, el van allunyar de la Península:

*“Concluida la guerra alistóse en la milicia de Jesucristo, dando su nombre a nuestra Congregación a 15 de agosto de 1877. Acabada la carrera fue enviado por los Rdos. Padres a la República de Chile, en donde, distinguiéndose por su fervor y prudencia, fue nombrado por los Superiores Superior de la Casa-Misión de la Serena. Con tanto acierto desempeñó aquel cargo que en 1888 fue llamado por el Gobierno General de la congregación para desempeñar en la Península un cargo importante. Recién llegado a España se tuvo noticia del fallecimiento del Rvdo. P. Ramírez [el seu antecessor a Fernando Poo]. Nuestros Superiores no encontraron otro tan idóneo para cubrir su vacante que el Rvdo. P. Vall-Ilovera, cuya venida les pareció providencial. Vino, pues, a estas playas, con el Rvdo. P. Casassas, desembarcando el 18 de octubre del citado año 1888”.*⁹

Pere Vall-Ilovera va desembarcar a Guinea com a prefecte apostòlic, càrrec equiparable al de bisbe, nomenat per la Sagrada Congregació per a la Propagació de la Fe (Propaganda Fide) a proposta del govern general de la congregació. Hi trobaria una Missió que compliria les seves expectatives pel que fa a la pràctica religiosa (“*habiendo llegado a mi conocimiento algunas de las reglas observadas en esa Congregación...*”); i on, per altra banda, podria aplicar les seves idees polítiques com a líder religiós. La llàstima és que hi va durar ben poc.

3. LA MISSIÓ DE LA MISSIÓ

El tractat de Tordesillas de 1494 establia una divisió de les terres “descobertes” que reservava a Portugal el continent africà sencer. No obstant això, mitjançant el Tractat de San Ildefonso de 1777, ratificat un any més tard a El Pardo, Espanya i Portugal intercanviaren una colla de territoris: les províncies de Rio Grande i Santa Catalina, aleshores pertanyents al territori de La Plata i ac-

8. GRAHIT, 1954: p. 97-162. Es pot consultar en línia al repositori de revistes catalanes amb accés obert RACO: <https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/53614>. La cita és de la p. 144. Informació facilitada per Josep Lluís Òdena Rodríguez.

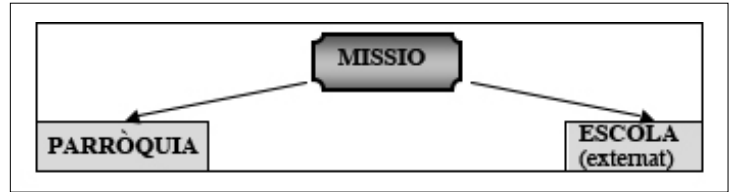
9. COLL, 1997: p. 80-81. De l'estada de Pere Vall-Ilovera a Xile només tenim la transcripció d'un fragment d'una carta escrita a La Serena el 5 de juliol de 1887 com a superior d'aquesta missió, en una publicació interna dels claretians: *Boletín Religioso de la Congregación de Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María*, volum IV, 1887-1888, p. 172-173.

tualment al Brasil, passaven a mans lusitanes; i els espanyols rebien a canvi la colònia de Sacramento, a la banda oriental del Plata, i els seus primers territoris africans: les illes de Fernando Poo i Annobon, en plena zona equatorial, i el dret a comerciar en “el territori continental adjacent”. Es tracta de tres territoris diferents i molt allunyats entre si: Fernando Poo, l'actual Bioko, una illa volcànica de 2.000 km² (una mica més de la meitat de Mallorca), habitada originalment pels bubu, amb un important port natural, està situada al bell mig del golf de Biafra, en una posició estratègica que li fa dominar les desembocadures de tot de rius.

Annobon és una altra illa volcànica, molt petita (17 km², 5 vegades més petita que Formentera) i molt allunyada de l'anterior (670 km), situada a l'arxipèlag de São Tomé. La petita Annobon havia estat protagonista d'una “conversió masiva” característica de l'Edat Moderna, de manera que els seus habitants, els ambú, practicaven una barreja de cultes, passaven oficialment per catòlics i es nomenaven un “sagristà” que, entre d'altres coses, mantenia una mena d'esglesiola i batejava els nounats.

La possibilitat de comerciar en el territori continental adjacent era important: els territoris no colonitzats eren ocupats, mitjançant “tractats” amb els pobles africans costaners, per la primera potència que hi arribava i era capaç de mantenir-hi una presència estable. Aquesta sola presència creava un dret, especialment quan també hi havia edificacions militars, comercials i/o religioses. Això havia de permetre a Espanya competir amb les principals companyies europees, establertes sobretot als estuaris dels rius. D'entre aquests, es considerava el Muni com el més important de la zona¹⁰; allà hi havia tres illots molt ben situats que Espanya miraria de fer seus: Corisco o Mandji (15 km²), Elobei Gran i Elobei Petita (2 km² i 0'2 km²), situats a 320 km de Fernando Poo. Almenys els dos primers havien estat utilitzats habitualment com a dipòsits provisionals d'esclaus per companyies holandeses. Era una zona habitada pels bengua, un subgrup dels ndowè, veïna del territori dels fang.

La situació de tots tres territoris els feia ideals per al comerç d'esclaus, perquè estan orientats cap al Carib i cap al Brasil. Però a Espanya no hi havia

Esquema d'una Missió de l'Edat Moderna. Font: elaboració de l'autor.

companyies fortes, la Corona estava arruïnada i ben aviat aquell tràfic repugnant i genocida es va anar fent il·legal, a mesura que avançava el procés d'industrialització que va permetre i la lluita social contra aquell comerç. Les potències occidentals del segle XVIII, sobretot els britànics, el van substituir per l'anomenat *tràfic legal*, basat en la producció d'oli de palmera i cautxú, dos productes essencials en la producció fabril. L'illa de Fernando Poo, desatessa completament pels espanyols, es va incorporar al sistema colonial britànic, que hi va fundar la ciutat de Clarence (futura Santa Isabel, actualment Malabo) amb colons africans procedents de Sierra Leone, futurs *fernandinos*, ciutadans britànics i protestants. Els governs hispànics hi van voler reaccionar amb diverses expedicions, cap de les quals no es va allargar gaire. Fins a l'arribada dels claretians, el 13 de novembre de 1883. La presència claretiana, que encara dura, s'ha d'entendre en aquest context i cal tenir-hi en compte un altre element: els estats europeus es preparaven per celebrar la Conferència de Berlín (novembre de 1884 - febrer de 1885). Hom sol creure que amb aquest tractat els europeus es van repartir el *pastís* africà. Més aviat van establir les normes per a aquest repartiment, entre les quals es reiterava el fet que per tal de posseir un territori (i les terres corresponents de l'interior o *interland*), qualsevol estat havia de tenir-hi una presència estable. L'agressió colonial va ser profunda i immensament violenta, un altre genocidi; però no es va poder completar fins després de la Primera Guerra Mundial, per mor del nou armament produït a Europa durant la Guerra Gran. De moment els occidentals se situaven estratègicament a les zones costaneres. Aquest és el primer sentit de la Missió dels claretians, promoguda i finançada per l'Estat i que tenia objectius ben clars:

10. Més endavant es va veure que el Muni no és un riu, sinó un estuari on n'hi desguassen tota una colla.

“1° Trabajar cuanto les sea posible en la capital [Santa Isabel] para conducir sus habitantes a la moralidad y al buen orden que debe siempre observar todo cristiano y súbdito español.

2° Internarse en el país, tan pronto como se lo permitan las circunstancias, formando Casas con capillas y escuelas, aunque modestas en su principio, a fin de atraer aquellos pobres indígenas por medio del alimento corporal y cubrir su desnudez con vestidos sencillísimos, para que, en ganados sus corazones, se les pueda enseñar la religión, las letras, la cultura y las artes.

3° Estas iglesias o Misiones se irán aumentando a proporción de que se vayan ganando aquellas tribus, de donde se seguirá que el número de doce misioneros que se fijan irá creciendo con el decorso de los tiempos.

*4° El mismo plan pretende seguir en las islas de Corisco y Annobón tan pronto como las circunstancias les permitan el ingreso en ellas ”.*¹¹

La primera expedició claretiana, de dotze missioners més un prefecte apostòlic, era molt nombrosa si tenim en compte que les expedicions missioneres d'aleshores en territoris molt més amplis es reduïen a tres o quatre persones. Santa Isabel tenia uns 900 habitants, quasi tots de parla anglesa i de religió protestant: una altra ciutat de pecat. Tanmateix, ja es preveia que els missioners oferirien (i l'Estat pagaria) capelles, escoles, aliments i roba; que el nombre de missions i de missioners augmentaria; i que tindrien el monopoli de l'ensenyament dels infants. Així va ser:

El 1885, amb l'arribada d'una expedició multitudinària de 19 missioners claretians i 5 monges concepcionistes, tindria lloc la fundació de tot de noves cases de missió en indrets la sobirania dels quals, sense presència colonial, podia ser discutida: l'illa d'Annobon, on es fundà una Casa al poble, Palé; i el Muni, on es fundares tres missions més: una a la zona continental del cap de San Juan, una altra a l'illot de Corisco o Mandji i la tercera (1886) al d'Elobey Chico. També es fundà una nova Missió a Banapà (1886), a pocs quilòmetres de Santa Isabel; i es va estendre la tasca evangelitzadora a l'alumnat femení.

El 1887, després d'una altra expedició massiva de 22 claretians més, es van fundar dues Cases, una a Batete i l'altra a Concepción, a les dues badies de banda i banda de Fernando Poo, Wesbe¹² i Riaba respectivament, per tal de fer avançar l'evangelització al conjunt d'una illa no habitable, encara avui, en el seu terç meridional.

Un any després Vall-llovera arribava a la seva Prefectura. Els objectius inicials s'havien acomplert, amb 4 cases de missió a Fernando Poo (Santa Isabel, Banapà, Batete i Concepción), 3 a l'estuari del Muni (Mandji, Elobey i el cap de San Juan), i 1 a Annobon. Ara calia consolidar-les, fer-hi obres, omplir-ne les escoles i comunicar-les bé entre elles i amb la capital. I aplicar-hi el nou model amb disciplina i dedicació.

4. EL NOU MODEL MISSIONER

El tipus de Missió que l'església catòlica i totes les altres esglésies cristianes havien desenvolupat a l'Àfrica negra era molt simple: consistia en la construcció d'una església, que complia aquells objectius de presidir cada ciutat amb la seva presència imposant i el so intrusiu de la campana que es ficava pertot. La presència majestuosa del temple es complementava amb una activitat parroquial que permetia la celebració de misses, l'administració de sagraments, les visites als malalts, l'atenció a les persones, l'enterrament dels morts, l'organització de processons i tot d'altres activitats. Sovint, una d'aquestes era el manteniment d'una petita escola en règim d'externat, que permetia l'educació d'uns pocs alumnes... de pares cristians, o sigui europeus. De fet, tota l'actuació missionera estava abocada als fidels cristians, mentre que la conversió dels africans pagans, la immensa majoria, no n'era una funció central.

Això havia de canviar ràpidament: els claretians havien après i acceptat a casa nostra que el món els era advers, i que només es podia arreglar amb una tasca intensa i penetrant adreçada a la formació religiosa dels infants. De manera que el gener de 1884, acabat d'arribar, el prefecte apostòlic, Ciriaco Ramírez Alonso (León, 1833 – Santa Isa-

11. Josep XIFRÉ, *Bases de la Misión de Fernando Poo*, 1882, AG-CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 6.

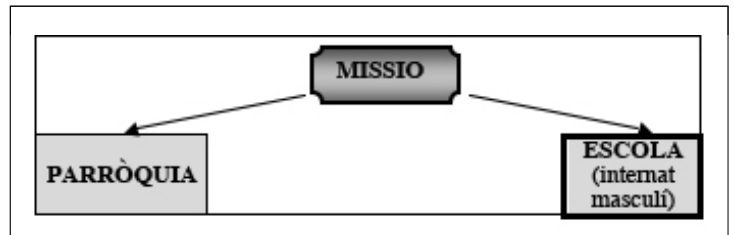
12. De l'anglès *West Bay*, badia de l'oest, en *pidgin english*; després es va anomenar San Carlos i actualment Luba.

bel, 1888), va fer un viatge a la veïna Libreville, en territori francès proper al Muni, on els missioners esperitans experimentaven un nou tipus de missió. El va convèncer veure que hi tenien nombrosos nois que hi residien, hi estudiaven i hi aprenien un ofici:

*“Enterado el Rvdmo. Padre Prefecto del procedimiento que los beneméritos religiosos del Santo Espíritu e Inmaculado Corazón de María guardaban en la evangelización de los gaboneses, y persuadido de que uno de los puntos más interesantes y de que mayor fruto podía extraerse era la instrucción de la juventud, según había tenido ocasión de presenciarlo en el hermoso plantel que los Padres citados tenían en su colonia, determinó ensayar este medio en Santa Isabel. A esto mismo impelía el estado tristísimo de la juventud de esta ciudad. ¡Dios mío! ¡Cuántos peligros! ¡Cuántos malos ejemplos, aun de aquéllos que debían corregirlos! En los bosques, en los caminos, en las calles y en sus mismas casas aprendían el mal; y se veía andar en las calles a muchos de ellos sirviendo de simples criadillos, pero sin la menor instrucción religiosa. Con lo cual determinaron nuestros misioneros abrir un colegio de internos y, para que mejor recibida fuese la idea y poder al propio tiempo proporcionar a la colonia operarios útiles para los oficios más perentorios, valiéndose de los Hermanos coadjutores abriéronse también talleres de sastrería, zapatería y carpintería. Dióse con esto un gran paso, porque al propio tiempo que se libraba a los jóvenes de muchos peligros, había ocasión de corregirles con más facilidad y de hacerles adquirir hábitos de trabajo, al que son muy refractarios. Aun así fue necesario proceder gradualmente y obligarles al principio a pocas horas e ir después aumentando poco a poco hasta llegar al tiempo de jornal aquí acostumbrado”.*¹³

La introducció d'un internat masculí representa una transformació radical del paper de la Missió, que a partir d'aleshores es fonamentaria en l'escolarització de la joventut guineana. La idea ja la sabem: calia arrencar aquells infants d'una ciutat enfonsada en el pecat i incorporar-los a un espai separat, on podrien viure exclusivament d'una manera catòlica. És a dir, que els claretians van tras-

El canvi que ho va capgirar tot. Font: elaboració de l'autor.

lladar a Guinea allò que l'Església ja feia a casa nostra.

Per altra banda, l'objectiu de la Missió claretiana era l'expansió pels tres territoris que formaven la colònia espanyola: l'illa de Fernando Poo, l'illa d'Annobon i l'estuari del Muni. Així que van aplicar el nou model a totes les cases de missió que anaven creant: el centre de cadascuna d'elles era un internat conformat per alumnes de famílies africanes paganes properes a la Missió. Si a casa nostra cada internat acollia nois d'indrets molt diversos i a vegades allunyats, aquí els alumnes vivien al costat: calia sostreure'ls d'aquell ambient perquè els missioners no comptaven amb la complicitat de les famílies, que representaven als seus ulls l'espai del pecat i que "haurien desfet, a la nit, allò que ells els ensenyessin de dia". Tampoc sembla que els adults guineans estiguessin gaire disposats a permetre que els seus fills abandonessin la família extensa, eix vertebrador de les seves cultures:

*“Llevaban muy mal los bubis el aumento del colegio, no precisamente porque fueran sus hijos los que iban a él, pues es ley entre ellos que el niño (no la niña) queda emancipado luego que llega al uso de razón; sino porque los había muy aferrados a sus tradiciones, y veían a los niños aprender cosas distintas y seguir un modo de vivir muy diferente del suyo”.*¹⁴

L'emancipació dels nens en arribar a l'edat de la raó (7 anys) és una suposició que no es correspon a la realitat. La manipulació dels trets culturals de les societats colonitzades per imposar normes aculturadores és pràctica habitual per part dels colonitzadors. Malgrat això, el sil·logisme inicial

13. COLL, 1997: p. 33-34.

14. COLL, 1995: p. 28.

serviria per anar ampliant el model: els missioners es van adonar de seguida que, en acabar els estudis primaris, on els seus alumnes aprenien a llegir i escriure i es feien catòlics, els nois tornaven a casa seva, on les famílies desfeien en poc temps allò que ells havien aconseguit en uns anys. Així que van aconseguir el suport administratiu per concedir-los, a cada un d'ells, una hectàrea de bosc que haurien de desbrossar, llaurar i plantar: esdevindrien finques de cacau, el producte estrella de la colonització als territoris espanyols de Guinea, una agricultura extensiva que sovint es feia juntament amb el cafè. Dedicar les bones terres agrícoles a aquests productes “de postres” per a l'exportació originava una dependència alimentària molt gran en indrets on mai no hi havia hagut problemes de subsistència. El mateix tipus de colonització havia tingut lloc, durant l'Edat Moderna, a la zona caribenya i al sud dels actuals Estats Units: el tràfic d'esclaus en va ser una conseqüència tràgica; a Guinea s'utilitzaria mà d'obra africana procedent sobretot de Sierra Leone i de Nigèria, els anomenats *krumen*.

Als nois que acabessin els estudis se'ls donaria la terra (com si no fos de ningú), les llavors i les eines, i durant els primers anys se'ls compraria la producció. Un dineral per a l'Administració, que s'afegia als costos dels internats (retribucions dels missioners, material escolar, taules, cadires, armaris, llits, roba i menjar). Els tallers d'impremta, sastreria, sabateria i fusteria només continuarien a la Missió de Banapà.

Malgrat això els nois continuaven marxant de la missió perquè es volien casar. De manera que el nou pas era clar: incorporar al model les monges concepcionistes¹⁵, per a les quals hom havia d'edificar internats femenins. Aquesta decisió va enfrontar encara més la Missió amb l'entorn, perquè el matrimoni (polígam) resulta fonamental per a les estratègies d'aliança i d'ajuda mútua de les famílies extenses. La iniciativa volia que nois catòlics dels internats masculins es casessin amb noies catòliques dels internats femenins per tal de formar famílies catòliques subjectes a la moral

cristiana. La Missió s'encarregaria –amb diners de l'Estat– de construir-los una caseta amb mobles i aixovar; i els donaria el menjar cada dia, també durant els primers anys. El xoc estava servit:

“De matrimonios los habrá, Dios mediante, en mayor número dentro de poco, a medida que nuestros alumnos vayan creciendo en edad: pues hay varias muchachas que huyen de sus butucus [marits] para venirse a la Misión; por más que han de ir con cautela en no alejarse mucho de ella, porque los bubis están de acecho esperando una ocasión oportuna para cogerlas y llevárselas otra vez a la infidelidad, como sucedió no ha muchos días, que armaron los bubis una emboscada y cogiendo a una se la llevaron, aunque después escapó otra vez a la misión. Sin embargo, ahora no son los bubis tan atrevidos como antes, porque temen a la misión y a los muchachos mayores, que tienen todos su arma de fuego en defensa propia”.¹⁶

“Tienen todos su arma de fuego en defensa propia”. Aquesta divergència conflictiva duraria anys, però resultava imprescindible per completar el model: perquè calia sostreure les noies a l'espai de pecat que suposava la poligàmia; i perquè diverses famílies catòliques havien d'acabar formant pobles catòlics governats per la Missió. A poc a poc s'hi afegirien dependències com ara magatzems, cementiris i d'altres (mai una taverna ni, encara menys, un prostíbul, presents en els pobles i ciutats del pecat). O sigui, que els claretians van aconseguir fer a Guinea allò que ja no podien atènyer a Europa: governar societats segons els principis religiosos. L'Església i l'Estat, separats a la metròpoli, continuarien units a les colònies sota el pretext de la introducció de la “civilització”, o sigui de la modernitat; que, com a casa nostra, exclouïa totes les formes considerades “antiquades”: les llengües, la literatura oral, la tecnologia i les formes de vida i d'organització social i política dels guineans. Per a aquests, una alienació; o, si voleu, una nova possibilitat de vida segons el camí traçat pels europeus. A la societat colonial serien uns privilegiats, uns *emancipats*.

15. Missioneres de la Immaculada Concepció (MIC), congregació fundada a Mataró per Alfonsa Cavin i l'aleshores bisbe de Barcelona Josep Domènec Costa i Borrás el 1850. La superiora general el 1885 era Valentina Vigo.

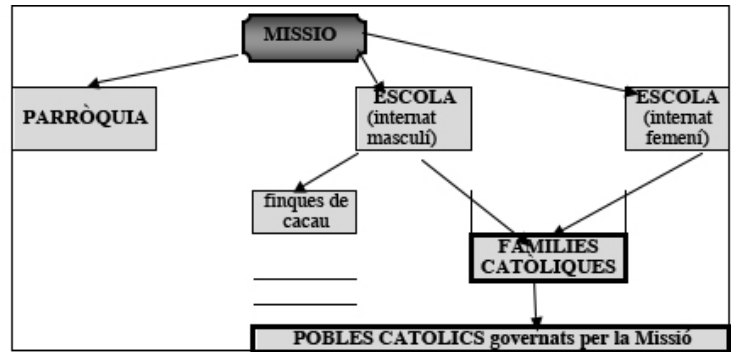
16. Carta del P. Josep Singla, de la Missió de Maria Cristina (Batete), de 30 d'octubre de 1892, a *Iris de Paz, o sea el Inmaculado Corazón de María*, 1893, p. 27-28. *Iris de Paz* és una publicació claretiana destinada al públic general, que s'edita des de 1884.

5. L'APORTACIÓ DE PERE VALL-LLOVERA

El govern del primer prefecte apostòlic claretia, Ciriaco Ramírez, no va complir 5 anys¹⁷. Vall-llovera va arribar a Fernando Poo el 18 d'octubre de 1888 embarcat en el vapor *San Francisco* de la Companyia Transatlàntica, que va tenir el monopoli dels viatges entre la Península i Guinea entre 1888 i 1926. El seu mandat només duraria 19 mesos, perquè es va morir el 23 de juny de 1890. Estem parlant d'una època en què molts missioners sucumbien per culpa del paludisme. Calculem que durant el primer quart de segle de la missió (1883-1908) hi van deixar la vida, a causa de la malària, una tercera part dels que hi van ser destinats. És veritat que els claretians havien contractat els serveis del metge de la colònia; però encara creien que les febres es produïen a causa dels *miasmes*, emanacions nocives molt subtils suspeses a l'atmosfera. Per això els feien por els corrents d'aire i havien fet les seves cases en llocs elevats. La Missió de Banapà, fora de l'aire pernicios de la ciutat, complia sovint una funció sanitària, tot i que tenien la quinina (i d'altres productes) a l'abast:

*"El mango es una de las mejores frutas de este país: tiene la forma y color de nuestras manzanas; son árboles muy grandes y tienen las hojas parecidas a las de nuestros castaños. Los misioneros del Gabón fabrican mucho de este alcohol, que ellos llaman ron, y con él toman todos los días la quinina. Los indígenas de esta isla hacen hervir las hojas de dicho árbol, y con esa agua atajan las fiebres"*¹⁸.
*El fin del Sr. Gobernador es ahorrar para el Estado, pues las medicinas les costaban mucho más caras [que a nosaltres]; 'verbi gratia', un frasco de quinina 21 pesetas y a nosotros 15 reales, y de la misma clase"*¹⁹.

El cassanenc hi va anar amb 41 anys. És clar que no podia saber que el seu mandat seria tan curt, de manera que va arribar amb molta embranzida i les idees ben clares:

Esquema d'una Missió claretiana a Guinea. Font: elaboració de l'autor.

*"Luego de su llegada verificó una visita pastoral a todas las Casas para enterarse de su estado moral y material, siendo grande su satisfacción al contemplar el plantel de niños que en todos los colegios se educaban. De él dio cuenta oficial al Sr. Gobernador, que lo era entonces D. Antonio Moreno Guerra²⁰, quien en su contestación dio al Rvdmo. Padre muestras inequívocas de la participación que tomaba en su alegría por la esperanza que para la prosperidad de la colonia ofrecían nuestros colegios"*²¹.

L'Arxiu General claretia de Roma (AG-CMF) ha conservat 21 cartes manuscrites de Pere Vall-llovera, adreçades totes elles als seus superiors. Hi ha 11 fragments d'aquestes cartes que es poden llegir en publicacions oficials dels missioners, tot i que aquí gairebé no els hem utilitzat. L'AG-CMF també conté 8 cartes dirigides a ell i escrites pel superior general Josep Xifré. Significa una quantitat important, si tenim en compte la curta durada del mandat. Les citacions que ja n'hem vist marquen les seves prioritats: les cases de missió, les relacions amb el governador Moreno Guerra i la supeditació a les directrius de la congregació. La direcció de les diverses missions i el servei a les seves necessitats n'és la principal:

17. Del 13 de novembre de 1883 fins a la seva mort, esdevinguda el 30 d'agost de 1888.

18. També la fan servir com a diurètic, per al mal de queixal, la disenteria, l'hepatitis i d'altres malalties infeccioses. Els coneixements terapèutics de les societats guineanes, molt extensos en un espai de bosc equatorial, eren menystinguts per endarrerits.

19. Carta de Pere Vall-llovera al claretia José Mata, procurador de les missions de Fernando Poo davant del govern de Madrid, de 9 de març de 1889. AG-CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 8.

20. Antonio Moreno Guerra, capità de fragata, va ser governador general de Fernando Poo del 20 d'abril de 1888 al 21 d'abril de 1890, coincidint força amb el mandat de Vall-llovera.

21. COLL, 1997: p. 76.

*“He visitado la comunidad de la Concepción [Riaba], donde no había podido ir a hacer la visita formal, ya por las fiebres, ya por otros asuntos que no podía dejar. Tuve un feliz viaje de ida y vuelta. Fui más afortunado que cuando fui a San Carlos [Maria Cristina de Batetel]. Están buenos y contentos. Sin embargo, creo que la visita hace provecho: se ha señalado local para cementerio, se han abierto los libros de administración, inventario, bautismos, defunciones, etc”.*²²

Trobem, doncs, un prelat que ja pateix “por las fiebres”. Al llarg del mandat, el seu estat de salut s’aniria erosionant fins al punt que l’antic soldat ja no va poder fer aquests viatges constants. Aclarim que tota la Guinea era un bosc molt dens, una selva espessa que amb prou feines permetia viatjar a peu. Eren desplaçaments en vaixell, portats a terme en condicions molt precàries:

“La Casa encargada de construir el balandro nos pregunta desde Londres si queremos que continúe dicha construcción. Mas, como la orden seguramente saldría de ésa [Casa de Madrid], y por otra parte no tenemos voluntad propia ni sabemos cómo está el asunto, acudimos a su Reverencia para que lo resuelva y conteste a la indicada Casa como crea conveniente.

*Conviene tener presente que en ésta [Missió de Santa Isabel] no tenemos más que un bote para surtir de víveres a San Carlos [Batetel] y a la Concepción [Riaba]; que este bote necesita 20 horas por lo menos para llegar al primer punto [avui, 52 km per autopista més 10 per carretera] y 25 horas para llegar al segundo [avui, 67 km per carretera], esto si el tiempo es bueno; algunas veces ha estado dos y hasta tres días, mojándose no pocas veces dichos víveres, echándose por lo mismo a perder; con este mismo bote se han de trasladar los individuos de una Casa a otra, tanto sanos como enfermos, sin poderse acostar ni defender del agua del cielo ni de la del mar, como tampoco de los rayos del sol. Pues bien, el balandro, además de ser embarcación más segura, tiene cubierta, bajo la cual no se mojan los víveres; tiene una o dos cámaras, donde pueden recogerse algunos viajeros; etc. etc”.*²³

La possibilitat de construir una embarcació per als missioners es discutia des de finals de 1887. Cal tenir present que, a banda de comunicar les Cases de l’illa de Fernando Poo entre elles, també calia relacionar-se amb les dels altres dos territoris guineans, el Muni i Annobon, sobretot per la qüestió dels queviures. És veritat que els claretians havien contractat un bon nombre de krumen per treballar a totes les missions, incloent-hi horts i galliners. Però en temps de Vall-llovera a totes les Cases ja hi havia finques de cacau i començava a estendre’s el model amb la creació d’internats femenins:

*“En orden a los productos de la finca, esta vez nada se vendió a la Transatlántica. Todo el cacao se envió al Padre Fluvià [de la casa claretiana de Barcelona, d’on sortien i on arribaven els vapors de Guinea] por haber poco, unos 8 sacos, o sea 630 quilos. Parece que se lo pagan a peseta la libra; pero, y el flete y arrastre hasta Vic, supongo que estará de nuestra cuenta; y entonces, ¿cuánto resulta líquido?”*²⁴

Aquest destí final a Vic ens fa pensar en diverses fàbriques de xocolata que s’hi van instal·lar; tot i que encara parlem d’un període de consolidació del model molt lenta, en què els missioners venien el cacau a d’altres proveïdors, i quan l’augment constant de l’extensió de les finques aixecava sospites a la resta de la colònia:

“La finca [de Banapà] está en buen estado. El cacao no puede ofrecer mejor aspecto. Yo confío sacar este año unos 300 sacos de a 5 arrobas. El Padre Fluvià me dice que le envíe todo el que tenga, que un comerciante de toda confianza se lo comprará. Sobre esto debo advertir a Vd. que aquí hay mucho empeño en saber lo que sacamos de la finca, tanto por parte del gobernador como de los demás blancos, que parece temen nos hagamos demasiado ricos; y de paso le advierto que, sobre el particular, no se fie mucho de Montes de Oca [antic governador general, propietari de diverses finques], pues aconsejaba al finado Padre Ramírez que, una vez diera la finca lo suficiente o parte para el sustento de las Misiones, hiciésemos un acto de generosidad a favor del Estado, renunci-

22. Carta a José Mata de 31 de març de 1889. AG-CMF, *ibidem*.

23. Idem de 29 de novembre de 1888. AG-CMF, *ibidem*.

24. Idem d’1 de juny de 1889. AG-CMF, *ibidem*.

ando a parte o a toda la asignación, según fuesen los productos de la finca”.²⁵

Els claretians no van fer mai aquest gest; potser perquè tenien pensat arrodonir aviat el seu model, amb el concurs o no de l'Administració. El mandat de Vall-llovera coincideix aproximadament amb la meitat del camí de transformació missionera, tot i que el ritme de cada casa fos diferent: internat masculí – finques de cacau – internat femení. Només el prefecte apostòlic següent, Ermengol Coll (Ivars d'Urgell, 1859 – Santa Isabel, 1918), arribat a Guinea a la mort de Vall-llovera i nomenat vicari apostòlic el 1904, tingué un mandat prou extens per completar la utopia. Mentrestant s'anava imposant la realitat que l'agricultura de productes ultramarins per a l'exportació implica dependència alimentària:

“Creo, Padre, que conviene pensar en otra Compañía [de vapors]; y seremos más bien servidos y quizá más barato. Por ejemplo, la alemana [Wærman & Cie] tiene un vapor cada mes y me parece que, dándole toda la carga de las Misiones, por ejemplo en Canarias²⁶, tal vez se obligaría a ir un mes a San Carlos, otro en la Concepción y otro a Annobón, y así estarían bien atendidas [de queviures] todas estas Misiones. Por otra parte, las patatas al mes se pudren; y, si queremos comer de ellas, hemos de ir a bordo a comprar cuando pasa algún vapor; los garbanzos y judías se agusanan a los dos meses, y si queremos comer hay que hacer la misma operación; lo mismo sucede con las castañas, higos, pasas, etc.²⁷, y todo quedaría remediado proveyéndonos de [la Casa de] Canarias por el alemán en la forma indicada”.²⁸

Vall-llovera, doncs, paternalista com pertocava, ho feia tot per les Cases, els missioners i sobretot els alumnes, aferrat sempre al somni col·lectiu:

“Muchos niños manifiestan grandes deseos y afición a plantaciones de cacao; pero, como carecen de recursos, no pueden ponerse en obra. Por

otra parte, creo es muy justa la petición que por ellos hago [que les finques fossin de 5 hectàrees]; puesto que cuando estaban en el bosque tenían su choza o casita y sus fincas, que siempre les han sido respetadas, todo lo cual abandonaron [junto] con sus mismos padres, etc., por la civilización y religión que han abrazado; y, sin embargo, tienen que salir de la Misión al cabo de algunos años sin tener casa donde ir, ni terreno que cultivar, ni recursos para nada, a no ser que se vuelvan al bosque a vivir como antes”.²⁹

El nostre prefecte apostòlic oblida solament que les finques “del bosc” es dedicaven a l'agricultura de subsistència, a llevar de la terra productes comestibles destinats als africans. Com tota l'agricultura de tot arreu, fora de les colònies. Una gran part de la correspondència de Vall-llovera està dedicada a aquestes qüestions diguem-ne pràctiques, amb totes les missions i el seu benestar i ampliació com a objectiu:

“Me fue muy agradable la noticia que en su última carta se servía comunicarme, a saber: el saneamiento de las aguas potables de Elobey. Ví también con gusto y agradecimiento su visita a las demás Casas. Así practica Vd. la caridad, que es la virtud más noble, y a mí me dispensa un beneficio que guardaré en eterna memoria”.³⁰

Josep Xifré li demanava constantment les estadístiques d'alumnes de totes les Cases i les de tots els sagraments impartits, sobretot el nombre de bateigs, per tal d'informar-ne Propaganda Fide. Vall-llovera li contesta sempre amb dades parcials i amb tota mena d'excuses, especialment les relacionades amb les dificultats de comunicació:

“Le contestaré brevemente, diciéndole que será algo difícil la Memoria que Vd. pide porque estamos, desde [la llegada del vapor de la Transatlántica] el ‘Satrústegui’, puede decirse incomunicados con las Casas de Elobey, Corisco y San Juan y

25. Idem de 12 d'abril de 1889. AG-CMF, *ibidem*.

26. Els vapors procedents d'Europa paraven sempre a Cadis, Las Palmas i Freetown o Monròvia; després tocaven Santa Isabel i l'estuari del Muni.

27. Noteu que es tracta de productes duradors; per això els vapors, que feien viatges de més de tres mesos, els portaven per a la tripulació i els viatgers.

28. Carta al P. José Mata d'1 de juny de 1889. Ob. cit.

29. Idem de 4 de febrer de 1890. AG-CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

30. Carta del superior general, Josep Xifré, a Pere Vall-llovera, de 29 de desembre de 1888. AG-CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 7.

*Annobón, que no sabemos cuándo irá el crucero [de la Marina]. Sin embargo, tienen orden de remitir a ésta los datos que me pedía el Padre General, cuando menos por el 'Satrústegui', pues creo no tendrán ocasión antes. Así es que creo poder mandar por el 'Satrústegui' dichos datos, pero no la Memoria como Vd. Desea".*³¹

Amb tot, sabem per altres publicacions que el 1889 hi havia en els col·legis claretians de Guinea 165 alumnes interns³². Encara n'hi havia força d'externs (161), o sigui que l'acompliment del model es mantenia llunyà. Vall-llovera sí que explica que el cost de cada alumne, incloses les despeses de menjar, vestits i llit, és d'1 ral i mig per nen i any³³; també informa regularment dels càrrecs i funcions de tots els religiosos; i ens aclareix les assignatures que els feien estudiar:

*"Les enseñaremos inglés, a cuyo fin he llamado al Padre Salvadó, que, animado de los mismos sentimientos, se presta gustoso para todo; además, Geografía, Aritmética, Historia de España, Historia Sagrada, Dibujo, Canto y Música. Desearía que, de todas estas asignaturas, nos mandase compendios para los niños, porque son muy poco estudiosos, y más extensos para los maestros [claretians]. Vd. verá si es posible, y qué autores pueden ser más útiles para estos niños".*³⁴

Emperò com a bon pastor, es preocupa també per la salut espiritual del seu ramat, des de la mentalitat que ja coneixem:

"En la Concepción están las habitaciones dormitorios sin más puertas que unas cortinas que levanta el viento, que es hasta indecente cuando uno está en cama. Además, tienen el oratorio en los altos, donde entran los niños y lo ven todo, y hasta tres o cuatro personas mayores que suelen ir a misa los días de fiesta; debe trasladarse el oratorio a los bajos, que no están decentes para eso, y tiene que hacerlo un carpintero. (...) En Annobón no tienen más puertas ni tabiques en los dormitorios, a excepción del Superior, que unas cortinas

*que levanta el viento y se ven unos a otros en las camas, lo que es indecente, sobre todo en estos climas calurosos. (...) En todas las Casas los niños están mezclados, puede decirse, con la comunidad, entrando y saliendo y viendo todo lo de la Casa; y ésta es, a mi ver, la causa principal de la relajación que comenzaba a introducirse en estas Misiones. (...) Es indispensable hacer en cada Casa una reja de madera, de listones o de palos, que divida la escuela, dormitorio, cocina y demás oficinas de los niños, de nuestra comunidad, a fin de que los Hermanos y Padres no puedan comunicar con ellos ni ellos entrar en nuestra Casa; y así, estando únicamente con los niños los que deban cuidarles, se evitarán muchísimas infracciones de regla y la relajación.*³⁵

*Temo sufrir mucho en este asunto [l'intent del governador de traslladar la casa de Batete a Musola, també dalt de la badia de San Carlos, on finalment es va erigir una missió diferent]. Ya dice [el governador] que en primer lugar armarán el sanatorio [fabricat a Europa per peces]; y, una vez armado, quiere que vayan las Madres y un Padre para atenderlas, viviendo todos en el sanatorio, lo cual jamás podré permitir. Y, además, él quiere acompañarlas y alojarse por supuesto en la misma Casa. Yo creo que no puedo permitir que vayan las Madres hasta que esté su casa en estado de ser habitada, e igualmente el sanatorio para vivir los Padres mientras se traslada la Casa [de Batete] que tenemos a seis horas del punto donde ahora nos estableceremos [Musola].*³⁶

*[El fill d'un propietari agrícola de la colònia] se ha enamorado de una religiosa, y con esto las ha hecho sufrir mucho y también a nosotros, poniéndose a la puerta de la iglesia cuando entran y salen y haciendo señas y demás que acostumbran la gente de mundo; ha ido alguna vez al convento, y se ha atrevido a manifestar deseos de ver... el dormitorio. Claro que, con estas cosas, las religiosas no lo podían admitir de visita, por lo que se ha desatado también contra ellas".*³⁷

31. Carta a José Mata de 10 de desembre de 1889. AG-CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 8.

32. COLL, 1911: p. 93.

33. Carta a José Mata de 19 de juliol de 1889. AG-CMF, *ibidem*.

34. *Idem* d'1 de març de 1889. AG-CMF, *ibidem*. En aquest ensenyament que calca els programes espanyols de l'època crida l'atenció la presència de l'anglès, llengua de la població "pecadora" de Santa Isabel.

35. *Idem* de 12 d'abril de 1889. AG-CMF, ob. cit.

36. *Idem* de 5 de febrer de 1889. AG-CMF, *ibidem*.

37. *Idem* d'1 de març de 1889. AG-CMF, ob. cit.

Val a dir que, si bé per una banda Vall-llovera era el prefecte apostòlic del conjunt de les missions, el seu prelat, per una altra també era membre de la congregació i, per això mateix, restava sotaposat als seus superiors pel vot d'obediència. Això no es manifesta només pel fet que sovint no s'atreveix a prendre decisions sense consultar-los; sinó també perquè mira d'explicar-los qualsevol actitud sospitosa per part dels membres de la Missió:

*"Creo muy conveniente trasladar al Padre Ayneto a la Península, por haber perdido el concepto de buen misionero 'propter mulieres' [en relació amb les dones]. En tiempo del Rvdm. Padre Ramírez, 'lapsus est in tactus graves cum infideli, nunc fidei, et juxta puellae declarationem, etiam semel in actum...' [va caure en tocaments greus amb una infidel, que ara és fidel (s'ha convertit), i segons la declaració de la noia també una vegada (va caure) en l'acte (sexual)]...; y esto se ha hecho algo público por haberlo divulgado ella, a quien impuse desde luego riguroso silencio. (...) Como, por su fragilidad y carácter independiente, no puede ser destinado en otra de estas Misiones, por verlas muchas veces [a les dones] 'in puris naturalibus' [en condicions purament naturals], especialmente bubis, sobre todo en las expediciones a los pueblos, por esto propongo a Vuestra Rvdma. mandarlo en la otra [següent] expedición de la Transatlántica".*³⁸

Noteu que, entremig d'una correspondència que sempre va ser en espanyol, fins i tot entre catalans, l'ús del llatí per a determinades expressions té la funció d'evitar alhora una descripció explícita i la comprensió per part de terceres persones: Vall-llovera sospitava que el governador li xafardejava la correspondència.

L'episodi del trasllat del Padre Ayneto ens recorda massa casos de tolerància i d'encobriment que tenim molt a prop. En canvi, quan es tracta dels propis treballadors de la missió, africans, estrangers i angloparlants, els krumen, el prefecte sí que pren la iniciativa i es comporta amb severitat, rigor i inflexibilitat:

"[Un misioner] tuvo que retirarse a ésta [Casa de Santa Isabel], quedando los crumanes dos días en huelga y en tono amenazador. Entonces acudí al

Savalls i el seu estat major, a Sant Hilari Sacalm el 1873. El general Francesc Savalls, al centre; el seu lloctinent, Francesc Huguet, a la seva dreta. Autor de la fotografia: Joan Cantó Esclús (Barcelona, 1833 -?). Font: *Barcelona fotografiada. Guia dels fons i les col·leccions de l'Arxiu fotogràfic de la ciutat*, Ajuntament de Barcelona, 2007, s/p.

*governador para embarcarlos en el primer vapor que pasase para su tierra (eran de Sierra Leona), puesto que no cumplían con el trato. Convino en ello; mandó 5 soldados y al momento puso presos a los capataces de la finca para obligar a los demás al trabajo... y, pasando un vapor inglés al cabo de 4 días, los embarcamos, después de haberles pagado lo que tenían ganado en un año, tiempo que trabajaban con nosotros. Estaban [con] tratados por tres años, a tres duros y 78 centavos [78 centèsimes de duro] y el arroz, y los dos capataces a cinco duros".*³⁹

Fixem-nos que els missioners retenien els seus treballadors per tal d'obligar-los a estalviar: un altre exemple de paternalisme en temps de creus i d'espases. Vall-llovera, després d'aquest incident, va patir la seva primera febrada.

38. Carta a Josep Xifré de 3 de maig de 1890. AG-CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 8.

39. Carta a José Mata de 12 d'abril de 1889. AG-CMF, ob. cit.

Signatura de Pere Vall-Ilovera.

Fotografia de Pere Vall-Ilovera.
Font: PUJADAS, Tomàs L.

La Iglesia en la Guinea Ecuatorial: Fernando Poo, Madrid, Iris de Paz, 1968, s/p.

6. AL BELL CIM DEL PORT

Creiem que tot això que hem explicat fins ara situa la tasca de Vall-Ilovera i en l'últim apartat la concreta. El prefecte apostòlic va endegar una comesa intensa que explica extensament en les seves cartes. Ara bé, hi ha dos assumptes importants en els quals no va tenir gaire participació.

En primer lloc l'expansió contínua de les Missions va acabar ensopgant amb els interessos d'una altra potència colonial, França, veïna a casa i a Guinea. Els missioners esperitans veïen que l'obertura de noves Missions a tocar de les seves els representava un perill, una pèrdua d'influència i de territori. Hi havia llocs de sobirania poc clara perquè el Tractat del Pardo parlava del dret a comerciar en "el territori continental adjacent" del

Muni, sense descriure'n els límits perquè l'interior era desconegut. Que fossin evangelitzats pels claretians era massa exposat, perquè hauria provocat un canvi de sobirania. Així que el vicari apostòlic de les dues Guinees, l'esperità Pierre-Marie Le Berre (1819-1891), amb seu a la propera Libreville i jurisdicció a tot el territori que acabaria sent l'Àfrica Central Francesa, es va queixar cada vegada que els claretians feien alguna expedició més enllà del Cap de San Juan. Eren greuges adreçats a Vall-Ilovera i al cardenal Giovanni Simeoni (1816-1892), prefecte de Propaganda Fide. En aquesta qüestió, les ordres de Xifré van ser estrictes i expressades en to greu:

*"Recibí su muy apreciada con sus adjuntos documentos, sobre los cuales debo decir a Vd. que bajo ningún concepto escriban expresión o palabra alguna que denote reconocimiento de las pretensiones francesas, ni en el orden civil ni eclesiástico. A cualquier invitación, requerimiento, intimación que se les haga, deberán responder, hasta nueva disposición, que es cuestión de los Gobiernos y de la Santa Sede. Mas, entretanto, no den Vdes. lugar a conflictos; y pongan sin demora en conocimiento del gobernador cualquier requerimiento que se les haga".*⁴⁰

O sigui que, al Muni, els missioners no havien d'allunyar-se gaire de les Cases. El conflicte no es va acabar fins que el Tractat de París de 1900 no va establir la delimitació de les possessions de tots dos països a la costa del Sàhara i a la del golf de Guinea. Els protagonistes d'aquesta divergència –Le Berre, Vall-Ilovera, Xifré i Simeoni– ja havien traspassat. La resolució no va ser gens favorable als interessos espanyols; però mentrestant els claretians sempre ho havien vist clar:

*"Los negritos del Muni no quieren a los franceses; y esto parece que los humilla algo, y no son tan pertinaces ni en lo civil ni en lo eclesiástico. En dos meses nuestros Padres han cogido a unos 45 chicos; y los Padres del Gabón, que también han ido varias veces, no han podido coger a uno siquiera. La causa de no ser queridos los franceses en el Muni es porque [els africans] saben que en todas las colonias imponen fuertes contribuciones".*⁴¹

40. Carta de Josep Xifré a Pere Vall-Ilovera de 17 de setembre de 1889. AG-CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 7.

41. Carta de Vall-Ilovera al procurador general de la congregació, Jeroni Batlló, de 15 de febrer de 1890. AG-CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 8.

En segon lloc l'incendi i restitució de l'església de Santa Isabel. Molt pocs dies després d'haver arribat Vall-llovera a la colònia, un foc abrandat va arrasar la vella església:

"Ayer, a las ocho y media de la noche, se declaró un incendio en una casa comercial inglesa contigua a nuestra iglesia; como era de madera y contenía materias inflamables, a las nueve el voraz incendio ya se había apoderado completamente de todo el edificio, cuyas espantosas llamas, impulsadas por el viento, penetraron muy pronto dentro de nuestra iglesia por dos ventanas laterales, sin poderlo impedir. A las diez ya no quedaban de ésta más que las murallas, que afortunadamente son de ladrillo. El campanario, el coro y la techumbre, que eran de madera, en un momento fueron cenizas. Sin embargo, como desde el momento que se declaró el incendio vimos el peligro que ella corría, porque la citada casa distaba no más de cuatro metros, tratamos de salvar todo lo que se pudiese; y así, comenzando por la divina Majestad, vasos sagrados, ornamentos, ropa blanca, armónium, instrumentos de viento, imágenes, y hasta los bancos tuvimos tiempo de salvar"⁴².

Era un desastre per la gran importància que es donava a la Missió principal. Una Missió situada en l'únic indret inicialment civilitzat i controlat del conjunt de la colònia. Un indret on la Missió havia de donar imatge de categoria i d'eficàcia: com a reafirmació de la pròpia identitat enfront de britànitzats i de protestants; de la pròpia exigència enfront de la maldat dels europeus i de la ingenuïtat dels guineans; i del propi èxit enfront de les autoritats, que, com que solament residien a Santa Isabel, avaluaven la qualitat del sistema bàsicament a partir de la missió de la ciutat.

Dit d'una altra manera: la Missió de Santa Isabel havia de donar el to. S'havia de veure com una realitat tangible, operativa, puixant, vàlida i activa. I havia de ser un signe del poder dels claretians a la colònia. Per això tenia més personal que qualsevol de les altres, i per això era la seu de la Prefectura Apostòlica. La figura icònica que havia de representar aquesta Missió era també una imatge externa: el temple catòlic de Santa Isabel havia de ser més gros que els altres, més alt, més

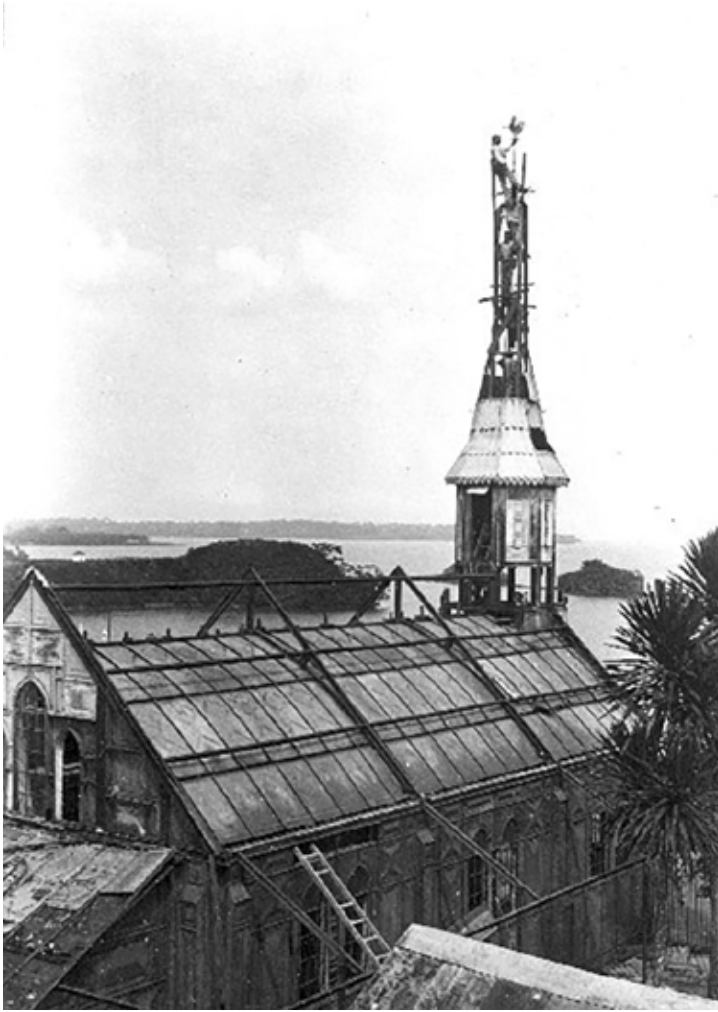

Església de ferro erigida sota el mandat de Pere Vall-llovera. Font: Fons Claretjà de l'Arxiu Provincial Claretjà de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.

imponent, més desafiant enfront de les esglésies protestants i envers l'Administració; per tant calia fer-hi les celebracions litúrgiques més solemnes i de la manera més cerimoniosa possible.

Les històries missioneres solen donar per fet que l'incendi i restitució de l'església principal de la colònia va ser el fet més destacat del mandat de Vall-llovera. Nosaltres pensem que allò més important va ser la seva feina quotidiana, que ja hem vist més amunt. Tanmateix, Vall-llovera treu el tema ben sovint a les seves cartes: ell afirma que tot plegat deuria ser provocat per l'amo de la factoria del costat, una maniobra per cobrar l'assegurança d'estrangers en un lloc on gairebé cap

42. Carta de Vall-llovera de 13 de novembre de 1888, a Anales de la Congregación, volum 1, 1889, p. 17-18.

Església de ferro erigida sota el mandat de Pere Vall-Ilovera. Font: Fons Claretjà de l'Arxiu Provincial Claretjà de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.

casa no estava assegurada. El cas és que Moreno Guerra va expropiar el terreny d'aquell negoci per tal d'ampliar la casa dels claretians, que també va haver de servir d'església fins a la construcció d'una de nova. Vall-Ilovera, per la seva part, va aprofitar l'ocasió per afegir una galeria a l'internat, en la seva línia de procurar que tot estigués airejat. Xifré va reaccionar amb bones notícies:

*"He recibido su muy apreciada del 19 de noviembre, con la cual veo el desgraciado incendio del cual tuvimos noticia por el cable luego de haber sucedido. El Gobierno está en mandar una [església] de hierro, para cuyo fin contratará pronto con una Casa belga. Me alegro mucho de que pudiesen salvar de las llamas los ornamentos y vasos sagrados"*⁴³.

El catòlic Moreno Guerra va prometre a Vall-Ilovera, la mateixa nit de l'incendi, que l'Estat es faria càrrec de construir una nova església, que seria de ferro i que la farien a peces a Bèlgica. A partir d'aquí el prefecte apostòlic es limità a anar fent comentaris amb la sensació que la feina ja estava feta i que tan sols era qüestió d'esperar. Portar edificis desmuntables des d'Europa va ser una pràctica força estesa a Guinea: era una manera de posseir edificacions fetes amb materials permanents, que de tota manera calia importar, i de solucionar el problema que a vegades hi havia de manca de treballadors experts. Les primeres Missions de fora de Santa Isabel es van muntar d'aquesta manera. I la nova església de Santa Isabel arribaria juntament amb d'altres edificis més destinats a la colònia: el sanatori i la casa de les monges de Musola. Crida l'atenció que en plena zona equatorial atapeïda d'arbres de fustes fantàstiques la construcció fos precisament de ferro. Quin forn! Vall-Ilovera fa els seus càlculs i arriba a la conclusió que construïda a Guinea i de fusta seria més cara.

Finalment l'església de ferro va arribar, es va dreçar damunt del port i es va inaugurar el dia de Sant Josep (19 de març) de 1890:

"Toda la población se vistió de gala; y, bendecida la nueva iglesia por el Rvdm. Padre Prefecto, se llevó a ella con mucha solemnidad el Santísimo Sacramento. Procedióse luego a la bendición de las campanas, apadrinando el acto el Muy Ilre. Sr. Gobernador y la Sra. de Rogozinski [propietari agrícola polonès que havia llegat la seva finca a la missió]. El mismo día, para alegría del pueblo, hubo regata de botes, siendo punto de llegada de botes la boya, a la cual había de dar la vuelta. El Rvdm. P. Prefecto convidó a las autoridades y al

43. Carta de Josep Xifré a Vall-Ilovera, de 7 de gener de 1889. Arxiu Claretjà de Guinea a Madrid (APG. CMF-Madrid), document sense catalogar.

Missió de Banapà a l'època de Pere Vall-llovera. Font: Fons Claretian de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.

pueblo a tomar parte en los exámenes que tenían proyectados para los niños de los tres colegios [de Fernando Poo: Santa Isabel, Batete i Riabal], que dejaron satisfechos a los concurrentes con los resultados obtenidos. El Rvdo. Padre Pinosa hizo en bubi un breve discurso al que se siguió otro en el mismo dialecto, hecho por el 'muchuku' Ullén, reyezuelo de Batete muy afecto a la Misión y padre de Mariano Cristino Pela, el ahijado de la reina [Maria Cristina]. Se bautizaron y confirmaron muchos niños, aumentándose el número de los neófitos, logrando crédito el cristianismo con el esplendor de las funciones que se hicieron en la nueva iglesia construida".⁴⁴

"Logrando crédito el cristianismo con el esplendor de las funciones que se hicieron en la nueva iglesia construida". Doncs no ben bé: l'església feta a Bèlgica resultava massa petita per a uns

missioners que havien somiat una cabuda de 400 a 500 persones. De seguida van començar nous projectes, però Vall-llovera ja no els veuria:

"Sus trabajos en estas Misiones fueron, sin duda, delante de Dios, muy meritorios, por haberlos realizado en un estado [de salud] casi habitualmente quebrantado. El clima influía en su salud, de manera que apenas podía hacer viaje alguno que no le costase algunos días de fiebre. Era a un mismo tiempo pastor y víctima. No es extraño que su apostolado fuese tan corto. Dicen de él los que le conocieron que, habiendo llegado con salud robustísima, a los pocos meses era desconocido por completo a causa de su habitual falta de salud.

Por fin, Dios tuvo a bien llevarle a recibir el premio de sus trabajos. Postróle en cama una fiebre perniciosa, trasladándole los Padres a la Casa-Misión de Banapà para ver si con el cambio encontraba

44. Ermengol COLL, *Crónica de la Casa-Misión de Sta. Isabel*. AG-CMF, Secció F, Sèrie P, Capsa 2. Carpeta 1, p. 53.

Impremta de la Missió de Banapà a l'època de Vall-llovera. Font: Fons Claretjà de l'Arxiu Provincial Claretjà de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.

*alguna mejora. Hicieron los médicos cuanto la ciencia les sugería para conjurar el mal; pero los designios de Dios eran otros y, así, el 24 de junio de 1890 abandonó su alma este destierro para recibir de Dios el premio de sus trabajos”.*⁴⁵

El 1897 començaven les obres de la nova catedral. Al bell cim del port, presidint l'arribada i la sortida de tots els vaixells; dominant la ciutat i el mar; com una peanya allargassada del pic de Basilé, un volcà de 3.000 metres d'altitud on regna la verge negra de Bisila, l'esperit mare dels bubis, sobre l'illa sencera i Atlàntic enllà. Una catedral neogòtica bastida per un altre claretjà català, Lluís Sagarra (la Selva del Camp, 1871 – Riaba, 1949), que en fou l'arquitecte i l'acabà el 1916. Encara avui podeu pujar-hi des del port vell, seguint la

cuesta de los mosquitos on podreu veure l'antiga presó colonial, un forat infecte que van tastar aquells *krumen* del nostre Vall-llovera. Arribareu a dalt, a l'avinguda de la Independència, i a l'antiga plaça d'Espanya trobareu de costat la catedral neogòtica, el palau del bisbe i el palau presidencial: com si no es poguessin desfer d'un passat que els va inventar units. Si us apropau a la base del pic trobareu el cementiri de la ciutat, que la selva es vol tornar a menjar. Allà reposa el cos de Pere Vall-llovera Torrent, al costat de molts missioners que, com ell, volien treballar per la nostra terra i per unes creences on havien trobat la fe vertadera. Que els cassanencs el recordin avui és una obra de justícia. Perquè la memòria també és un acte d'amor.

45. Ermengol COLL, *Misión de Santa Isabel*, ob. cit., p. 81-82.

Sastreria de la Missió de Banapà a l'època de Vall-llovera. Font: Fons Claretian de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.

CRONOLOGIA DE PERE VALL-LLOVERA

Any	
1847	Naixement a Cassà de la Selva
1857	Documentació de la família: pagesos llogats al mas Dalmau
1859	Inici dels estudis de Llatí
1860	Ingrés al Seminari Diocesà de Girona
1867	Acabament del Segon Ensenyament Inici dels Estudis Teològics
1872	Interrupció dels estudis Tercera guerra carlina: allistament al segon batalló de Girona
1875	Presoner a la Mare de Déu del Coll Fi de la tercera carlinada Represa dels estudis eclesiàstics
1877	Finalització de la carrera de capellà Ingrés a la congregació claretiana
1878	Ordenació sacerdotal Destinació a Xile
1887	Documentació com a superior a la missió de La Serena
1888	Destinació a la missió de Fernando Poo com a prefecte apostòlic
1890	Mort a Banapà Enterrament al cementiri de Santa Isabel

4. LA GUERRA DE CUBA (1895-1898): EL FRACÀS DEL PROJECTE NACIONAL ESPANYOL

Misèries i angoixes de la societat civil: el cas de Cassà de la Selva¹

Lluís Costa i Fernández

1. L'IMAGINARI IMPERIALISTA

La història de Cuba i la de Catalunya no s'entendrien si no s'analitzen de manera interrelacionada les trajectòries polítiques, socials i econòmiques d'ambdós països, sobretot al llarg del segle XIX. Catalunya viu, en aquell període, plenament mirant a Amèrica. Ciutats com l'Havana, Santiago de Cuba, Matanzas, Trinidad o Pinar del Río, entre d'altres, es poblaren de catalans dedicats, preferentment, al petit comerç, per bé que en alguns casos invertiren en la indústria del sucre o del tabac. L'emigració catalana a Amèrica fou un fenomen que afectà bàsicament, encara que no exclusivament, les localitats del litoral català. I si projectem la mirada més enllà dels aspectes estrictament comercials i fem atenció als diversos conflictes bèl·lics esdevinguts al llarg del segle XIX entre Espanya i Cuba constatarem que la presència espanyola a Cuba tingué, també, una important incidència a través dels elevats contingents de soldats que participaren –si us plau per força– a les guerres cubano-espanyoles. I des d'aquesta perspectiva podem generalitzar la implicació del conjunt territorial de l'Estat espanyol en terres cubanes. Ciutadans de gairebé tots els municipis d'Espanya hagueren de travessar l'Atlàntic per lluitar en favor de mantenir els dominis d'Ultramar. Cassà de la Selva no fou cap excepció i la documentació relativa a diversos alistaments ho demostra.

En el present article analitzem l'estratègia militar d'Espanya en el marc de la guerra contra Cuba i els EUA dels anys 1895-1898, des del punt de vista

de la seva relació amb la ciutadania catalana, fent especial atenció al cas del municipi gironí de Cassà de la Selva.

L'estament militar espanyol arribava a finals del segle XIX amb un cert desprestigi. Efectivament, era una institució molt mal valorada i impopular, sovint repressiva, molt classista i enormement injusta a l'hora de reclutar soldats de quintes. Segons defensa Borja de Riquer, l'embranchida dels nacionalismes perifèrics a finals del segle XIX no va representar l'afebliment –o destrucció– del nacionalisme espanyol, sinó que més aviat fou al revés: el fracàs del nacionalisme espanyol fou la causa de l'èxit polític dels nacionalismes alternatius. L'altíssim nombre de pròfugs i desertors resulta una prova irrefutable del poc prestigi que tenia l'exèrcit espanyol.

La tasca nacionalitzadora d'Espanya al llarg del segle XIX havia estat poc efectiva, segurament per la incompetència dels successius governs, mentre que la monarquia espanyola tampoc disposava de crèdit suficient per esdevenir un aglutinador del sentiment nacional. Aquesta poca convicció nacional espanyola es pot interpretar de diferents maneres. Borja de Riquer ho atribueix a l'absència d'un enemic exterior des del 1814 quan finalitzà la guerra contra els francesos: "En aquest sentit, les campanyes d'exaltació patriòtica promogudes durant les guerres colonials de 1859-1860, 1868-1878 i 1895-1898 van ser massa oportunistes i relativament conjunturals perquè els seus efectes penetressin realment en les consciències popu-

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dissabte 15 de febrer de 2020.

L'Havana al segle XIX (Gravat de J. Bachman, Nova York, 1851). Font: col·lecció de Manuel Fernández Santalices.

lars".² La revista *La España Regional* ho detectava abans de la darrera guerra cubana: "*En España no hay verdadera conciencia nacional porque en realidad no hay nación, ni menos aún unidad nacional, sino un conjunto de nacionalidades dentro de un solo Estado*".³

2. LA VIA INDEPENDENTISTA CUBANA COM A RESPOSTA A LA INSENSIBILITAT DELS GOVERNS ESPANYOLS

Les darreres dècades del segle XIX foren extraordinàriament convulses a l'illa de Cuba. L'any 1868 és el punt d'arrencada d'una estratègia cubana que plantejava com a solució l'emancipació del domini espanyol a través de les armes.⁴

La via per arribar a defensar l'ideal independentista cubà podia ésser doble. D'una banda, representaria la conclusió d'un procés intel·lectual, covat en l'àmbit del liberalisme cubà del vuit-cents, i de l'altra, podia respondre simplement a un estímul negatiu, en aquella persona que sent perjudicats els seus interessos per la dominació colonial, i per la corrupció que generava.⁵ Certament, aquesta doble via podria arribar a ser –i sovint ho era– la cara de la mateixa moneda. Des d'Espanya, els liberals feia anys que s'havien entestat a imposar el nacionalisme espanyol arreu de la Península, però d'un temps ençà, els seus esforços per estendre'l a la colònia s'havien intensificat. La violenta reacció cubana responia, a criteri de l'historiador Borja de Riquer, a aquesta situació: "Sovint s'oblida que la primera mostra de rebuig massiu i explícit –amb

2. RIQUER, 2000: p. 41.

3. *La España Regional*, Barcelona, tom VII, 1889, p. 182. Per aprofundir en l'estudi de *La España Regional* consulteu: CATTINI (2011), p. 17-40.

4. Per la relació entre els nacionalismes cubà, espanyol i català vegeu: COSTA, 2006, 2013 i 2016.

5. De fet, l'avenç del catalanisme polític de finals del segle XIX responia, també, a la reivindicació d'una administració pública més racional i efectiva, que contrastava amb una fraudulenta pràctica en l'exercici del poder.

Interior de la badia de l'Havana. (Font: Estudio fotografia Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).

les armes a la mà— a l'espanyolitat va sorgir a Cuba a partir de 1868. Allà, com a reacció a l'espanyolització imposada de manera despòtica pels administradors arribats de la metròpoli, s'establiren les bases del nacionalisme cubà que aviat va arrelar entre la immensa majoria de la població de l'illa".⁶ Ideològicament l'exèrcit espanyol era molt feble. La majoria de soldats ho eren per no haver pogut redimir-se de l'obligació militar. La duresa i hostilitat de les condicions del territori cubà (clima, malalties...) feien complicada l'adaptació dels joves soldats provinents d'Espanya. Hauríem de plantejar quants dels més de 200.000 soldats arribats d'Espanya no van acabar simpatitzant amb la causa cubana, o quants, si més no, d'aquest elevat contingent no van acabar esdevenint emigrats residents a l'illa, i que per tant no van retornar al seu lloc d'origen (cal dir que més de la meitat van morir com a conseqüència, directa o indirecta, del conflicte —s'estima que en un 45% fou per causa de les febres

tropicals i només un 4% en combat—). Amb tot, la idea originària del govern espanyol a l'hora de traslladar massivament soldats a Cuba responia a l'objectiu d'espanyolitzar l'illa. Dificilment, però, el sentiment d'espanyolitat d'aquests soldats podia ser massa elevat, atès que majoritàriament la tropa la constituïa un conjunt de joves d'extracció social baixa —no havien pogut satisfer els diners que costava lliurar-se de les obligacions militars— i, per tant, poc convençuts de la seva comesa "patriòtica". D'altra banda, la poca tradició de disposar al llarg del segle XIX d'un enemic exterior (des de la Guerra del Francès) podria explicar la feblesa dels sentiments espanyolistes. En aquest sentit, i prenent el fil argumental de Borja de Riquer, les campanyes d'exaltació patriòtica promogudes durant les guerres colonials de 1859-1860, 1868-1878 i 1895-1898 foren massa oportunistes i conjunturals perquè els seus efectes penetressin en les consciències populars.⁷

6. RIQUER, 2000: p. 272.

7. RIQUER, 2000: p. 41.

3. LA GUERRA DE CUBA (1895-1898)

La darrera i definitiva guerra, iniciada el mes de febrer del 1895, evidència que les solucions polítiques aportades per Espanya foren insuficients i plantejades a destemps. Podríem identificar tres etapes en aquests tres llargs anys que va durar la guerra: la primera, amb el capità general Arsenio Martínez Campos, quan la guerra s'estengué per tota l'illa; la segona fou una etapa de màxima duresa, amb el sanguinari capità general Valerià Weyler i, finalment, la tercera etapa, amb la definitiva intervenció dels EUA.

Martínez Campos arriba a Cuba amb 7.000 homes de reforç. La seva estratègia consistia a separar les classes mitjanes i altes criolles de les classes populars, a través d'un discurs que fomentava la por entre la classe mitjana cubana tot apel·lant a una hipotètica revolta de la població de raça negra. Mentrestant, el cap del govern espanyol, Cánovas del Castillo, continuava enviant homes a l'illa i emetia un emprèstit a l'interior del país per sufragar les despeses de la guerra. Davant de la catastròfica situació bèl·lica dimitia Martínez Campos i era substituït, a inicis de l'any 1896, pel general Weyler, el qual havia estat fins aleshores capità general de Catalunya.

Cuba va plantejar la guerra del 1895 com la sortida dràstica a una situació cada vegada més insostenible. Espanya va fer un darrer esforç per continuar el seu domini a Cuba, i va enviar 220.285 soldats a l'illa. L'exèrcit cubà el formaven uns 4.000 mambisos, per tant la desigualtat numèrica era d'una proporció molt elevada. La guerra per la independència encetada l'any 1895 presentava notòries diferències amb la del 1868-1878. Així, els impulsors de la guerra dels Deu Anys procedien de les capes altes i mitjanes de la societat criolla. En canvi, la guerra del 1895 tenia un caire molt més popular. Compartiríem, doncs, la idea que expressaven els federalistes, en el sentit d'explicar que la insurrecció no era obra d'aventurers ni de gent estranya a l'illa, sinó que era la resposta a un sentiment general contra la metròpoli i d'un extens desig d'independència: *"Con ellos están hombres de ciencia, abogados, médicos, escritores de nota, propietarios, capitalistas. Tienen en los Estados Unidos clubs numerosos, ya de varones, ya de hembras; convocan meetings, escriben periódicos*

*y publican revistas (...) Encuentran además eco en todas las Repúblicas de América".*⁸

En les esferes de poder d'Espanya es respirava un ímpetu nacionalista espanyol. Els fracassos militars al nord d'Àfrica havien fet dipositar moltes esperances en l'exèrcit espanyol a Cuba, en el sentit de restituir una part de l'honor perdut. A finals de la guerra, la gestació d'un "patrioterisme" espanyol, molt més radical i encès que el que s'havia practicat fins aleshores, responia a una actitud de resposta a la intervenció dels EUA, i va tenir en un model de premsa molt "militarista" el principal instrument difusor dels seus principis, els quals servien per combatre, també, les incipients manifestacions regionalistes de Catalunya i el País Basc. Amb tot, l'operació d'activar la fibra espanyolista presentava serioses dificultats. És conegut el fet que en d'altres conflictes sud-americans, com la batalla d'El Callao el 1866 –en el context de la guerra entre el Perú i Mèxic–, o bé en el conflicte amb Alemanya per les illes Carolines, el govern espanyol va intentar activar una artificial consciència patriòtica. Però pretendre cercar adhesions patriòtiques inqüestionables a l'any 1895, sobretot en un conjunt de joves militaritzats per la força i la discriminació econòmica, resultava una maniobra clarament condemnada al fracàs.

Intentar resseguir de manera fidedigna l'evolució de la guerra a través dels comunicats oficials era complicat. L'escriptor i periodista gironí Joan Vinyas i Comas evocava aquesta circumstància en les seves memòries: "Les notícies que arribaven al públic per mitjà de comunicats oficials durant els primers dies de la guerra començada a Baire pel febrer de 1895 foren de l'estil que en semblants casos solen emprar els governs espanyols, i segurament estrangers: la insurrecció havia estat un fracàs, l'esperit de la població cubana es manifestava resolt en favor de la *madre patria*, les quatre o cinc partides compromeses corrien per la manigua defugint la topada, i dels pocs que la componien en moria almenys la meitat a cada encontre, donant la casualitat que gairebé tots els morts eren *cabecillas*, encara que alguns d'aquests no devien quedar més que estabornits perquè al cap de pocs dies tornaven a matar-los com si res".⁹

Com explicava Pi i Margall en el seu òrgan d'expressió *El Nuevo Régimen* el 12 de setembre de

8. *El Nuevo Régimen*, Madrid, 22 d'octubre de 1897.

9. VINYAS i COMAS, 1932: p. 102-103.

1896: "En Gerona y otras provincias se han establecido verdaderas agencias de deserción, y el número de los que huyen y se esconden antes de tomar parte en la guerra es mayor cada día". Uns dies més tard, el 26 de setembre, i en el mateix mitjà escrivia: "¡Qué escándalo!, exclaman algunos periódicos. A bandadas tramontan nuestros jóvenes la frontera o se embarcan en busca de lejanos países para no ir a Cuba y sustentarse al servicio de las armas. ¿Se ha extinguido ya en nosotros el patriotismo? Así parece. Va siendo en los españoles general el deseo de rehuir al servicio. Para satisfacerlo recurren los pobres a la fuga, y los ricos a redimirse por 1.500 ó 2.000 pesetas. ¿Tiene el labrador un campo que vender o hipotecar y los industriales algo que dar en prenda? Lo venden o lo empeñan para que sus hijos no vayan a morir en la manigua. La falta de patriotismo, como se ve, está en todos: está en los mismos escritores que tanto la lamentan. No irá, no, ninguno a alistarse en los batallones de voluntarios, ni, como pueda, dejará ninguno de redimirse o redimir a sus hijos para preservarse o preservarlos de todo riesgo de muerte".

És cert que una bona part del sector comercial de Catalunya aspirava a cercar una solució racional, efectiva i ràpida del conflicte armat. La necessitat de desactivar un procés que afectava molt negativament els seus interessos comportava, en bona mesura, una gran flexibilitat tàctica que exigia una generosa capacitat de negociació. A manera d'exemple podem citar l'ambient que es respirava a la localitat costanera de Lloret de Mar –un municipi tan involucrat en el fenomen migratori que s'explica que el carter es passava dies repartint correspondència quan arribava el correu d'Amèrica– a través de les aspiracions expressades, el 31 de març de 1895, pel periòdic local *El Distrito Farnense*: "Tengo la seguridad, y en ello me acompañan personas de talento y conocedores de las necesidades del país, de que una vez sofocada esta intentona e implantadas por el gobierno las reformas acordadas para dar a la Isla participación en los asuntos económicos, tendremos paz y tranquilidad por luengos años". Però la mentalitat d'aquesta burgesia comercial catalana palesava notables estretors de mires, en el sentit que mínimes concessions polítiques cap a la població

Historia de la insurrección de Cuba, d'Emilio A. Soulève.

cubana eren interpretades com a veritables disposicions de caire autonomista: "Hoy las cámaras populares de la Metrópoli votan en sesión solemne, impulsadas por un alto sentido político colonial, unas reformas políticas y administrativas que si bien no alcanzan a dar todavía a Cuba su personalidad política, abre las puertas de la esperanza para su porvenir económico, ¿Qué razón tiene de ser, en esas circunstancias, la renovación de las discordias civiles, tan inútiles como ruinosas para los pueblos?"¹⁰

Amb tot, i de la mateixa manera que en la catastròfica campanya de Melilla, del desembre de 1893, l'ínfima preparació tècnica de l'exèrcit espanyol va esperonar l'exèrcit enemic, o sigui, en aquest cas, els independentistes cubans. De totes mane-

10. *El Distrito Farnense*, Lloret de Mar, núm. 117, del 22 de setembre de 1895. L'article està signat pel corresponçal del periòdic a l'Havana Eusebi Liensa.

res, darrere el nacionalisme espanyol –escenificat en els grans acomiadaments fets als soldats que embarcaven rumb a Cuba– s’hi amagaven, també, forts interessos econòmics de sectors socials que s’enriquien amb el negoci de la guerra (finançament de la travessia, de l’avituallament de la tropa i, fins i tot, de les pròtesis emprades pels soldats esguerrats). La rebuda a l’illa també era espectacular. El discurs de les autoritats, uniforme: només es parlava de la nació i de patriotisme. A més, les autoritats espanyoles cercaven referents a Europa que justificuessin la dominació a Cuba. Així, Cánovas del Castillo afirmava que Cuba era l’Alsàcia-Lorena d’Espanya i, per tant, “una part irrenunciable de la pàtria”, mentre que Castelar considerava que si els anglesos tenien tot el dret a dominar Irlanda, els espanyols encara més l’illa cubana. Per Espanya el concepte d’autonomia era, històricament, de molt mal assimilar. Com comentava un ambaixador americà l’any 1897, tot plegat es reduïa a “la incapacitat absoluta de la mentalitat oficial espanyola d’entendre l’autonomia tal com la comprenien els americans o els anglesos”.¹¹ La cultura militar espanyola, tan propícia a enaltir valors com l’honor i la integritat (que a la pràctica es traduïa habitualment en el més pur exercici de corrupció), entenia que concedir espais d’autonomia significava una humiliació.

4. LA INTERVENCIÓ NORD-AMERICANA

El 19 d’abril del 1898 s’incorporava a la contesa bèl·lica els EUA, com a conseqüència directa de la destrucció del Maine, ocorreguda el 15 de febrer d’aquell any (de fet, la presència d’aquest vaixell de guerra en aigües del port de l’Havana ja representava una mesura de pressió del govern americà, per bé que el govern espanyol no volgués admetre-ho). Sectors periodístics del catalanisme alertaven de la pèssima política del govern espanyol a l’illa: “de segur que ningú se podrà creure de bona fé que’ls insurrectes cubans hagin sigut mirats ab simpatia, no pels Estats Units sinó per molts pobles civilitzats d’Europa, sense que Espanya hagi

donat motius per axó, ó si, sense que la política espanyola á Cuba hagi sigut vexatoria, sense que en la governació de les Antilles hagin predominat sobre la justicia’ls interessos de tota mena”.¹²

La intervenció americana havia generat diverses accions de resposta patriòtica. Per exemple, l’Ajuntament de Girona, el 4 de maig, responia a una crida nacional –o sigui, del govern espanyol– en forma d’una subscripció popular a la qual aprova la concessió de 5.000 pessetes, per meitat entre l’any 1898 i el 1899, i pren la decisió de limitar les despeses de les Fires de Girona.

Els americans, a banda del fet puntual del *Maine*, s’havien carregat d’arguments per a la intervenció: se sentien suficientment forts per no témer l’opinió de França i Anglaterra, i atenien les demandes de molts homes de negocis nord-americans que demanaven al seu president que aturés els perjudicis que patien les seves propietats i el comerç per culpa de la guerra.

En les negociacions que s’endegaren entre el govern espanyol i l’americà (que plantejaven la venda de l’illa als americans), els cubans sempre en restaren al marge. L’exèrcit cubà, però, havia deixat clara la seva indisposició a pactar si no es respectava la independència de l’illa. El sentiment nacional cubà ja no ofería cap mena de lectura possibilista. No volia sentir parlar ni d’annexió ni d’autonomia. Diríem que es produí una dessincronització entre els objectius dels uns i les solucions aportades pels altres. Com reconeixia la premsa cubana, EUA declarava la guerra en uns moments en què Espanya havia atès certes demandes i realitzava algunes reformes.¹³ Fins i tot, el govern autòmic a Cuba enaltia el dret a decidir del poble cubà (malgrat la tradicional oposició que fins feia ben poc els espanyols havien mostrat), per tal de persuadir els EUA d’una més que segura intervenció: “*El pueblo cubano es un pueblo americano y tiene, por lo mismo, perfecto derecho a gobernarse según sus deseos y aspiraciones y de ninguna manera sería justo que se le impusiera por voluntad ajena un régimen político que estima contrario a su felicidad y bienestar. Sería sustituir la libertad con la opresión*”.¹⁴

11. COMPANYY, 1991: p. 325.

12. *Lo Geronès*, Girona, 20-02-1898. Pel tema de la reacció mediàtica a Girona en relació amb la pèrdua de Cuba, vegeu: CARMANIU, 1998.

13. *El Comercio*, l’Havana, 22 d’abril de 1898.

14. Archivo Histórico Nacional. Madrid. Secció Ultramar. Govern Cuba. Lligall 4898.

Imatge d'una família cubana (Font: Estudio fotografía Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).

Davant de l'eventualitat de perdre el domini colonial de Cuba, els sectors oligàrquics espanyols admetien en la intimitat que preferien una Cuba lligada als EUA que no pas una Cuba independent. Consideraven que era una millor fórmula per salvaguardar els seus interessos. De fet, en el subtrat de la reivindicació/negació autonòmica –i també independentista– existien clares motivacions econòmiques. Espanya volia tenir Cuba sota el seu control per monopolitzar aquell mercat, Cuba desitjava trencar qualsevol tipus de dependència per orientar les seves exportacions i importacions a les seves veritables necessitats i en les millors condicions i, finalment, els EUA donaven suport als moviments independentistes, no per simpatia a la causa cubana, sinó per controlar el mercat antillà. Tot plegat, un complicat joc d'interessos. Amb tot, davant el dilema entre guerra o la concessió de la independència, alguns sectors d'esquerra espanyols, com els socialistes, defensaren, aleshores, la segona opció.

El govern espanyol havia encetat l'any 1898 molt desgastat. Havien augmentat les pressions exercides per la població, especialment per part de les mares que veien com els seus fills morien massi-

vament a Cuba; la crisi econòmica dificultava poder suportar les despeses de la guerra, agreujada per la negativa europea a facilitar nous préstecs; la mort de Cánovas del Castillo –s'especulà que podia haver estat propiciada per agents revolucionaris antillans residents a Europa– va commocionar l'opinió pública; s'estengué el rebuig universal de la política de reconcentració. Res feia esperar una sortida que no fos la derrota. Malgrat que en el mes de gener de 1898 l'integrisme espanyol encara rebutjava qualsevol mena d'autonomia per a Cuba i es dedicava a organitzar una manifestació a l'Havana, proferint consignes com: "Visca Weyler, fora Blanco", com a prova que preferien la radicalitat d'un capità general abans que la certa moderació de l'altre.

El 12 d'agost del 1898 es signava l'armistici entre Espanya i els EUA, segons el qual Espanya renunciava a Cuba i a Puerto Rico. Uns mesos més tard, el desembre es formalitzava l'acord amb la Pau de París: Espanya perdia totes les seves possessions ultramarines –excepte les Carolines, que seran venudes a Alemanya el 1899, i les Marianes–. Les Filipines també foren cedides als nord-americans a canvi d'una indemnització de 20 milions de dòlars.

5. LA INJUSTÍCIA I EL CLASSISME DEL SERVEI MILITAR

Hem comentat més amunt que una participació molt estesa dels ciutadans catalans –i espanyols– a Cuba, més enllà de l'econòmica, fou la generada a través de les obligacions militars: de 10.000 soldats de l'exèrcit espanyol que hi havia a Cuba l'any 1895 es passà als 190.000 el 1898. A finals del segle XIX el servei militar a Espanya tenia una durada de dotze anys, sis en servei actiu i la resta a la reserva, que s'activava en cas de guerra. L'estament militar era certament impopular a Catalunya, atès que a la poca tradició militar existent s'hi afegia la injustícia dels reclutaments i l'alta mortalitat dels soldats destinats a les guerres d'ultramar.

Cada ajuntament tenia la responsabilitat de convocar públicament, a inicis de cada any, els joves que complirien 19 anys, a partir de la llista de mossos del seu municipi que havia elaborat. Sovint existia un cert descontrol en els alistaments, ja que el Registre Civil podia presentar imprecisions (a voltes s'intentava pal·liar el problema recurrent als llibres parroquials de naixements), però a mesura que el conflicte bèl·lic s'agreujava el govern espanyol pressionava els ajuntaments, la qual cosa provocava multes i sancions per a mossos no alistats i per a les seves famílies. Una vegada tancat l'allistament, es convocava, també per part de l'ajuntament, l'acte de classificació i declaració de soldat.

En aquell moment s'obria la possibilitat de presentar al·legacions. Posteriorment, es procedia a un sorteig: els mossos que treien una bola amb un número alt quedaven exclosos per excedent de contingent, però en esclatar la guerra de Cuba la mobilització fou absoluta, i a més molts dels excedents de contingent de lleves anteriors foren cridats a files, fet que provocaria gran malestar i queixes, ja que molts d'aquells joves ja havien format les seves pròpies famílies i tenien la vida més o menys organitzada. A l'estiu de 1895 es va decidir cridar els reservistes del 1891, la qual cosa va derivar en autèntics aldarulls populars que el govern intentà mitigar amb la concessió d'ajuts econòmics als familiars dels reservistes cridats a files.

En ocasions quan es procedia a la crida de les lleves, hi havia absències de joves, més o menys justificades pel fet d'haver emigrat a les colònies espanyoles d'Amèrica amb la intenció de millorar el seu estatus econòmic, circumstància prou habitual en la Catalunya del segle XIX. Davant d'aquesta situació, el govern feia anys –el 1861– que havia dictat una reial ordre en què s'establia l'obligatorietat d'una declaració dels pares o familiars del lloc on eren els emigrants, que abans de marxar dipositessin una fiança. Si no s'acomplia, els joves passaven a ser considerats pròfugs i els familiars còmplices, amb les corresponents sancions econòmiques i de presó.

Restes del cuirassat Maine. Episodi que propicià la intervenció nord-americana en la guerra hispano-cubana (Font: Estudio fotografía Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).

El periòdic republicà de Mataró *El Nuevo Ideal*, en la seva edició del 10 d'agost del 1895, criticaria amb vehemència les flagrants injustícies dels allotjaments militars: “*Es realmente doloroso lo que sucede con los quintos de 1891, que después de haber prestado en el ejército activo sus servicios á la patria, habiendo ingresado ya en la reserva, han vuelto á ser llamados al servicio activo para tomar parte de la campaña de Cuba. Muchos de ellos se habían casado ya y tienen hijos. Triste suerte la del que, apenas ha empezado á ser jefe de familia, se ve arrancado de ella dejándola al inseguro amparo de la protección oficial (...) existe todavía en España la repugnante redención en metálico (...) Al pueblo se le distraerá fácilmente hablándole de victorias y heroicidades llevadas a cabo por sus hijos, y repitiéndole continuamente que eso de la monarquía viste mucho*”.

Però el malestar popular també es generava pel tracte discriminatori derivat dels allotjaments. La Constitució del 1876 i les posteriors modificacions legislatives especificaven que “el servei militar era obligatori per a tots els espanyols”, però en realitat es permetia redimir el servei militar a qualsevol mosso que pagués 1.500 pessetes, una xifra inasumible per a les classes populars, que percebien un sou mitjà d'unes 22 pessetes setmanals, o sigui la redempció corresponia al sou del cap de família durant tot un any. A voltes, les famílies humils decidien invertir els estalvis de tota una vida per procurar redimir el fill de ser mobilitzat. Cal considerar que l'Estat espanyol mobilitzaria, en ocasions, molts més joves que no pas les necessitats militars que tenia, amb un afany merament recaptatori, tot esperant recaptar més diners en concepte de redempció. Així mateix, en la seva línia recaptatòria, el govern espanyol feu una crida a tots els ciutadans de l'Estat a col·laborar en una subscripció nacional, a través d'una junta instituïda en cada poble. Hi ha casos documentats en què els ajuntaments organitzaven iniciatives col·lectives per recollir diners per poder pagar la redempció dels quintos del municipi.¹⁵

I el pitjor de tot, és que aquests diners no s'invertien a millorar les condicions dels soldats, sinó que

es destinaven exclusivament a sufragar la guerra.

Amb tot, la redempció en metàl·lic del servei militar no fou una mesura presa en exclusiva pel govern de la Restauració de finals del segle XIX. Aquesta norma legal existia, també, a països com Bèlgica, Holanda, Portugal i Grècia, i a Espanya va estar vigent des del 1837 fins al 1931. Sens dubte, però, i tal com escriu Carlos Dardé, la redempció en metàl·lic “*es uno de los aspectos más injustos y discriminatorios del ordenamiento legal de la época. La cantidad a pagar estaba totalment fuera del alcance de las clases más desfavorecidas. Otras familias de clase media se endeudaban con tal de librar al hijo de un servicio militar cuya duración era de dos a tres años (...) el número de prófugos y desertores fue muy elevado en algunas provincias*”.¹⁶

A la tardor de l'any 1896, i segons la premsa de l'època, hi havia 3.000 pròfugs gironins refugiats a Perpinyà, els quals causaren aldarulls per no “voler-se'n moure fins que no els donessin menjar. Segurament com a reacció a aquests fets, el govern francès va acordonar la frontera i el govern espanyol va intentar pactar amb els governs francès i portuguès per evitar aquestes fugides”.¹⁷

Existia una altra fórmula per evitar anar al servei militar: la substitució, que consistia que un jove pagava a un altre un import que oscil·lava entre les 500 i les 1.250 pessetes, perquè el substituís en les obligacions militars.

Òbviament, sempre hi havia la possibilitat d'intentar eludir la llei, amb tots els riscos que això comportava. Ens referim als pròfugs, que eren els mossos que ja ni tan sols assistien a l'acte de classificació, i als desertors, que eren els joves que, havent estat declarats soldats, fugien sense poder ser localitzats. És clar que la guerra de Cuba provocaria molts més casos de pròfugs i desertors.

És evident, doncs, que la guerra, des del punt de vista humà, la suportaven els joves de classes més desfavorides, amb l'agreujant que sovint aquests mateixos joves eren els responsables principals del manteniment econòmic de les seves famílies. Amb la seva incorporació a l'exèrcit les famílies quedaven en situació de misèria absoluta.

15. GRAU&PUIG, 1992: p. 37-38, documenten amb exhaustivitat les gestions de l'Ajuntament de Llagostera, a la dècada dels quaranta i cinquanta del segle XIX, per organitzar fórmules que permetessin recaptar diners per a la redempció de mossos del municipi.

16. DARDÉ, 1997: p. 120 (citada per CUSACHS: p. 51).

17. CALVET, 2001: p. 61. L'autor cita la *Revista de Sabadell* del 10 d'octubre del 1896.

6. ELS EFECTES DE LA GUERRA

El desastre colonial de l'any 1898 provocà una profunda crisi en l'Estat espanyol. El descrèdit del sistema polític de la Restauració semblava que tocava fons; s'iniciava un període en què tot era susceptible de ser qüestionat.

Espanya, sense Cuba, oferia la imatge d'un estat amb el pas canviat, ja que mentre que d'altres països d'Europa occidental es mostraven pletòrics en la seva cursa colonialista, el nacionalisme espanyol travessava, fins i tot, una crisi d'identitat, agreujada per la vitalitat dels nacionalismes perifèrics que, com el cas català, eixamplaven els seus horitzons a partir de la nova i favorable conjuntura creada a partir de la seva presència en institucions locals i provincials. Es contraposava la decrepitud del nacionalisme espanyol amb la modernitat i pluralitat política del nacionalisme català que progressivament anava fent via a la incorporació de les masses en la participació pública.

A Catalunya res tornaria a ser igual. S'obria una etapa de desconfiança vers l'Estat espanyol per no haver estat capaç de preservar el patrimoni colonial, el qual havia representat un important motor del creixement econòmic català del vuit-cents. Les relacions que s'encetaren, després del 1898, entre Catalunya i Espanya generaven un nou discurs polític que propugnava un règim d'autonomia per a Catalunya.

La incorporació a files provocava tensions i angoixes, fins al punt d'afectar les rutines habituals dels ciutadans de la majoria dels municipis catalans. S'ha documentat la participació a la guerra d'alguns d'aquests municipis, com és el cas de Santa Coloma de Farners, on, com a mínim, 64 mossos van anar a lluitar a Cuba.¹⁸ Els soldats que lluitaven a Cuba i Filipines cobraven 12,50 pessetes per mes de campanya, quantitats que rebien al cap de bastants mesos, si és que havien sobreviscut a la guerra. L'historiador Xavier Pérez explica el cas del soldat colomenc Lluís Argelaga i Gironès, qui estigué en campanya 10 mesos, del 8 de novembre de

1897 fins a la seva mort l'agost del 1898, a raó de 12,50 pessetes per mes li devien, doncs, 125 pessetes. Li restaren 91,06 pessetes "*por raciones de pan y otros gastos*", quedant 33,94 pessetes, i a això se li restava encara el 15%, amb la qual cosa els seus familiars van rebre 28,85 pessetes "*de alcances*", com a hereus del difunt.¹⁹

Pel que fa estrictament a la situació del retorn dels soldats, es posava en evidència el desastre que havia representat la política del govern espanyol en el conflicte bèl·lic: vaixells carregats de soldats ferits –molts d'ells morien en la travessia–, soldats amb malalties infeccioses que eren aïllats en hospitals i sanatoris habilitats per aquesta causa. A partir d'aleshores es coneixien les penoses circumstàncies que havien sofert els soldats, amb una alimentació insuficient i amb una pèssima gestió de l'administració militar. Es té notícia de 15 soldats del municipi de l'Escala que van participar a la guerra de Cuba, i de les vicissituds que van patir: "L'alimentació era extremadament escassa: es componia d'arròs blanc, cigrons, un *buche* de canya, galetes duríssimes, uns panets que es menjaven amb dues queixalades i cafè; de tant en tant els negres de les cabanes els portaven plàtans, cocos i pinyes, però en cobraven uns preus desorbitats. La mortaldat dels soldats era espantosa. Aquells herois queien a centenars abatuts per les malalties, la fam i les pestes; el paludisme, el vòmit, la tuberculosi, la disenteria, el tifus..."²⁰ En el cas dels soldats naturals de Santa Coloma de Farners, en van morir 21, o sigui un 32%. D'aquests sabem la causa de mort de quatre, tots ells per malalties comunes.²¹

En alguns municipis s'habilitaren locals especials per aïllar i atendre els repatriats, com fou el cas de Mataró, el Masnou i Arenys de Mar.²² La premsa gironina informava de l'organització de grups de senyores que donaven menjar i beure, i guarien els soldats repatriats.²³

L'escriptor gironí Miquel de Palol descriu en les seves memòries el sentiment, barreja d'angoixa i

18. Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners. Fons municipal de Santa Coloma. Correspondència anys 1895-1910, capses 90-108. Excombatents de Cuba i Filipines. Tramitació de pensions, lligall 702.

19. PÉREZ, 1995: p. 176.

20. VILÀ, 1992: p. 275.

21. PÉREZ, 1995: p. 177.

22. CUSACHS, 1998: p. 159.

23. *Diario de Gerona*, 25-09-1898.

d'il·lusió, de la població de Girona quan s'atansava a l'estació del tren per rebre el retorn dels soldats. Palol, que en aquells dies tenia només 13 anys, acompanyà els seus familiars a rebre el fill d'un masover, tot esperant escoltar relats fantàstics del soldat repatriat: "Jo en sabia episodis, aquells episodis de batalles brillants, de soldats i banderes multicolors, que els cromos ens presentaven; i sabia de *trochas* i de *maniguas* i els noms dels filibusters, en Maceo, en Máximo Gómez... I confiava que ell, que les havia viscut, m'ho contés amb més entusiasme", però la realitat fou molt diferent i el soldat, com la majoria dels seus companys, arribava en una situació deplorable. "Fou una visió còmpredora: vestit d'un uniforme lleuger de *raidillo* se li endevinaven, tremoloses, les poques carns que tenia; el seu rostre cadavèric, d'un verd assafranat, era estranyament il·luminat per uns ulls que brillaven intensament al fons de les conques amaratades; les mans, com garfis, estrenyien la manta sobre el cos, cercant la calor que no tenia".²⁴

Segons dades recollides per Josep Víctor Gay, el nombre de baixes de soldats de la província de Girona, comptabilitzades entre l'1 d'abril i el 10 de setembre de 1898, fou de 271, distribuïdes de la següent manera: en camp de batalla, 10; per ferides rebudes en acció de guerra, 3; per vòmit i la malària, 87; per malalties comunes en campanya, 171.²⁵ Segons dades oficials havien mort 1.123 soldats catalans.

I continuant amb les dades, apuntem les informacions aportades per l'historiador de Sant Feliu de Guíxols Àngel Jiménez: dels 1.308 soldats de la lleva de la zona militar de Girona del 1897, 67 havien de sortir de Sant Feliu. A l'octubre del mateix any, el Ministeri de la Guerra disposà la reconcentració dels reclutes de la lleva del 1896 "*pertenecientes al cupo de Cuba*", que eren a casa. Així mateix, s'ordenà el reclutament de tots els joves "*del cupo de Ultramar*" que havien presentat recurs. Pel febrer de 1898 es celebrava a la sala de sessions de l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols el sorteig de mossos i es reclutaren 83 guixolencs més.²⁶

El retorn dels soldats de Cuba va posar al descobert la deplorable situació en què havien hagut

El sanguinari capità general, Valerià Weyler. (Font: *La Ilustración Española y Americana*, Madrid, 30 de gener del 1896).

de viure aquests joves i la nefasta política del govern espanyol i dels seus comandaments militars. L'estat d'excitació i de repulsa de la ciutadania de l'Estat espanyol gairebé es descontrolava, i es constatava en les protestes al carrer, i també en els comunicats de repulsa de diverses institucions municipals. El regidor de l'Ajuntament de Cassà de la Selva Jaume Teixidor proposava en el ple municipal del 24 de novembre de 1898 que se suprimís el servei militar obligatori: "*Pidió se sirva fijarse en lo perjudicial y costoso que para la agricultura y la industria es el servicio militar con el carácter de generalidad que se le ha dado, puesto que afecta a todos los jóvenes en la edad que son más útiles para toda clase de trabajos industriales o fabriles*

24. PALOL, 1991: p. 29-30.

25. GAY, 1998: p. 87.

26. JIMÉNEZ, 1998: p. 94-95.

y solo se libran del servicio activo los que cuentan con medios para redimirse invirtiendo muchos en esto los ahorros ganados con los trabajos de los primeros (años) de la vida. El servicio militar interrumpe el trabajo útil y mata todo el progreso en la industria, señaladamente la taponera que es de las más importantes de España. Por ello el concejal aludido pidió que la carrera de las armas fuera una carrera especial que no afectase todos los españoles y que fuera sencillamente libre para los que quisieran seguirla". El ple de l'Ajuntament va aprovar la proposta presentada per Teixidor.

7. LA SOLIDARITAT A CASSÀ DE LA SELVA

Des dels primers mesos de la guerra es feu evident que la situació dels soldats de l'exèrcit espanyol era molt lamentable. El neguit de les seves famílies creava en els municipis catalans un ambient d'angoixa i preocupació i, també, es generaven estretors econòmiques que podien afectar la mateixa supervivència familiar. Per atendre aquestes necessitats, i tal com hem apuntat més amunt, l'Estat demanava a tots els ciutadans la seva col·laboració econòmica per fer front a les conseqüències de la guerra. A Cassà de la Selva es constituí la Junta Central per a Socórrer les Víctimes de la Guerra de Cuba, presidida per l'alcalde, amb una triple vicepresidència ocupada pel rector de la parròquia, el jutge i el fiscal municipals i amb uns vocals formats pels presidents de les societats locals. En l'acta de constitució, del 10 de desembre de 1895, la Junta Central especificava la seva raó de ser i objectius: *"Preveiendo la tristísima situación en que quedarán los infelices que regresen mutilados de la campaña de Cuba y las familias de los mismos (...) hacer un llamamiento á los sentimientos caritativos del pueblo cassanense y a este fin se constituyen en Junta organizadora de una série de Comisiones que en un dia convenido abrirán una suscripción popular para recaudar fondos para aliviar oportunamente la desgracia de los vecinos de ésta que en la guerra hayan quedado inválidos para el trabajo y de los padres que en la misma hayan perdido a sus hijos"*. Per poder optimitzar les gestions recaptatòries, el poble quedava dividit en diverses zones: *"Al objeto de facilitar el*

trabajo que implique la recaudación de donativos se considerará dividida la población en nueve distritos en cada uno de los cuales se abrirá una suscripción respectiva al objeto".

En el llibre d'actes de la Junta Central, conservat a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, es poden trobar alguns noms de soldats del poble. Així, en l'acta del 14 de novembre de 1896, hi figura la defunció del soldat Emili Maguí Gumbau, i uns mesos més tard, el 20 de febrer de 1897, la Junta planteja les mesures d'ajut que cal proporcionar als soldats quan retornen: *"como motivo especial de la Junta avisó la llegada de Cuba en grave estado de salud del soldado Pedro Roca Presas (...) en consecuencia vistas las razones que el Sr. Presidente se sirvió exponer, autorizóse al mismo para que después de oído el parecer del facultativo D. Benito Puig le concediese los socorros que estimara necesario en carne, pan, vino, leche y demás conveniente para el restablecimiento del soldado enfermo"*. En tot cas, també, hi ha episodis que susciten polèmiques i que no disposen de la unanimitat de la Junta. En l'acta de l'11 de maig del 1897 es tracta un cas similar al del soldat Roca que hem esmentat anteriorment, però que provoca posicions divergents entre els membres de la Junta: *"Dijo el Sr. Casanovas,²⁷ después que no considerara justo se socorriera al soldado Juan Palahí Matas por cuanto él sabia que no había regresado por enfermo sino con licencia temporal según constava en su pase correspondiente"*. L'acta d'aquell dia fou extensíssima, a diferència de la següent –del 28 de maig de 1897– que només ocupà una pàgina en el llibre d'actes.

A l'acta del dia 22 de febrer de 1899 identifiquem més noms de soldats. Hi consten com a "atesos" ("socorridos") els següents joves: Narcís Comas, Josep Brujats, Llorenç Vall-llosera, Pere Pascual, Lluís Triola, L. Genover Martí, T. Rodríguez, Pere Sala, Narcís Pibernat, Xifreu Granés, Joan Maymí i Josep Vergeli. Així mateix, s'especificava que a la caixa hi havia 1.407,36 pessetes, mentre que les despeses eren de 1.059,20 pessetes, en concepte de pa, carn, gallina, llet, medicaments i vi. Uns mesos més tard –acta del 20 de juny del 1899– es fa constar l'existència de caixa: 1.752,18 pessetes.

En el mateix context de l'ordre del govern espanyol d'obrir subscripcions nacionals, a l'Arxiu Municipal

27. President del Casino La Amistat de Cassà de la Selva.

de Cassà de la Selva s'hi conserva el document *Cassà de la Selva. Subscripción Nacional. Un haber mensual mientras dure la guerra con los E.U.* on s'informa de l'aportació dels ciutadans i diverses entitats de Cassà. El total recaptat fou de 1.320,05 pessetes, i les sumes més significatives són les de l'Ajuntament, amb 400 pessetes, i "*Líquido de la funció patriòtica*": 180,20. En aquest darrer cas, suposem que es tracta dels actes patriòtics organitzats per recaptar diners per sufragar la guerra.²⁸

8. LA FRAGILITAT DE LA MEMÒRIA ORAL

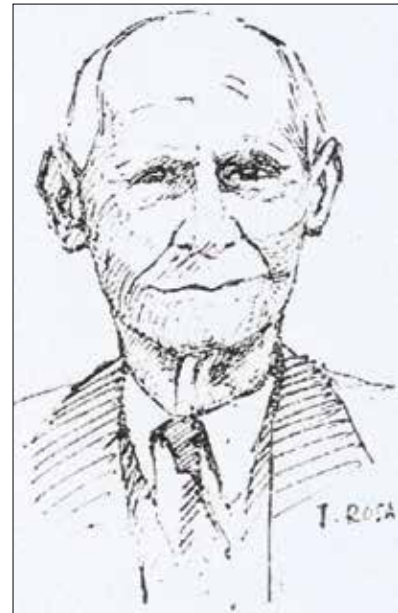
La llunyania de la darrera guerra hispano-cubana, i en general tota l'experiència migratòria de catalans a l'illa de Cuba al llarg del segle XIX, ha fet que quan hom parla de Cuba s'activi, encara, una potent càrrega psicològica, però molt difusa, que en l'imaginari popular es traduïa en la idea de, parafrasejant l'havanera: "el meu avi va anar a Cuba". És cert que des d'una vessant econòmica/comercial el fenomen migratori afectà essencialment la zona del litoral català, amb algunes excepcions. En

el cas de les guerres entre Espanya i Cuba, sobretot la del 1895-1898, l'afectació fou, com hem vist, absolutament generalitzada a tot el territori de l'Estat espanyol. Òbviament, doncs, el municipi de Cassà de la Selva no en restà al marge.

La lògica de vida ha fet desaparèixer, en aquest context històric, qualsevol possibilitat de practicar, com a mètode de recerca, la història oral, però sortosament, en el cas de Cassà ens beneficiem d'una lloable iniciativa de la revista *Luz y Guía* de l'any 1949, que tingué la reeixida pensada de recuperar la memòria d'alguns cassanencs que havien participat a la darrera guerra cubana.

A finals de segle, Cassà de la Selva tenia gairebé 5.000 habitants, i una pròspera economia fonamentada en la indústria del suro. L'any 1892 s'havia creat a Cassà el Fomento de la Industria Nacional Corcho-Taponera, agrupació patronal per defensar els interessos surers, així com diverses entitats i associacions culturals i socials.²⁹

La guerra havia mobilitzat diversos soldats de Cassà, alguns dels quals moriren a milers de quilòmetres de casa. Els records de tres protagonistes, expressats com hem dit l'any 1949, ofereixen

D'esquerra a dreta: Firmo Bertran, Josep Xifre i Joan Casadevall (l'avi Muxac). Tots ells supervivents cassanencs de la darrera guerra de Cuba. Reproduïdes a la revista local *Llumiguia* del mes d'agost del 1949 i del mes de gener de 1998.

28. BOSCH, 1997.

29. BAGUÉ; CARRERAS; GUTIÉRREZ, 1990: p. 27, 50-51.

Llicència de Joan Casadevall. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Joan Casadevall.

una mica de llum a un conflicte bèl·lic des de la perspectiva local de Cassà de la Selva: Joan Casadevall, Firmo Bertran i Josep Xifre.

Joan Casadevall Mundet, conegut com l'avi Muxach, anà a la guerra amb el grau de sergent. Explicava que hi havia uns 14 o 15 soldats de Cassà combatent a Cuba. Havia arribat a l'Havana a bord del vaixell *Alfons XII* el mes de febrer del 1896. La consulta del document de llicència absoluta de Casadevall, estesa des de Capitania General de Catalunya el 10 de juny de 1901, i conservada a l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva, on hi consta el seu full de serveis, posa en evidència un currículum militar extraordinari: entre molts altres mèrits, va construir trinxeres i feu presoners, entre uns cubans que combatien en forma de guerrilla, per la qual cosa rebé diverses condecoracions.

Com a malaltia més important va contreure el paludisme. El 5 de febrer de 1899 s'embarcava, des de Cienfuegos, cap a l'Estat espanyol amb el vaixell *Catalunya*, el darrer que tornava des de Cuba. Havia romàs, doncs, tres anys en campanya militar a l'illa.

Firmo Bertran Ballesta embarcava des de Santander amb el vaixell *San Francisco* el 7 d'abril del 1895 amb destinació a Santiago de Cuba. La travessia va durar 22 dies. Bertran explica les estratègies de lluita dels cubans, fonamentades en emboscades i guerrilles; i posa al descobert la crua realitat per subsistir en un clima advers, moltes malalties: hidropesia, icterícia i febres; i la precarietat de l'alimentació: "a vegades la insuficiència del ranxo es compensava amb els plàtans, moniatos, canya i guaiaba". La seva situació a l'exèrcit va evolucionar de pèssima a no tan dolenta, ja que començà com a soldat ras: "Així vaig esperar 22 o 23 mesos sense deixar mai la columna, entre la manigua i a vegades amb fang fins al genoll. Després passava a l'Oficina de la Brigada, destacada a Limonar, com a escrivent. Una mica més tard, amb un nou i millor destí proporcionat per un gran amic del poble i dels cassanencs, el Sr. Domènec Botet i Carreras (a.c.s.), farmacèutic, aleshores subinspector de 2a classe de Sanitat Militar, anava a l'Havana també d'escrivent de la 2a Brigada a l'Hospital de S. Ambrós". En aquest hospital, Bertran va coincidir amb un altre soldat de Cassà, en Mateu Calzada. Firmo Bertran narra el seu retorn mig segle després: "el 5 de gener de 1899, a bord del *Cheribon*, arribàvem esgotats a València, portant uns 600 malalts. Malauradament, 65 d'ells no pogueren pas veure les costes espanyoles". Havia estat a l'illa tots els anys en què durà la guerra.

I, finalment, Josep Xifre, qui s'embarcava a Santander en el vaixell *Montevideo* el 23 d'agost de 1896 i arribava a l'Havana el 5 de setembre. Com els seus companys, explicà les tècniques de guerrilla utilitzades pels cubans i el risc de les malalties: "vaig ingressar a l'Hospital de Regla amb cloroanèmia".

La documentació de l'Arxiu Municipal de Cassà de la Selva dels anys 1897 a 1900 ofereix notícia de diversos soldats de Cassà destinats a Cuba, alguns dels quals també figuren, com hem vist, en el llibre d'actes de la Junta Central per a Socórrer les Víctimes de la Guerra de Cuba: Genís Negre i Artau: "el 8 de maig de 1897 l'Ajuntament fa de mediador per demanar que se li aboní la liquidació"; Josep Brugat i Coll: "el 20 d'abril de 1898 es

comunica el mal estat de salut d'aquest soldat que ha anat a Cuba"; Lluís Costeis i Bota: "el 30 de juny de 1898 es comunica la seva mort i s'inicien els tràmits perquè la família cobri el que li correspon"; Emili Maymí i Gubau: "l'11 de setembre de 1898 s'inicien els tràmits per cobrar la pensió que li correspon"; Jaume Rich i Llovet: "ha tornat de la guerra i l'Ajuntament comunica, el 13 de setembre de 1898, que resideix a Begur"; Joaquim Coloreu i Cassà: "l'Ajuntament certifica que el 1897 era soldat a Cuba"; Melcior Gros i Barnés: "l'Ajuntament demana que no hagi d'anar a la mili perquè té un germà des del 1896 a Cuba"; Pere Martí i Parra-mon: "el 21 de setembre de 1898 l'Ajuntament reclama l'òbit d'aquest soldat mort a Cuba"; Miquel Mustero Dutre: "el 20 de desembre de 1898 l'Ajuntament comunica que ignora si aquest soldat destinat a Cuba resideix a Cassà"; Joan Maymí Ponsjuan: "va tornar el 19 de setembre de 1898 de la guerra de Cuba en el vaixell *San Ignacio*"; Salvador Sureda Llach: "el 16 de gener de 1899 l'Ajuntament demana al Ministeri de la Guerra el certificat de defunció d'aquest soldat que va servir al 4t batalló 2a companyia del regiment de *zapadores y minadores de Cuba*. Dies més tard es comunica que va morir el juliol o l'agost de 1898 a l'hospital de Guantánamo"; Florenci Font Torrent: "es comunica la seva mort a Cuba"; Domènec Botet i Carreras: "es comunica que ha actuat de subinspector farmacèutic de 2a classe a la guerra de Cuba";³⁰ Mateu Calzada Soler: "té dret a una percepció per haver anat a Cuba"; Josep Matas Oliveras: "l'Ajuntament demana un certificat de defunció per a aquest soldat suposadament mort a Cuba"; Pere Sala: "havia servit al regiment Almansa, a Cuba"; Narcís Pibernat: "havia servit al regiment de cavalleria, a Cuba"; Arnau Comas i Boada: "rep pensió per haver servit a Cuba"; Tomàs Comas i Boada: "rep una pensió per haver servit a Cuba"; Mateu Salvador Soler: "rep una pensió per haver servit a Cuba"; Lluís Triola Angelats: "rep una pensió per haver servit a Cuba"; Marcel·lí Ros (? lletra il·legible) Olivé: "havia servit al regiment Bailén i mort a Cuba".³¹

9. CONCLUSIONS: ESPANYA SENSE COLÒNIES I SENSE PROJECTE NACIONALITZADOR

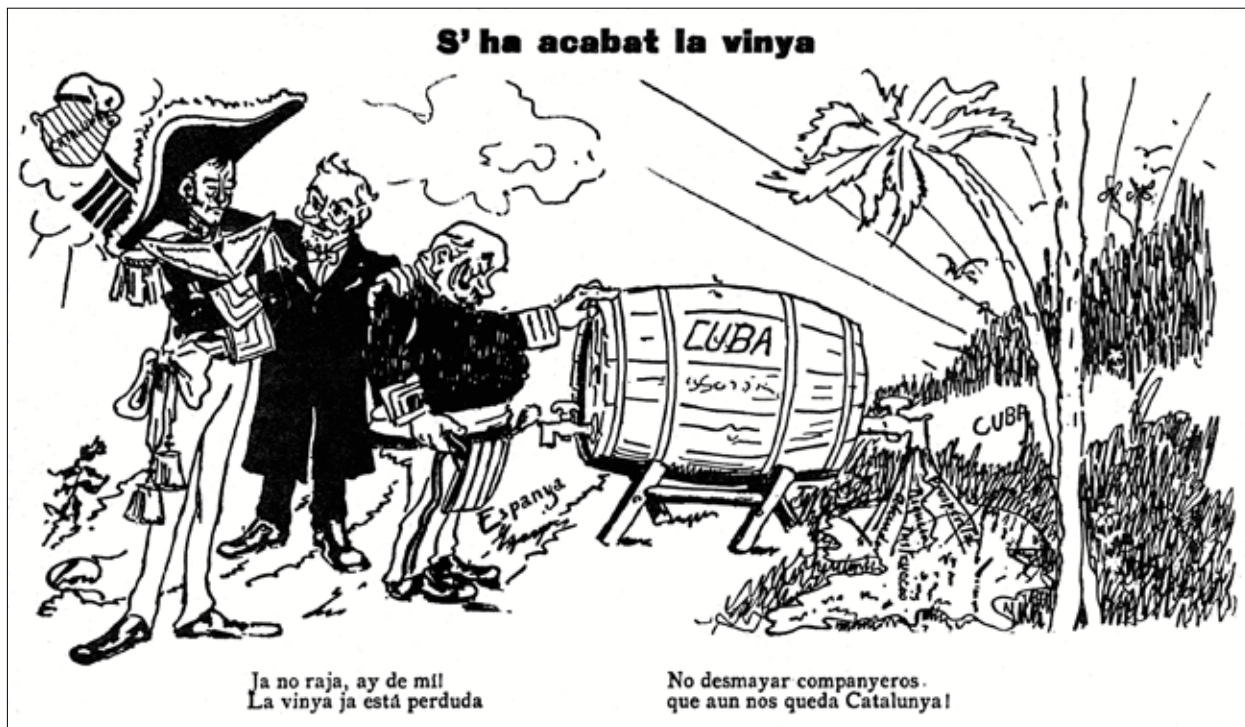
La pèrdua de les colònies al 1898 va provocar a Espanya un sentiment de frustració i desconcert absolut que no tenia res a veure amb les reaccions que s'esdevingueren al llarg del segle XIX amb la pèrdua d'altres colònies espanyoles. La guerra de Cuba havia posat en evidència unes quantes coses. La desmesurada propaganda patriòtera, al llarg del conflicte bèl·lic, practicada per molts mitjans de comunicació espanyols i alguns intel·lectuals, no va exercir gaire influència entre l'opinió pública, la qual mostrà molt poca consciència nacional: "*Al pueblo le faltaban, como sabemos, escuelas, fiestas, ritos, símbolos, monumentos. Y le sobraban caciques, servicio militar discriminatorio, ineficacia y arbitrariedad administrativas diarias. De ahí su reacción de distancia frente al Estado y de escepticismo frente a los reclamos patrióticos*".³² La manera com va gestionar el govern espanyol el procés nacional de Cuba, que va culminar amb la independència de l'illa l'any 1898, il·lustra de forma indiscutible la ineptitud de les autoritats colonials i posa de manifest que la intransigència política pot estimular els posicionaments més radicals dels pobles que consideren menystinguts els seus drets més elementals. El desastre colonial de l'any 1898 provocà una profunda crisi en l'Estat espanyol. La guerra havia costat a Espanya uns 2.400 milions de pessetes. El descrèdit del sistema polític de la Restauració semblava que tocava fons; s'iniciava un període en què tot era susceptible de ser qüestionat.

La guerra hispano-cubana del 1895-1898 va tenir una incidència absoluta en tots i cadascun dels racons de Catalunya. Hem vist com trasbalsà les dinàmiques habituals de la vida de Cassa de la Selva i com afectà moltes famílies. El coneixement del passat ha d'ajudar a entendre el present i, sobretot, ha de representar l'instrument necessari per ajudar a projectar el futur. Sortosament,

30. En l'edició del 20 d'agost del 1895 el *Diario de Gerona* havia publicat la següent nota: "*Uno de los dos farmacéuticos mayores designados por sorteo para cubrir vacantes en el ejército de Cuba, ha sido don Domingo Botet y Carreras, de Cassà de la Selva, hermano político del conocido médico oculista don Buenaventura Carreras*".

31. CODOLÀ, 1998: p. 24-25. Totes aquestes informacions de les actes municipals han estat recollides en aquest article.

32. ÁLVAREZ, 2001: p. 587.

Al·legoria a la pèrdua de Cuba per part dels espanyols amb Catalunya de teló de fons com a font d'exploració reproduïda a *La Tralla*, Barcelona, 19 de maig del 1905.

la documentació disponible referida al municipi de Cassà de la Selva, i conservada, en bona mesura a l'Arxiu Municipal, és prou generosa. El coneixement de les fonts és la millor garantia per continuar

avançant en la recerca i interpretació històrica de la nostra societat. Des de fonts municipals a fonts notariales, passant per fonts parroquials, personals i patrimonials.³³

33. Pel tema del patrimoni documental referent a les relacions entre Cuba i Catalunya, vegeu: COSTA, 2007.

5. CORRANDES D'EXILI. LA REPRESSIÓ QUE VA PATIR EL PERSONAL POLÍTIC DE L'AJUNTAMENT DE CASSÀ DESPRÉS DE LA GUERRA CIVIL¹

Xavier Niell i Ciurana

1. LA GUERRA CIVIL A CASSÀ DE LA SELVA

Les eleccions generals de 16 de febrer de 1936 varen suposar la victòria del Front Popular i el retorn al poder dels partits d'esquerra.

A casa nostra aquest canvi va suposar que Josep Dalmàs Martí tornés a recuperar l'alcaldia després de la seva destitució l'any 1934 a causa de la seva participació en els Fets d'Octubre.

El seu equip de govern estava format per Antoni Igualada Martínez (alcalde segon), Jacint Corominola Maymí (alcalde tercer), Miquel Solà Batllósera (alcalde quart) i pels consellers Giordà Mestres Minovas, Josep Coll Roset, Josep Robau Botet, Josep Duch Puigdemont, Hermenegild Roura Tuneu, Josep Vilà Boet, Víctor Sabrià Cassà².

Durant aquests primers mesos de mandat, la seva acció de govern es va centrar, a banda de solucionar els problemes quotidians del dia a dia, en dos aspectes molt importants. El primer va ser la compra dels terrenys on s'havien de construir les Escoles Municipals a la rambla Onze de Setembre. Aquestes escoles es varen construir durant la Guerra Civil i foren inaugurades per les noves autoritats franquistes després de la gran desfeta. L'altre aspecte important va consistir a intentar reduir l'enorme atur i pobresa que es vivia al poble en aquell moment aconseguint més recursos de diverses partides i institucions per tal de destinar-los a la indústria surotapera i crear nous llocs de treball.

El 18 de juliol es produí la insurrecció militar que suposà l'inici de la Guerra Civil. El territori espanyol quedà dividit en dos bàndols. Els territoris que quedaren sota el control dels insurrectes (nacionals) i els que seguien sota el control de la República. El que havia d'esser un cop d'estat ràpid i fàcil es va convertir en una cruenta Guerra Civil que va durar 3 anys.

A Catalunya el cop militar va fracassar gràcies a la unió dels obrers que s'havien armat i les forces de l'ordre fidels a la República. Aturat aquest primer cop, els obrers van decidir no entregar les armes i es varen convertir en un contrapoder.

Davant d'això la Generalitat de Catalunya va acceptar la nova realitat i el dia 21 de juliol de 1936 va crear el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya el qual integrava els representants dels principals partits i sindicats anarquistes del país.

Aquest fet també va tenir una traducció a nivell local ja que per tot arreu es varen crear multitud de Comitès Locals de Milícies Antifeixistes.

A partir d'aquest moment per tot el país es va produir una gran efervescència revolucionària. Aquesta va consistir en multitud de saquejos, incendis i destruccions d'esglésies, ermites o edificis religiosos, atacs i persecucions a tota mena de persones, assassinats de gent de dretes o vinculades amb el món de l'església (capellans, monges...), robatoris, confiscacions i venjances.

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dimecres 9 de setembre de 2020.

2. AMCS, Fons Administració General, Llibre d'Actes de Ple de l'Ajuntament de Cassà, 19 de febrer de 1936.

Milicians a l'entrada del poble venint de Llagostera. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció TAI. Autor, Enric Genóher.

A Cassà de la Selva durant aquests mesos no hi va haver episodis de violència importants. Tot i que també es va crear un Comitè Local de Milícies Antifeixistes, aquest estava integrat i sobretot dirigit per alguns dels regidors de l'Ajuntament, encapçalats per l'alcalde Josep Dalmàs i el sindicalista Lluís Xena. Els seus responsables es varen encarregar en cos i ànima d'intentar evitar que es produís cap mena d'acte o enfrontament violent dins el nostre terme municipal. Hi ha qui diu que aquest Comitè era com una extensió del mateix Ajuntament³.

Sí que és veritat que el 25 de juliol de 1936 es va produir per part del Comitè de Salt el saqueig de la rectoria i la destrucció dels altars i les campanes

de l'església parroquial⁴. En aquests actes també hi participaren algunes persones del nostre poble. Per contra del que creu molta gent aquest dia no es va cremar el retaule major de l'església, ja que l'alcalde Josep Dalmàs havia aconseguit un document de la Generalitat que l'havia protegit; i el va fer desmuntar i guardar en una petita cambra de la capella del Carme. Un any més tard i estant fora l'alcalde de viatge, l'altar major sí que va ser cremat per una guarnició de soldats que varen fer nit a l'església i que es volien escalfar i fer el ranxo⁵. Tot i això, gràcies a l'actuació de l'alcalde aquell dia es va evitar la crema o incendi de tota l'església parroquial tal com volia el Comitè de Salt. També s'atacaren l'ermita del Remei i la de Sant Vicenç⁶.

3. MAYMÍ, 2014: p. 67.

4. Causa General de Cassà de la Selva.

5. MAYMÍ, 2014: p. 68-70.

6. Causa General de Cassà de la Selva.

També és veritat que en els dies següents el Comitè va expropiar l'església, la rectoria, el col·legi del Cor de Maria, l'escola dels Germans de la Salle, etc., les quals es destinaren a nous usos. També es va imposar un repartiment de 200.000 pessetes entre la gent més benestant del poble per tal de sufragar les despeses de la gent que no tenia feina⁷.

Dins del context d'inseguretat i d'assassinats que es vivia en moltes poblacions veïnes, els membres del Comitè de Cassà varen decidir tancar a can Vall-llobera de la plaça de la Coma un gran nombre de persones benestants o de dretes per tal de garantir-los la seva seguretat i poder-les protegir (Miquel Botanch, Salvi Rodà, Lluís Bagué, Josep Mestras, Emili Teixidor, Francesc Oller...). Aquests s'hi varen estar unes quantes setmanes i quan la situació es va calmar els varen deixar anar. Gràcies a aquesta actuació els varen salvar la vida ja que en algunes ocasions diverses persones d'altres comitès veïns els havien anat a buscar a casa seva per assassinar-los.

D'altres personalitats ja des d'un bon començament decidiren fugir o marxar a França per tal de salvar la vida. Entre elles podem citar Joaquim Jubert, director de la banca Jubert i Presas i de la fàbrica Reliable i alcalde de Cassà durant el Bienni Negre (1934-1936).

També és conegut per tothom que durant la Guerra Civil en moltes cases del poble s'hi amagaren una gran quantitat de capellans, sacerdots, monges i frares⁸. Aquest fet era conegut fins i tot per les mateixes autoritats del Comitè i de l'Ajuntament, les quals ho toleraven i fins i tot deixaven que es fessin misses a nivell privat.

El 9 d'octubre de 1936 un decret de la Generalitat de Catalunya posà fi als Comitès Locals de Milícies Antifeixistes. A partir d'aquest moment la violència revolucionària es va anar calmant i el poder va tornar a passar als ajuntaments. A Cassà el dia 19 d'octubre es va crear un nou Ajuntament format en gran part per les mateixes persones que havien format part del Comitè.

Aquest nou Ajuntament estava format per Josep Dalmàs Martí (ERC), Lluís Xena Matas (CNT), Àngel Dalmau Valentí (URC), Lluís Olivé Artau (ACR), Josep Coll Roset (ERC), Hermenegild Roura Tuneu (ERC), Víctor Sabrià Cassà (ERC), Francesc Abella Sala (ERC), Lluís Adroher Sitjas (ERC), Primitiu Cassà Mestres (CNT), Josep Sunyer Creus (CNT), Carles Mir Bover (CNT), Ataülf Maymí Roca (CNT), Joan Vilà Agustí (CNT), Pere Auradell Planas (URC), Josep Nonell Gaspart (ACR), Lluís Cassà Tibau (POUM) i Josep Ors Isern (POUM)⁹.

Una de les principals actuacions del nou govern fou la col·lectivització d'algunes de les empreses del poble com ara la indústria del suro (sobretot la Reliable), la construcció, els transports i els espectacles públics. Es va crear per exemple la Fàbrica Municipal, que a canvi dels productes manufacturats del suro que s'enviaven a l'estranger es rebia tota mena de materials sanitaris i menjar, per tal de fer front a l'escassetat d'aliments que existia al poble com a conseqüència de la Guerra Civil.

A més a més, a causa de l'avanç de la guerra, al poble de Cassà hi arribava cada dia un nombre més gran de refugiats que fugien d'altres punts d'Espanya (sobretot de Madrid i el País Basc) i que les autoritats locals varen haver d'acollir i ajudar, repartint-los en diverses cases i famílies del poble.

El 23 de setembre de 1937 es va produir un canvi en la composició del govern municipal quan el regidor Joan Bernà Martínez va substituir el regidor Lluís Olivé Artau d'Acció Catalana Republicana¹⁰.

Dins d'aquest context d'escassetat d'aliments i productes és quan es va produir el robatori de 125.000 pessetes a la seu o Comissió de Proveïments de l'Ajuntament, que estava situada a can Frigola. Aquest robatori, realitzat per un dels regidors, Josep Sunyer Creus de la CNT, va crear una gran consternació dins el govern de l'Ajuntament, en un moment en què aquests representants polítics eren els primers que havien de donar exemple de la seva valentia, honradesa i generositat¹¹.

7. AMCS, Fons Administració General, Llibre d'actes de Ple de l'Ajuntament de Cassà, dos d'agost de 1936.

8. Entre molts d'altres, mossèn Miquel Genoher i mossèn Josep Calzada s'amagaren a can Botanch, mossèn Alfons Bosch i mossèn Gabriel Garcia estigueren a can Damià Garriga, mossèn Joan Buch va estar a casa de la família Bosch-Mercader, etc.

9. AMCS, Fons Ajuntament, Llibre d'Actes de Ple de l'Ajuntament de Cassà, dinou d'octubre de 1936.

10. BOSCH, 1997: p. 66-67.

11. Per saber-ne més, vegeu el diari *L'Autonomista* de Girona del 9 d'agost 1937, vint de novembre de 1937, vint-i-tres de novembre de 1937.

Vista aèria del pla de Bellsolà, lloc on es va construir el camp d'aviació de la Torremansa (1937-1939). AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Bon Vent.

Davant d'aquest fet es varen produir diversos canvis de consellers. Va sortir Àngel Dalmau i Valentí i va entrar a l'Ajuntament Alexandre Planas i Duró de la Unió de Rabassaires. El lloc de Josep Sunyer va ser ocupat per Secundí Xifra i Mundet de la CNT (1 de febrer de 1938)¹².

Al mateix temps un nombre indeterminat dels nostres joves foren cridats a files i varen haver d'anar a lluitar al front. Alguns d'ells no hi varen voler anar i es varen amagar per les Gavarres, sobretot cap a Montnegre o Sant Cebrià de Lledó (són els anomenats emboscats), amb el perill que això comportava per a ells mateixos i per a les seves pròpies famílies si els atrapaven o els ajudaven (multes, escorcolls, interrogatoris, presó, mort...). Es calcula que més de 70 cassanencs (comptant-hi gent dels dos bàndols) varen morir durant els tres anys de guerra¹³.

Tot i que en un principi la guerra quedava lluny del poble, a poc a poc es va anar acostant i els seus efectes es varen començar a sentir sobre la població.

A final de 1937 i començament de 1938 es va començar a construir el camp d'aviació de la Torremansa. Aquest camp, que rebia el nom d'aeròdrom 317 i que també era conegut com el camp d'aviació de Cassà-Llagostera, es va construir amb la mà d'obra "forçada o obligada" de nombrosos cassanencs i expropiant els camps de conreu que hi havia en aquella zona¹⁴. Aquest camp tenia dues pistes de terra piconada on s'enlairaven els avions per tal de protegir la Costa Brava o per donar cobertura aèria als soldats que lluitaven en el front. Una anava de nord a sud i mesurava 950 metres de llargada per 200 metres d'amplada i l'altra, de nord-oest a sud-est i mesurava 1,2 quilòmetres de

12. BOSCH MERCADER, 1997: p. 74-76.

13. BAGUÉ; CARRERAS; GUTIÉRREZ, 1990: p. 66-67.

14. BOSCH, 2003: p. 88-90.

Bombardeig aeri del poble de Cassà. Font: Archivio Ufficio Storico Maggiore dell'Aeronautica Militare per mitjà de David Gesalí.

llargada per 250 metres d'amplada. Al voltant del camp hi havia diversos refugis antiaeris. Un, a can Torremansa; un altre, al costat de la "Pajarera" o Xalet d'en Codolà, i un altre, en el marge del camp d'en Coderch. Els pilots i mecànics s'estaven a can Torremansa, que feia les funcions de caserna. La "Pajarera" era la torre de control i els oficials s'estaven a can Trinxeria, a la plaça de la Coma. Els avions els amagaven sota els arbres o pins de la Pineda Fosca¹⁵.

El camp no es va poder acabar de construir en un principi, ja que el 26 de maig de 1938 es va produir un bombardeig aeri per part de cinc bombarders Savoia S-79 de l'Aviazione Legionari delle Baleari procedents de Mallorca que varen deixar caure 60 bombes sobre el camp. Aquest va quedar totalment inutilitzat i el més greu és que aquest

bombardeig va provocar dos morts (Ceferí Casals Alsina i Rafael Estanyol Margarit) i una quinzena de ferits¹⁶.

Tot i aquest contratemps les obres de reconstrucció del camp es varen posar en marxa de nou en els mesos següents i va entrar en funcionament durant les últimes setmanes de la Guerra Civil.

El 27 d'octubre de 1938 el regidor Lluís Adroher Sitjas va presentar la seva renúncia per incompatibilitat i va entrar com a nou regidor de l'Ajuntament Lluís Oller Feliu, d'Esquerra Republicana de Catalunya. El dia 4 de novembre del mateix any Josep Coll Roset va ser nomenat alcalde segon de l'Ajuntament¹⁷.

Les tropes nacionals a poc a poc havien anat arribant cap a Catalunya. Amb la caiguda del Front del Segre i el Front de l'Ebre entre abril de 1938 i ge-

15. Per saber més coses sobre aquest camp d'aviació, vegeu GESALÍ, 2008.

16. BOSCH MERCADER, 2003: p. 88-90. Les actes de defunció es troben recollides en el Registre Civil de Cassà de la Selva.

17. BOSCH, 1997: p. 74-76.

ner de 1939, les tropes franquistes varen poder entrar a Catalunya i conquerir ràpidament el nostre país. El dia 26 de gener de 1939 va caure la ciutat de Barcelona. A partir d'aquest moment la guerra estava pràcticament perduda. Les tropes republicanes i un gran nombre de refugiats es varen anar replegant cap al nord, cap a la frontera francesa.

Els bombardejos aeris sobre la població civil també es varen intensificar (Maçanet de la Selva, Sils, Vidreres, Llagostera, Sant Feliu de Guíxols, Palamós, Girona, la Bisbal d'Empordà, Verges, Figueres, Roses, el Port de la Selva, Llançà, Portbou...). És dins d'aquest context que el dia 29 de gener de 1939 a les 13:30 hores cinc avions de l'aviació feixista italiana varen bombardejar el poble de Cassà des d'una altitud de 4.000 metres. Varen deixar caure unes 50 bombes de 100 quilos que provocaren danys a una seixantena de cases de la carretera Provincial, carrer del Molí, plaça Petita, plaça Jacint Verdaguer, carrer Avall i carrer Barceloneta, i que van causar vuit morts (Maria Canals Roig, Catalina Payret Sunyer, Lluïsa Xiberta Carbó, Rosa Torras Gispert, Dolors Salvador Torras, Josep Sureda Casanovas, Victòria Cassà Mestres i Concepció Riera Valentí) i un gran nombre de ferits¹⁸. En els dies successius (31 de gener i 1 de febrer) es produïren diversos bombardejos del camp d'aviació de la Torremansa el qual ja no tenia pràcticament cap mena d'activitat¹⁹.

Per por de nous bombardejos, molta gent de Cassà va decidir fugir cap als afores del poble i es va refugiar en moltes cases de pagès d'amics i familiars, tot esperant la inevitable entrada de les tropes nacionals. Molts soldats i refugiats emprengueren el camí de l'exili. Entre ells també s'hi trobaven diversos representants polítics del nostre Ajuntament que, a causa de la seva activitat política i els seus ideals, decidiren fugir cap a França, per por de represàlies i per conservar la vida.

Per entorpir l'avanç de les tropes nacionals, les forces republicanes van fer volar els ponts de la riera Verneda i del Bugantó i el pont de Verneda de la línia del carrilet. Un grup de soldats, encapçalats per diversos soldats de les Brigades Internacio-

nals, es varen atrinxerar a la zona de la serra d'en Carbó i el puig de la Castellana, on cavaren diverses trinxeres i col·locaren una metralladora al cim del puig d'en Carbó. Des d'allà dispararen a les tropes nacionals que s'aproximaven cap a Cassà per la carretera de Llagostera. Aquests, al seu torn, en arribar a les portes de Cassà, varen instal·lar uns canons antiaeris al puig de Corçana (veïnat de les Serres, Cases Barates), amb els quals varen bombardejar les posicions republicanes de la serra d'en Carbó²⁰. Els soldats republicans no varen poder contenir aquest avanç implacable i es varen veure obligats a replegar-se cap a la Bisbal. Va ser en el transcurs d'aquests combats quan es va produir la mort d'un dels soldats republicans que defensaven el poble de Cassà. Aquest, conegut popularment com el Soldat Desconegut, va ser enterrat posteriorment en una fossa a tocar de cal Porrer. Les seves restes hi varen reposar quasi 80 anys fins que va ser exhumat el mes de setembre de 2017 dins el Pla de Fosses de la Generalitat de Catalunya.

Finalment les tropes franquistes (més concretament les tropes italianes de la Divisione Frecce Verdi) varen arribar a Cassà i varen conquerir el poble sense cap mena de resistència, ja que el poble era pràcticament buit, el dia 3 de febrer de 1939.

D'aquesta manera tan terrible s'acabà l'experiència de la Segona República i la Guerra Civil.

Per a alguns s'acabava un malson de tres anys de guerra; per a molts d'altres aquest malson tot just acabava de començar. A partir d'aquest moment les noves autoritats franquistes varen engegar una gran campanya de repressió política contra totes aquelles persones que s'havien significat políticament a favor de la Segona República i els partits d'esquerra.

L'exili, la por, la venjança, les denúncies, les detencions, la presó, els camps de concentració, la confiscació de béns, l'ostracisme polític i públic, la depuració, els afusellaments, etc., varen ser la tònica habitual en aquests primers anys de la dictadura franquista.

18. Per saber més coses sobre el bombardeig del poble de Cassà, vegeu el treball de NIELL, 2018.

19. GESALÍ, 2008.

20. Per tota la serra d'en Carbó s'observen les restes d'antics forats o cràters i es troben molts fragments de metralla i bombes.

2. LA REPRESSIÓ CONTRA EL PERSONAL POLÍTIC DE L'AJUNTAMENT DE CASSÀ

Com acabem de dir, el dia 3 de febrer de 1939 les tropes franquistes varen entrar al poble de Cassà.

L'alcalde i els regidors de l'antic Ajuntament havien fugit a França o s'havien amagat. Tots ells varen ser destituïts dels seus càrrecs, tal com va passar en els altres ajuntaments del nostre voltant. La Generalitat de Catalunya també va ser abolida. L'Estatut d'Autonomia i bona part de les lleis republicanes també.

Les noves autoritats franquistes varen començar la instauració d'un nou règim autoritari i dictatorial.

Per això uns dies més tard (el 6 de febrer de 1939), per ordre del comandant Álvaro Fernández de la División Flechas Verdes que ocupava militarment el poble de Cassà, es va reunir a l'Ajuntament els representants de les "forces vives" del poble, per tal de nomenar una Comissió Gestora que governés la població. Aquesta estava formada per Narcís Vilahur com a president i Miquel Botanch, Lluís Frigola, Joan Domingo, Cosme Tibau, Josep Mestras, Emili Teixidor, Eugeni Domingo, Joan Canyigueral, Francesc Vidal i Lluís Bagué com a vocals.

Aquell mateix mes (el 27 de febrer de 1939) per ordre de l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació es va nomenar una segona Comissió Gestora, que estava formada per Josep Mestras Martí (president), Salvi Rodà Alemany (regidor tinent d'alcalde) i Narcís Vilahur Casellas, Miquel Botanch Puig, Francesc Vidal Toyà, Lluís Frigola Prat, Lluís Bagué Serra, Cosme Tibau Duran, Emili Teixidor Martí, Eugeni Domingo Figueras, Joan Vert Duch, Josep M. Olivé Vidal i Lluís Diumenjo Blanch (regidors).

Tots aquests càrrecs tenien un caràcter provisional i només es podrien substituir en el moment en què les noves autoritats procedissin a la constitució dels nous ajuntaments. Aquest fet es va produir el 20 de gener de 1940 quan es va elegir com a alcalde Narcís Vilahur, el qual va estar en el càrrec fins al 4 de juliol de 1941. Després fou substituït per en Josep Mestras Martí, que governà el poble entre el 4 de juliol de 1941 i el 21 de novembre de 1945. Amb la victòria de les tropes franquistes i amb la imposició d'un nou ordre polític, social, econòmic

i religiós en el nostre país, es varen engegar tota una sèrie de mecanismes per tal de castigar i reprimir totes aquelles persones que s'havien significat políticament a favor de la República.

Com hem vist abans, tot i que a Cassà de la Selva no es varen produir actes de violència entre la seva població durant la Guerra Civil gràcies a la decidida actuació dels nostres representants polítics, la repressió franquista contra totes aquestes persones sí que va ser molt important. Va tenir unes formes molt diverses i es va dur a terme sense cap mena de mirament o contemplació, en un afany de revenja cap a tota aquesta gent, que era vista com els responsables de la guerra i de tots els mals que s'havien viscut.

El 9 de febrer de 1939 el general Franco va promulgar la *Ley de Responsabilidades Políticas* amb la qual volia "passar comptes" amb totes aquelles persones que per raó de la seva afiliació política, sindical o associativa o per les seves idees o creences considerava enemigues del nou règim autoritari que s'estava construint²¹.

En el seu article primer ja quedava molt clar a qui anava adreçada: "*Se declara la responsabilidad política de las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde el 1 de octubre de 1934 y antes del 18 de julio de 1936 contribuyeron a crear o agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima España y de aquellas otras que a partir de la segunda de dichas fechas se hayan opuesto o se opongan al Movimiento Nacional*".

En el seu capítol tercer, article 8, ja s'exposaven quines podien ser algunes d'aquestes sancions: "*Las sanciones que se podrán imponer con arreglo a esta Ley a las personas incursoas en responsabilidad política son las comprendidas en los grupos siguientes:*

Grupo I: (Restrictivas de la actividad). —Inhabilitación absoluta. Inhabilitación especial.

Grupo II: (Limitativas de la libertad de residencia). —Extrañamiento. Relegación a nuestras posesiones africanas. Confinamiento. Destierro.

Grupo III: (Económicas). —Pérdida total de los bienes. Pago de cantidad fija. Pérdida de bienes determinados".

21. Boletín Oficial del Estado, núm. 44, tretze de febrer de 1939, p. 824-847.

2.1 Denúncies

Després de la promulgació d'aquesta llei, milers de ciutadans varen córrer a denunciar veïns, amics i familiars; fins i tot també desconeguts. En la majoria dels casos aquestes dilacions o inculpacions no tenien cap mena de base o fonament, ja que només es movien per antigues baralles, enemistats i enveges. Moltes solament buscaven un afany de venjança o revenja.

Per tal de tramitar totes aquestes denúncies es va crear l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació, que posteriorment es va denominar Auditoria de la IV Regió Militar, la qual es va encarregar de l'obertura de milers de processos judicials contra totes aquestes persones, molts dels quals varen acabar en judicis sumaríssims, on foren condemnats a grans penes de presó i en alguns casos fins i tot a la mort.

Tots els antics regidors de l'Ajuntament de Cassà durant la Guerra Civil foren denunciats o inculcats per alguns veïns i també pels membres o autoritats locals del nou Ajuntament.

2.2 Escorcolls

Durant els primers dies posteriors a la Guerra Civil es varen dur a terme escorcolls en algunes cases o domicilis d'alguns regidors de l'antic Ajuntament que havien fugit a França. L'objectiu d'aquests escorcolls era intimidar els seus familiars, dins del context d'animadversió i d'hostilitats que es vivia al poble cap a aquesta part de la població, conèixer les seves pertinences o possessions, mirar si tenien objectes de valor i si s'havien enriquit amb els diners de l'Ajuntament.

De l'escorcoll que tenim més informació és del que es va practicar a la casa de l'alcalde Josep Dalmàs el dia 11 de febrer de 1939 i que va ser efectuat per en Josep Barris, en Narcís Negre, en Josep M. Cañigüeral i en Joan Josep Botanch. Totes aquestes persones varen inspeccionar tota la casa i varen fer un inventari detallat de tots els mobles i pertinences que hi havia a cada habitació²².

És molt possible que aquests escorcolls es repetissin en d'altres domicilis d'altres regidors de

l'Ajuntament, però actualment no en tenim cap constància escrita.

2.3 Informes d'antecedents i d'activitats polítiques

Per tal d'obtenir molta més informació sobre les persones que havien estat denunciades o inculcades, i sobretot per tal d'aconseguir més proves contra elles, les noves autoritats franquistes varen ordenar a tots els consistoris la redacció de múltiples informes sobre totes aquelles persones que havien tingut algun paper durant el desenvolupament de la Guerra Civil. Volien saber quines activitats havien realitzat i quin era el seu grau d'implicació.

En aquests informes se'ls demanava les dades personals, la seva afiliació política, els càrrecs que havien ocupat, la seva conducta política i els actes o activitats que havien realitzat durant aquest període. També es posava molt èmfasi a conèixer de primera mà quina era la situació personal actual (si estaven casats, solters, si tenien fills) i on es trobaven actualment (si encara eren al poble o havien fugit a l'estranger). També es volia saber quina era la seva situació econòmica (si tenien comptes corrents, cases, empreses, vehicles, etc., en propietat).

Els registres d'entrada i sortida de documents de l'Ajuntament de Cassà d'aquest període (1939-1945) donen fe de la redacció de tots aquests informes i del seu enviament cap al jutge de Responsabilitats Polítiques o cap als tribunals o govern militars.

El que més sorprèn de tot això és l'elevat nombre d'informes i de persones que varen ser investigades. No només hi ha els informes de l'alcalde Josep Dalmàs i els seus regidors durant la Guerra Civil, sinó que també es va investigar els seus familiars més directes (pares, mares, dones, germans...), els alcaldes i regidors que hi havia hagut abans que ells, és a dir els del període comprès entre la proclamació de la Segona República i els Fets d'Octubre de 1934²³ (fossin d'esquerra o dreta), i també un gran nombre de cassanencs (civils) que havien tingut alguna mena de participació en alguns dels fets que es varen viure al poble en aquell moment.

22. AMCS, Administració General. registre inventari del domicili de l'alcalde Josep Dalmàs del dia 11 de febrer de 1939.

23. Entre aquests convé citar l'alcalde Josep Cristià Bou i els regidors Francesc Gruart Xibert, Joaquim Reixach Campos, Martín Juan Mora i Mateu Ribot Darnaculleta, que varen governar entre 1931 i 1933, o l'alcalde i regidors Joaquim Jubert Carbó, Domènec Rodà Alemany, Miquel Esteba Barber, Narcís Vilallonga Gispert, que varen governar el poble entre 1934 i 1935.

Me es grato emitir informe interesado por V.E. con oficio n.º 10377 de 9 del actual, referente a Luis Adroher Sitges, haciendo constar: Que dicho Luis Adroher Sitges antes del G.M. y durante el mismo, estaba afiliado al partido "Frente Republicano" habiendo desempeñado en años anteriores alguna vez la presidencia del grupo local; durante el G.M. formó parte del comité rojo de la localidad, sin que conozcamos acto ninguno, fue concejal de este Ayuntamiento durante algún tiempo; afiliado a la C.N.T., fue director de la colectividad de Kaspartes; combatió al frente como individuo de la línea y luego ingresó en carabineros sin moverse de la localidad. - Vilatorrada.

Informe sobre les activitats polítiques del regidor Lluís Adroher Sitges el 12 de setembre de 1940. Font: AMCS, Fons Administració General, Llibre de sortida de documents, 1939-1945.

Era veritablement una caça de bruixes.

Val la pena comentar que aquesta primera onada repressiva va tenir el benèplacit o la col·laboració dels membres del nou Ajuntament. Però al mateix temps també és de justícia comentar que, segons els documents que hem pogut consultar, aquesta col·laboració no va anar més enllà, i es va dedicar a redactar simplement els informes que les autoritats els havien demanat, explicant els actes o fets que realment havien succeït; i sense un gran afany de venjança contra aquestes persones. Solament en els casos d'aquelles persones que havien tingut una conducta més radical o violenta sí que s'observa un major grau d'animadversió en la redacció dels seus informes.

A partir d'aquests informes enviats per aquests ajuntaments, per la Falange, per la Guàrdia Civil, per l'Església i sobretot pels testimonis o denúncies que havien fet els veïns, es varen anar confeccionant tot de llistes sobre totes aquelles persones que suposadament havien tingut alguna mena de paper o participació durant la "*dominación roja*". A totes elles se les havia de detenir, jutjar i castigar.

Gràcies a tota aquesta informació recollida es va poder confeccionar a partir del 26 d'abril de 1940 i fins als anys 60 la Causa General instruïda pel Ministeri Fiscal contra la "*dominación roja*". Es trac-

tava d'un extens procés d'investigació impulsat pel Ministeri de Justícia per tal d'instruir tots els fets delictius que es varen produir durant la Guerra Civil. S'hi va recopilar tot d'informació sobre les circumstàncies i els detalls no només dels abusos i crims comesos contra les persones o els béns durant la Guerra Civil sinó també de totes aquelles accions dutes a terme per les autoritats polítiques, forces de seguretat i partits d'esquerra des de la proclamació de la Segona República l'any 1931.

A partir d'aquest procés d'investigació, les dades del qual no sempre eren certes o objectives, es varen obrir nombrosos processos judicials contra moltes d'aquestes persones.

2.4 Confiscació de béns

Una altra de les mesures repressives que va patir el personal polític de l'Ajuntament de Cassà durant la Guerra Civil fou la confiscació o espoli dels seus béns i patrimoni.

Aquest va ser un fet generalitzat a tot el país, el qual va afectar la major part de les persones que s'havien exiliat i sobretot els béns i patrimoni de tots els partits, sindicats, associacions i entitat vinculats amb la República i els partits d'esquerra.

Per tal de dur-lo a terme les noves autoritats militars i tribunals de Responsabilitats Polítiques varen

Document del Juge de Responsabilitats Polítiques on es demana l'enviament sobre els béns que posseïen els antics regidors. Font: AMCS, Fons Administració General.

demanar als ajuntaments corresponents tota mena d'informes i documents per conèixer de primera mà quina era la situació econòmica de totes aquelles persones que estaven essent investigades.

Es volia saber si tenien algun compte corrent, de quants diners disposaven, si tenien algun domicili, empresa, mitjà de transport... en propietat.

Un cop obtingudes totes aquestes dades, que en la majoria dels casos eren prou detallades (per exemple, el regidor Lluís Cassà Tibau posseïa 131 ptes. en un compte del Banc Bosch i Codolà, l'alcalde Josep Dalmàs Martí posseïa 113,90 ptes. que estaven bloquejades en aquest mateix banc o el regidor Joan Bernà Martínez posseïa 50,15 ptes.), varen començar les confiscacions dels seus béns segons la importància dels actes que haguessin comès aquestes persones durant aquests anys.

Un bon exemple d'aquestes confiscacions de béns és el cas del regidor Lluís Adroher Sitjas, que era gerent de l'empresa de transports La Cassanense, que havia estat col·lectivitzada durant la Guerra Civil. Com que aquesta empresa era molt important i el seu propietari havia tingut un paper molt rellevant durant la República i la Guerra Civil al capdavant de l'Ajuntament, en exiliar-se a França es varen confiscar tots els seus béns.

Hermenegild Roura, el segon per l'esquerra a la primera fila, en un acte a Montpeller en contra de l'Espanya franquista. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.

Ara bé, en la major part de la documentació que hem pogut consultar a l'Arxiu de Cassà i que fa referència a aquest aspecte, hem pogut observar que no s'havia pogut acreditar l'existència de cap mena de bé en propietat o compte corrent per part dels antics regidors del nostre Ajuntament: "*Tengo el gusto de informarle que el inculpado anotado al margen no posee bienes de ninguna clase en este término municipal*".

No sabem si aquest fet respon a una deliberada ocultació d'aquesta informació per part dels mateixos propietaris o si varen ser els responsables polítics de l'Ajuntament d'aquell moment els que varen ocultar o ometre part d'aquesta informació per tal de protegir aquestes persones i les seves famílies perquè no ho perdessin tot. També pot ser que els propietaris haguessin canviat els seus béns de nom o que els haguessin donat a un altre familiar. Molts d'ells segurament també se'ls varen emportar a França quan es varen exiliar.

2.5 Exili

Alguns dels regidors, especialment aquells que varen tenir un paper més important o destacat durant la Guerra Civil, tant en el Comitè Local de Milícies Antifeixistes com en el propi Ajuntament, van decidir marxar a l'exili davant de les possibles represàlies que es podien produir i també per la por de perdre la vida.

Molts d'ells es dirigiren cap a la frontera francesa, ja que aquesta era l'única sortida possible davant l'implacable avanç de les tropes franquistes que anaven pujant de sud cap a nord. Per allà també va marxar el govern legítim de la Segona República i el govern de la Generalitat de Catalunya. També ho feren milers de soldats republicans que havien lluitat al front i milers de refugiats que ho havien perdut tot a causa de la guerra.

L'alcalde Josep Dalmàs va marxar cap a França poc abans de l'entrada de les tropes nacionals amb un cotxe de l'Ajuntament conduït pel regidor Lluís Adroher (conegut popularment com l'Ayet)²⁴

Hermenegild Roura i Josep Dalmàs a l'exili. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.

i acompanyat per en Creus i el pare de la Maria Teresa Rich²⁵.

Altres regidors que també varen marxar cap a França foren en Lluís Xena Matas, l'Hermenegild Roura Tuneu, en Francesc Abella Sala, en Primitiu Cassà Mestres, l'Ataülf Maymí Roca²⁶, en Carles Maymí Bover, en Joan Bernà Martínez, en Lluís Cassà Tibau²⁷, en Joan Vilà Agustí²⁸, en Josep Sunyer Creus²⁹, en Pere Auradell Planas, en Josep Nonell Gaspart, en Josep Coll Roset i en Víctor Sabrià Cassà.

24. Convé recordar que Lluís Adroher era el gerent de l'empresa de transports La Cassanense, la qual havia estat col·lectivitzada durant la Guerra Civil.

25. MAYMÍ, 2014: p. 90.

26. Informació extreta de la Causa General.

27. Informació extreta de la Causa General.

28. Informació extreta de la Causa General.

29. Informació extreta de la Causa General.

Retrat d'Hermenegild Roura. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.

Francesc Abella Sala, exiliat a Argelers. Font: Arxiu particular Encarnació Ferrando.

Un d'ells (Josep Coll Roset) quan va arribar a la frontera s'ho va repensar i va decidir tornar a casa. Ràpidament va ser detingut i empresonat.

Els que sí travessaren la frontera foren traslladats a diversos camps de concentració del sud de França. Alguns d'ells s'hi estaren uns dies o setmanes. D'altres, com en Josep Dalmàs i l'Hermenegild Roura, només unes poques hores ja que es varen escapar³⁰.

A poc a poc alguns d'aquests regidors varen començar a regularitzar la seva situació. Varen aconseguir el certificat de refugiats polítics i els primers permisos de treball.

Poc temps després les seves dones, fills o familiars més directes també es varen traslladar al sud de França. Molts d'ells es varen establir a Montpeller, el Voló, Argelers... i varen començar a treballar en diverses fàbriques i empreses de la zona.

L'alcalde Josep Dalmàs es va establir a Montpeller. Uns 3 o 4 mesos més tard, la seva dona Cèlia

i el seu fill Lluís varen passar la frontera i varen anar a viure amb ell. Tots junts van viure en diverses cases de la ciutat. Una d'aquestes fou una casa situada a l'avinguda Lepic. A la part de dalt hi vivien els amos, i a baix hi vivia en Josep Dalmàs i la seva família. Amb ells també hi vivia en Francesc Abella, la seva dona l'Elisa Grau i un seu germà i més tard també hi va viure l'Hermenegild Roura. Més endavant l'Hermenegild Roura es va traslladar a viure al Voló i al seu torn en Francesc Abella es va acabar establint a Argelers. Aquests dos regidors mai més varen tornar a Catalunya.

L'any 1941 la dona de Josep Dalmàs i el seu fill Lluís varen decidir tornar a Catalunya a causa de les dificultats que s'estaven vivint a França per l'esclat de la Segona Guerra Mundial. Només de travessar la frontera varen ser detinguts i enviats a la presó de Figueres, on hi varen estar uns 7 o 8 dies. Josep Dalmàs estigué sol la resta del que li quedava d'exili.

30. MAYMÍ, 2014: p. 98.

Retrat de Lluís Adroher Sitjas que es va exiliar al continent americà. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Maria Bagudanch.

Fotografia de Lluís Xena i la seva família a Caracas, Veneçuela, a la dècada dels anys cinquanta. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Rosa Calzada.

D'altres regidors, després d'una petita estada a França, varen decidir tornar a Catalunya. Entre ells podem citar Víctor Sabrià Cassà (6 setmanes), Pere Auradell Planas (1 mes i mig), Josep Nonell Gaspart (6 mesos), Carles Mir Bover, Joan Bernà Martínez...

Alguns ho varen fer per la Jonquera; d'altres, com en Pere Auradell Planas, ho varen fer per Hendaia (22-03-1939). Tots els que tornaren a Catalunya foren ràpidament detinguts i empresonats.

Carles Mir Bover només de travessar la frontera fou enviat al Centre Penitenciari de Figueres i des d'allà fou traslladat al camp de concentració de Cervera, on va estar-hi aproximadament un mes. Va sortir en llibertat l'1 de setembre de 1939.

També hi va haver alguns regidors que varen decidir marxar cap a Amèrica del Sud.

Aquest va ser el cas, per exemple, del regidor Lluís Adroher Sitjas, que el 19 de desembre de 1939 va arribar a la República Dominicana (ciutat de Truji-

llo) procedent de França amb el vaixell de vapor *La Salle*. Més tard va anar a viure a Mèxic i finalment a Panamà, on va morir a mitjan anys 60. O del regidor Lluís Xena i Matas, que, després de viure uns anys a França, l'any 1948 va anar a viure Veneçuela amb la seva dona, lloc on ja s'havia establert el seu fill Josep amb la seva pròpia família, perquè també s'havia significat molt durant la Guerra Civil com a alcalde de l'Hospitalet de Llobregat³¹. Allà Lluís Xena va treballar durant molts anys en una botiga de caramels que hi havia en un cinema. La seva dona va morir a Veneçuela per culpa d'una malaltia greu l'any 1951. Ell va morir l'any 1972.

Finalment també hi va haver alguns regidors que després d'uns llargs anys d'exili a França varen poder tornar al poble. Aquest va ser el cas, per exemple, de l'alcalde Josep Dalmàs, que va poder tornar al poble el 10 de juliol de 1947, després de 8 anys i mig a l'exili, gràcies als avals que es varen poder recollir de moltes personalitats benestants del poble i que varen donar fe de la bona gestió

31. *Descobrim* d'Industrials i Surers, núm. 13, del maig de 2019.

Retrat del regidor Primitiu Cassà Mestres i la seva esposa Anna Cassà Anglada. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Paquita Ventura.

política que havia fet al capdavant de l'Ajuntament durant la Guerra Civil.

Un cas similar va passar amb el regidor Primitiu Cassà Mestres i la seva dona Anna Cassà Anglada (coneguda popularment com la Nita), que varen poder tornar a Cassà a mitjan anys 50; es van establir primer al carrer Barceloneta i finalment al carrer Raval i van tornar a treballar de tapers.

2.6 Detencions i empresonaments

Tots aquells regidors que es varen quedar al poble pensant que no havien comès cap delictes i que no els passaria res, i sobretot aquells regidors que després d'una petita estada a França perquè s'havien exiliat varen tornar a Catalunya³², varen ser ràpidament identificats, detinguts i empresonats.

En un primer moment foren tancats a la presó de Cassà, on foren interrogats per les autoritats i forces d'ordre locals³³.

Poc després foren traslladats juntament amb altres cassanencs a la presó de Girona. Un d'aquests trasllats es va produir el 13 d'abril de 1939 quan el guàrdia civil Magdaleno Naranjo Navarro va traslla-

dar a la presó de Girona, seguint ordres de l'alfere auditor de guerra de la Comisión Clasificadora de Prisioneros y Presentados de Gerona, el Sr. Lozano, els regidors Víctor Sabrià Cassà i Alexandre Planes Duró, juntament amb 13 persones més (Emili Menció Costeis, Lluís Sardó Heras, Eugeni Font Font, Juan Brujats Subirana, Pere Puig Fàbregas, Juan Pintó Musol, Miquel Salgas Carbó, Josep Sardó Heras, Casimiro Coll Roca, Enric Crous Cabarrocas, Gaspar Cassà Prats, Josep Cañet Mas i Bizanci Suro Vilallonga).

En aquell moment la presó de Girona estava situada al Seminari de Girona, a dalt el Barri Vell. Més tard (1942) la presó va ser traslladada al convent de Santa Clara, a Salt, on hi va romandre fins a l'any 1962.

A partir dels interrogatoris fets als presoners i sobretot a partir de les proves i informes que s'havien pogut recopilar es varen anar construint els respectius sumaris judicials i sobretot les diverses acusacions.

Hi ha tres regidors que varen haver de fer front a tres judicis sumaríssims. Ens estem referint a en Lluís Olivé Artau, que va ser condemnat a 12 anys i un dia de reclusió, dels quals en va acabar complint 3 a la presó de Girona; en Josep Coll Roset, que va ser condemnat a reclusió perpètua i que va estar gairebé 4 anys al Centre Penitenciari de Girona, i en Josep Ors Isern, que va ser absolt, redimit i passat a disposició d'altres autoritats³⁴. Tots tres regidors van ser reparats jurídicament en la Llei 11/2017, del 4 de juliol, sobre les víctimes del franquisme.

La resta de regidors detinguts (entre els quals convé citar en Pere Auradell Planas, l'Alexandre Planas Duró, en Robert Rich Bosch, en Víctor Sabrià Cassà, l'Àngel Dalmau Valentí i en Secundi Xifra Mundet) varen passar una petita temporada a la presó (uns mesos). Compliren les seves penes majoritàriament al Centre Penitenciari de Girona. En canvi el regidor Josep Nonell Gaspart va ser enviat a un camp de treball o batalló de treballadors, on va haver de dur a terme tota mena de treballs de reconstrucció d'infraestructures estatals.

32. Entre ells hi havia Carles Mir Bover, Josep Coll Roset, Josep Nonell Gaspart o Joan Bernà Martínez.

33. No sabem si es tractava de la Torre Salvana, de can Vall-llobera de la plaça de la Coma o de la caserna de la Guàrdia Civil.

34. Totes aquestes dades s'han extret de la Llei 11/2017, del 4 de juliol, de reparació jurídica de les víctimes del franquisme i del Fons del Centre Penitenciari de Girona de l'Arxiu Històric de Girona.

Passat aquest temps pogueren sortir de la presó i tornar a casa gràcies als informes o avals que realitzaren les noves autoritats locals (Ajuntament, Falange, Església, Guàrdia Civil...) com també algunes persones de dretes del poble.

Hem de tenir en compte que la vida en aquestes presons devia ser molt difícil. Es trobaven completament massificades a causa del gran nombre de persones que havien estat detingudes després de la Guerra Civil. Les cel·les estaven desbordades i la gent estava apilada i malvivint en qualsevol espai. Les condicions de vida i d'higiene eren lamentables. Hi havia molt poc menjar, era molt dolent i la gent passava gana. Les malalties infeccioses eren el pa de cada dia. Feia molt de fred. També hi havia rates o plagues de xinxes o polls. La vida en aquests centres penitenciaris devia ser tot un suplici.

Tot i aquestes condicions de vida tan dures, aquests presos també varen tenir l'ajuda o la solidaritat d'alguns veïns del poble, els quals els enviaven tota mena de paquets amb roba i menjar. En donen fe dues cartes d'agraïment escrites a màquina per Lluís Olivé en representació de la resta de presos de Cassà, una de les quals, enviada a la vídua de Trinxeria, la Sra. Adelaida de Azua i de Pastor, i a la seva filla, diu el següent: *"Muy distinguidas señoras: Después de 16 días de prohibición de entrada de comida y visitas, en el pasado lunes nos entrega el Sr. Director el paquete de turrone, que en obsequio a los reclusos de Cassà, detenidos en esta Prisión, en nuestro recuerdo, tan amablemente Vds. nos envían. No sabemos cómo expresar nuestro agradecimiento por tan señalable testimonio de aprecio, puesto que entraña tal valor, para nosotros en primer término. Coincidentes con nosotros en lo que significa un obsequio en colectivo, vamos a referir que fue comentario destacado en todo aquel día, por toda la población reclusa, de tan buen efecto i gran elogio tanto para Vds. como remitentes como para todos nosotros que fuimos los beneficiarios. En afirmación a esta tesis, afirmamos con orgullo, que este es el segundo presente que en colectivo a la prisión se recibe (el primero fue el recibido del Sr. Molinas). Y los reclusos de Cassà, los únicos que han recibido muestras de aprecio como los demostrados. En nombre de todos los 16 detenidos reciban el testimonio de nuestro mayor afecto y antigua consideración"*.

A diferència del que va passar en d'altres pobles veïns, cap regidor del nostre Ajuntament va ser condemnat a mort o afusellat.

2.7 Mort

Finalment, estudiant la repressió que varen patir els regidors de l'Ajuntament de Cassà de la Selva després de la Guerra Civil també ens hem topat amb un fet tràgic.

Es tracta del cas del regidor Víctor Sabrià Cassà. Aquest regidor després de la Guerra Civil va ser detingut i empresonat. Primer va estar a la presó de Cassà de la Selva i després va ser traslladat al Centre Penitenciari de Girona. Poc després del seu alliberament va morir, el dia 27 de juliol de 1947, a l'edat de 47 anys.

En definitiva, tot i que Cassà de la Selva va ser en gran part un oasi de pau en temps de guerra, ja que no es varen produir enfrontaments ni actes de violència importants dins de la nostra població durant la Guerra Civil gràcies a la decidida i valenta actuació dels membres del Comitè i de l'Ajuntament, la repressió franquista contra tots aquests

Vista de la façana principal de l'església del Seminari de Girona. El Seminari es va reconvertir en presó entre 1939-1942.

representants polítics sí que va ser molt important. Es va dur a terme d'una forma implacable i brutal dins el context generalitzat de venjança i revenja política que es va produir durant els primers anys del franquisme per tal de castigar totes aquelles

persones que s'havien significat políticament a favor de la República i que en molts llocs sí que havien comès tota mena d'abusos i barbaritats. Com diu la dita, a Cassà varen acabar pagant justos per pecadors...

6. MARULL: UN POBLE ARGENTÍ AMB ARRELS CASSANENQUES.

LA BURGESIA CATALANA EN EL NOU MÓN: EL CAS DE LA FAMÍLIA MARULL DE CASSÀ DE LA SELVA¹

Miquel Correjero i Ayala

Agraïments:

A Jordi Marull i Bou, pels documents cedits i les dades aportades sobre la seva família.

1. LA PROVÍNCIA DE CÓRDOBA I LAGUNA MAR CHIQUITA. CONTEXT GEOGRÀFIC

Ciutats com Buenos Aires, Rosario o Montevideo, les quals no necessiten presentació, representen l'escenari pel qual es mouen els protagonistes d'aquesta història. Però, curiosament, també es mouran per un petit poble de la província de Córdoba. Aquesta província, delimitada al nord per Santiago del Estero, a l'est per Santa Fe, al sud per La Pampa i Buenos Aires i a l'oest per San Luis, La Rioja i Catamarca, posseeix la segona ciutat més gran del país, l'homònima Córdoba, amb més d'1.300.000 habitants.

Si hom decideix fer un viatge endinsant-se en el cor de l'Argentina, podria donar-se el cas que el seu camí el portés fins a la denominada Laguna Mar Chiquita o Mar de Ansenusa, situada al nord-est de la ciutat de Córdoba. No és aquest un llac qualsevol, ja que estem davant del quart llac d'aigua salada més gran del planeta, amb una superfície variable d'uns 8.000 quilòmetres quadrats, i el més gran de l'Argentina. Des de l'any 2002 és considerat lloc Ramsar², i està reconegut internacionalment per la seva importància com a hàbitat

d'aus aquàtiques. Les particularitats del lloc el converteixen en una interessant destinació turística, no gaire coneguda, amb paisatges verges i la possibilitat de gaudir de la natura, de practicar esports aquàtics –com el *windsurf* o el *kitesurf*– i d'anar a balnearis que aprofiten les propietats terapèutiques del fang i les sals minerals del llac.

A uns 16 quilòmetres al sud d'aquest mar interior existeix un municipi, dintre del departament de San Justo, que porta el nom de Marull. Aquesta petita localitat, que no arriba als 2.000 habitants, posseeix una església, un museu municipal i alguns dels esmentats balnearis situats al costat del llac. La seva principal activitat econòmica actualment està basada en la ramaderia i la llet. Res especialment extraordinari, podríem pensar com a turistes casuals. Però, per a un viatger cassanenc, el fet extraordinari s'amaga darrere del nom mateix d'aquest llogaret: Marull.

2. LA IMMIGRACIÓ CATALANA I LA INDEPENDÈNCIA DE L'ARGENTINA. CONTEXT HISTÒRIC

Indagant una mica en la història local trobem que aquest poble de la província de Córdoba va ser fundat l'any 1912 per una família d'origen català, concretament de Cassà de la Selva: els germans Mariano i Juan Marull. Aquests, junt amb un tercer soci, Ramon Sardà –cunyat d'ells–, haurien adqui-

1. Aquest text és el fruit de la conferència que va tenir lloc a Can Trinxeria de Cassà de la Selva el dimecres 16 de setembre de 2020.

2. Convenció relativa als aiguamolls d'importància internacional, especialment com a hàbitat d'ocells aquàtics. Informació extreta del lloc web oficial del Govern de l'Argentina (www.argentina.gob.ar).

Librería del Colegio, Buenos Aires, vers 1930. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.

rit una parcel·la de 15.000 hectàrees anomenada Toscas i Plujunta, l'any 1882. Amb l'arribada del ferrocarril a principis de la segona dècada del segle XX, la família va dividir les terres properes a les vies donant lloc als primers assentaments del nou poble³. Però com van arribar Mariano i Juan Marull fins a aquelles remotes terres? Per contestar aquesta pregunta hauríem de retrocedir en el temps més d'un segle, moment de l'arribada del primer Marull a la zona vers l'any 1777. Un interessant episodi d'emprenedoria en el qual es barregeren farmàcies, exportacions de pells i fervoroses

conviccions religioses. Però per entendre millor la nissaga argentina dels Marull cal emmarcar-la primer dintre dels processos migratoris i les dinàmiques entre la metròpoli i les seves colònies a finals del segle XVIII i principis del XIX.

L'any 1776 marcava l'inici d'una nova etapa en la història; les tretze colònies britàniques declaraven la seva independència i naixien els Estats Units d'Amèrica. L'agost d'aquell mateix any, precisament, es creava per ordre del borbó Carles III el virregnat del Río de la Plata –que incloïa els territoris de l'actual Argentina, entre d'altres– per tal d'intentar frenar l'avanç de portuguesos i britànics a la zona. Aquesta va ser l'última regió administrativa creada per l'Imperi, amb capital a Buenos Aires, ciutat d'escassa rellevància fins a aquell moment i que entre 1744 i 1810 va veure multiplicada per deu la seva població, passant de 10.000 habitants a gairebé 100.000. Dos anys després de la creació del virregnat, el 12 d'octubre de 1778, el mateix monarca promulgava el Reglament de Lliure Comerç amb Amèrica. Fet cabdal que va posar fi al monopoli del port gadità i va obrir les portes del comerç transatlàntic a la resta de ports de la metròpoli. El tractat va consolidar la ciutat de Barcelona com a gran port comercial –també València i Bilbao– i va propiciar l'inici dels moviments migratoris del nord de la península cap al Nou Món. Dintre d'aquests moviments migratoris, cal remarcar també la important aflluència d'immigrants italians a l'Argentina, sobretot a partir de l'any 1870 i fins a la segona meitat del segle XX. La cultura italiana va deixar una profunda petja al país, tant en la llengua com en les tradicions i els costums.

L'arribada del lliure comerç, l'any 1778, va implantar una burocràcia a la qual només podien aspirar els nadius espanyols, en detriment dels denominats *criollos*, una burgesia formada per descendents d'espanyols nascuts a Amèrica que van veure anul·lats els seus drets polítics amb el reformisme borbònic. El canvi de dinastia ja havia comportat la transformació de les relacions amb el Nou Món, convertint tota una sèrie de regnes relativament autònoms en colònies que depenien per complet de la metròpoli.

Un altre fet fonamental en l'evolució de les possessions espanyoles d'ultramar va ser l'esclat de la Guerra del Francès (1808-1814). Un cruent en-

3. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull (*Libro Centenario de Marull*).

frontament amb més de 250.000 víctimes només del bàndol espanyol, que va comportar la destrucció de pobles i ciutats i una enorme caiguda de la producció agrícola i ramadera. L'abdicació de la dinastia borbònica l'any 1808, junt amb la posterior guerra i crisi econòmica, va propiciar el procés d'emancipació hispanoamericana, inspirat en gran part en la declaració d'independència dels Estats Units i la Revolució Francesa, que va culminar amb la creació de diferents estats liberals.

El bloqueig napoleònic a una Anglaterra en plena revolució industrial també faria que els anglesos intentessin consolidar les seves posicions a Amèrica. Entre els anys 1806 i 1807 es van produir dues expedicions militars britàniques sense èxit contra el Virregnat del Río de la Plata, les denominades Invasions Angleses. Aquest conflicte va agreujar el malestar general vers la metròpoli, la qual es va demostrar incapaç de defensar les seves colònies, i va ser un pas més en el camí cap a la immediata independència de l'Argentina. La primera de les invasions es va produir el 26 de juny de 1806, quan 1.600 soldats anglesos sota el comandament del general Beresford van entrar a la ciutat de Buenos Aires. Els favorables a la independència de l'Argentina van veure com aquella ocupació portaria el país a convertir-se en una colònia sota el domini anglès. El 8 de juliol es reunien a casa de l'alcalde Martín de Álzaga un grup de catalans per tal d'organitzar la defensa de la ciutat contra l'enemic anglès. Álzaga era un comerciant d'origen basc que va fer gran fortuna amb el comerç d'esclaus, teles i armes, escollit alcalde de la ciutat l'any 1795. Així va néixer el Tercio de Miñones, format per immigrants catalans residents a Buenos Aires i Montevideo. Aquests, junt amb la resta de milícies que es van organitzar en aquell moment –formades en bona part per bascos i gallecs– i comandades per Santiago de Liniers, van reconquerir la ciutat obligant a la capitulació dels anglesos el 20 d'agost. Álzaga i Liniers es van convertir en els herois de la reconquesta i Liniers va esdevenir el penúltim virrei de Río de la Plata. Durant la segona invasió, el 1807, van organitzar la defensa de la ciutat amb un exèrcit de 9.000 milicians i van aconseguir rebutjar l'enemic. És important remarcar aquests fets, ja que la família Marull es veuria involucrada, en part, en els esdeveniments ocorreguts durant aquests anys.

Aquest va ser el context previ a la denominada Revolució de Maig de 1810, la qual va portar a la dissolució del virregnat i a la independència de l'Argentina l'any 1816. El virrei Liniers, que havia estat heroi de la ciutat, va ser afusellat per les tropes revolucionàries. La revolució va tenir el suport dels *criollos*, que van agafar gran protagonisme durant les invasions angleses.

A partir de 1816 l'arribada d'immigrants espanyols a la nova República de l'Argentina no va ser benvinguda a causa de les tensions existents històricament entre metròpoli i colònia. Al sentiment antiespanyol es va sumar una convulsa situació política durant els primers anys de vida de la república. Com assenyala l'historiador Luis Garzón en el seu treball *Catalanes en la Argentina*⁴, Espanya era vist com un país endarrerit en contraposició amb la França lliberal, que provocava l'admiració i propiciava un sentiment europeista. En aquest context, explica Garzón, els immigrants que generaven menys recels eren els catalans: provenien de la regió més industrialitzada d'Espanya, es creia que tenien un caràcter emprenedor i calculador, acostumaven a ser treballadors qualificats i es distingien ràpidament, ja que parlaven la seva pròpia llengua.

Garzón indica com el model familiar català, basat en l'hereu, va ser un dels motors que estimularien les migracions des de Catalunya, ja que afavoria la desigualtat entre els fills menors –de la mateixa manera que el basc i a diferència de la resta d'Espanya–, els quals acostumaven a trobar en el sacerdocí o l'emigració les dues vies alternatives més factibles a l'hora de guanyar-se la vida. A més, Catalunya era un territori que havia iniciat una revolució industrial similar al cas anglès i que buscava nous mercats a on expandir els seus negocis. El context industrial català, molt diferent del de la resta d'Espanya, va propiciar un tipus d'immigrant que no es veia forçat a fer-ho per necessitats econòmiques. Ans al contrari, ho feia per diversificar i ampliar els mercats a on invertir els beneficis generats per una incipient indústria tèxtil, principalment. En aquest sentit podem parlar d'una "migració de la riquesa", eren els homes que marxaven "a fer les Amèriques" i que tornaven amb grans fortunes que després reinvertien en altres negocis. Alguns d'aquests indians, però, es van establir de forma permanent en territori americà, consolidant les se-

4. GARZÓN, 2008.

ves famílies i amistats. Marxar a fer fortuna a un altre continent era, doncs, una idea atractiva que es va veure propiciada per les xarxes familiars i d'amistats que es van anar creant al llarg del temps entre ambdós països.

La independència i el lliure comerç van contribuir a una disminució de les migracions d'andalusos i l'augment dels immigrants arribats des de Catalunya, Galícia, País Basc i Navarra a principis del segle XIX, gairebé inexistents a Buenos Aires fins aquell moment⁵. Per exemple, de les 256 llicències d'embarcament que es van expedir a ciutadans andalusos en el període de 1806 a 1815, es passa a tan sols 36 llicències entre 1816 i 1824⁶. Els catalans serien el tercer grup més nombrós darrere de gallecs i bascos⁷ i es van instal·lar principalment a les ciutats de Buenos Aires, Tucumán i Rosario. Bona prova d'aquest corrent migratori català és l'existència del Casal de Catalunya a la ciutat de Buenos Aires, creat l'any 1886 per ajudar els nouvinguts de terres catalanes a incorporar-se a la nova societat i per preservar la seva cultura. Aquesta entitat va ser fonamental per a la seva integració. Cal destacar que l'Argentina acull, encara avui dia, una important comunitat de catalans i aquests han contribuït a la creació d'un país independent i lliure, amb figures rellevants al llarg dels anys com Domènec Matheu, Joan Larrea o Blas Parera –compositor de l'himne nacional argentí–⁸.

Fins i tot el primer cafè de la ciutat de Buenos Aires, inaugurat el 1799 i situat al nord de la plaça Major, es coneixia com el cafè de "los Catalanes"⁹. Els clients del cafè de Marco –l'altre gran cafè de la ciutat a on es reunien els favorables al virrei– i els del cafè de "los Catalanes" –d'ideologia clarament favorable a la independència de la colònia¹⁰– van protagonitzar més d'una picabaralla. Els cafès van ser espais fonamentals per a la difusió de les idees en aquells moments.

3. EL PRIMER MARULL A L'ARGENTINA

El cas de la família cassanenca que ens ocupa encara bé en el context històric descrit fins al moment. Podem resseguir amb cert detall els passos del primer Marull que va emigrar, ja que va ser una figura important de la ciutat en la seva època i existeix diversa bibliografia que en parla. Miquel Juanola Benet va publicar l'any 1958 *Reportajes históricos de Cassá de la Selva*, on incloïa un escrit basat en els estudis que el professor Jorge Liceaga, de la Universitat de Buenos Aires, havia realitzat amb anterioritat¹¹. Hi descrivia Francesc Salvi Marull com "un ilustre cassanense desconocido e ignorado en su tierra"¹², amb un marcat to d'exaltació patriòtica i religiosa característic del moment. Certament, la història dels Marull no és gaire coneguda encara avui dia.

També cal fer referència a tot el treball que Jordi Marull Bou ha realitzat els últims dotze anys de la seva vida, resseguint i completant la història de la seva família i els seus avantpassats. Diverses carpetes repletes amb informació extreta dels arxius dels mormons¹³ i altres fonts documentals que conformen un exhaustiu estudi genealògic dels Marull, gairebé fins al segle XVI. Jordi Marull és descendent de Joan Marull i Julià –el seu avi cinquè–, germà de Francesc Salvi Marull. Les còpies dels diferents llibres de batejos, casaments i defuncions realitzades pels mormons són una font de gran valor a on es troben moltes referències als Marull.

Una altra font interessant, potser, per a la reconstrucció d'aquesta família es troba a la Universitat de Bloomington, Indiana. Allà consta l'adquisició, l'any 1967, d'una caixa amb 251 documents de la família Marull datats entre els anys 1784 i 1839. La col·lecció, a la qual no s'ha tingut accés, contindria cartes personals i comercials, comptes d'empresa, inventaris, rebuts, llistes de preus i un quadern de

5. AVELLÀ, 1969: p. 75-117.

6. MÁRQUEZ, 1993: p. 233-247.

7. Garzón, 2008.

8. Informació extreta del lloc web oficial del Casal (www.casal.org.ar).

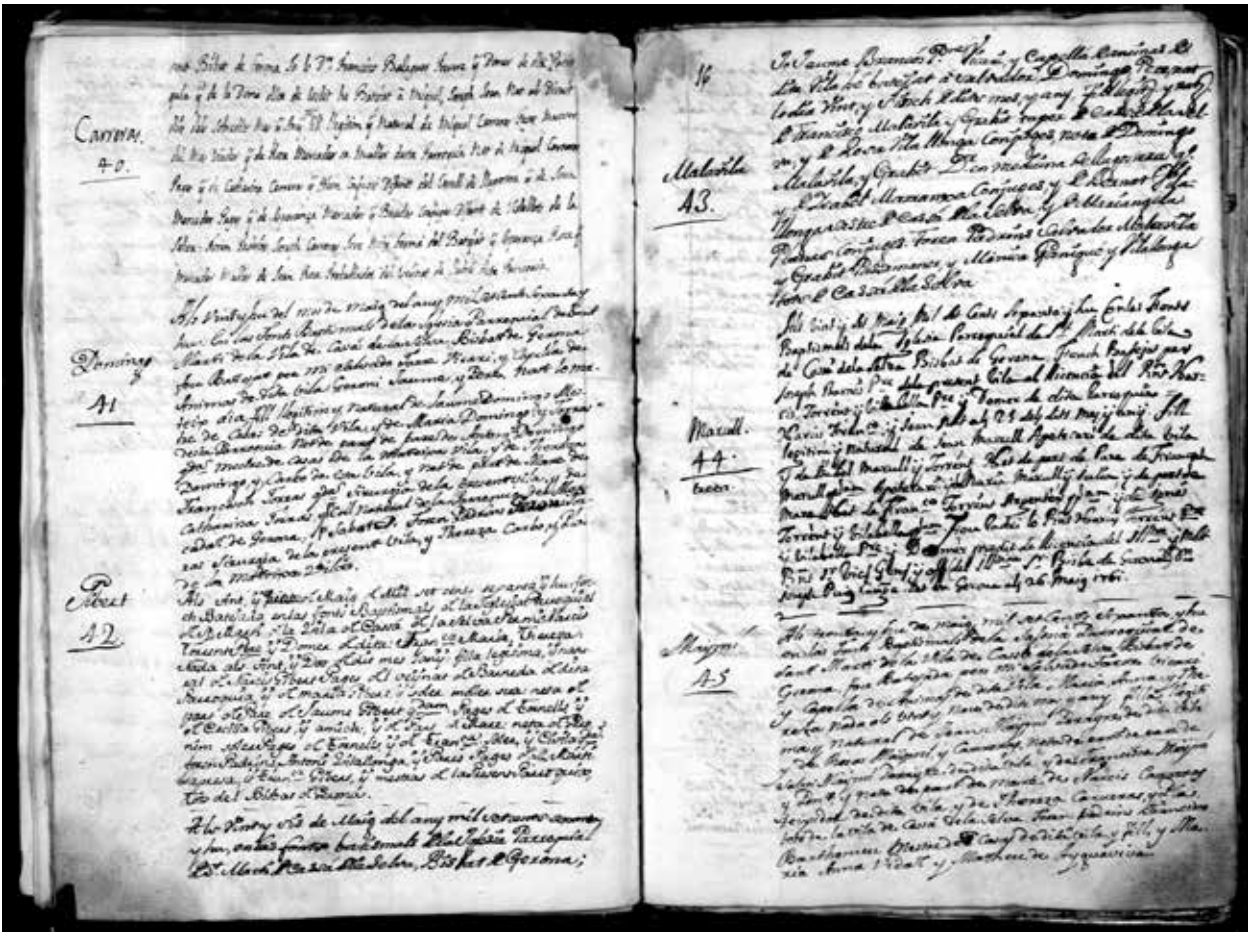
9. DÍAZ, 2016: p. 334.

10. DÍAZ, 2016: p. 337.

11. LICEAGA, 1962: p. 45-67.

12. JUANOLA, 1958: p. 61-71.

13. A la pàgina www.familysearch.org es poden trobar còpies dels originals que es troben a l'Arxiu Diocesà de Girona.

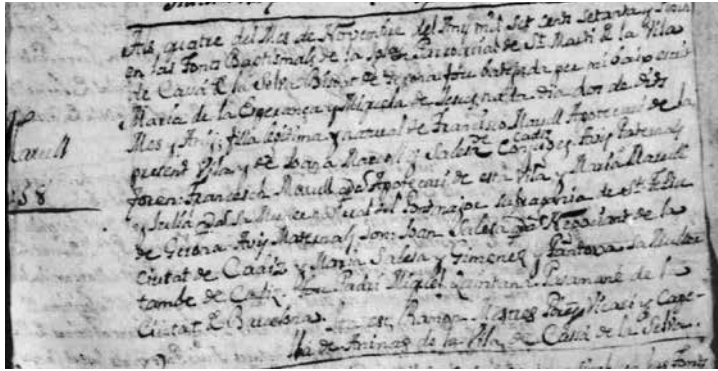
Document del bateig de Narcís Marull Torrent localitzat per Miquel Correyero. Font: Familysearch.org.

cartes que abasta un període de vuit anys (1802-1810), segons dades de la mateixa universitat¹⁴. Una altra font per a l'estudi dels primers Marull a l'Argentina és la tesi de Marcela Silvia Aguirrezabala *Las mujeres en la actividad mercantil, financiera y marítima del Río de la Plata a fines del Antiguo Régimen*, en la qual es troba informació sobre la dona de Francesc Salvi Marull, Juana Saleza, i de com va continuar els negocis del seu marit un cop mort aquest.

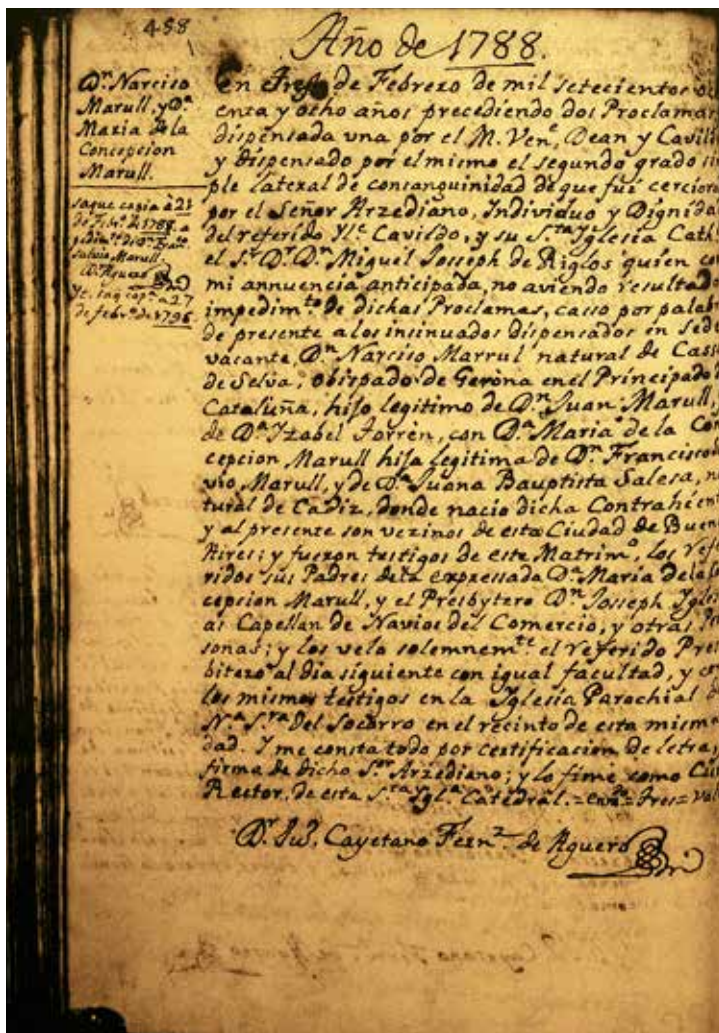
Francesc Salvi Marull era fill de Francesc Marull, primer apotecari del qual es té notícia a Cassà de la Selva durant la primera meitat del segle XVIII. El pare, Francesc Marull, es va casar amb Maria Julià i va tenir set fills, dels quals coneixem la data de naixement dels tres primers però no de la res-

ta. Això indica una dada rellevant: Francesc Salvi Marull no va ser el fill primogènit. Tot i que es descobreix la seva data de naixement –que devia ser entre 1745 i 1746, per la mort del seu pare–, sí que es coneix quan va obtenir el títol d'apotecari després de realitzar l'examen corresponent a Madrid: el 13 d'abril de 1768. Els apotecaris, encarregats de preparar els remeis prescrits pels metges, havien d'aprovar des del segle XV un examen per tal de poder exercir la seva professió. El terme apotecari va ser substituït pel de farmacèutic al segle XIX. Lluny de seguir el negoci familiar al seu poble natal –del qual es va encarregar el seu germà Joan, també apotecari–, va instal·lar la seva oficina a Cadis, a on va casar-se amb Juana Bautista Saleza. Tenim notícia que l'any 1775 es trobava a la vila de

14. Indiana University: http://webapp1.dlib.indiana.edu/findingaids/view?doc.view=entire_text&docId=InU-Li-VAD6723.

Document del bateig de María de la Esperanza Marull, segona filla de Francesc Salvi Marull, localitzat per Miquel Correyero. Font: Familysearch.org.

Document del matrimoni de Narcís Marull i María de la Concepción Marull, Buenos Aires. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.

Cassà, a on va ser batejada la seva segona filla, María de la Esperanza:

“Als quatre del mes de Novembre del Any mil set cents setanta y sinch en las Fonts Baptismals de la [...] Parroquia de Sant Martí de la Vila de Cassà de la Selva Bisbat de Gerona fou batejada per mi [...] Maria de la Esperanza y Miguela de Jesus nacida dia dos [...] filla legitima i natural de Francisco Marull Apotecari de la present Vila y de Joana Marull y Salesa de Cadiz y avis paterns foren: Francesch Marull Apotecari de esta vila y Maria Marull y Julià”.

Dos anys després, el 1777, ja el trobem instal·lat a l'Argentina a la ciutat de Buenos Aires. Quan el primer dels Marull s'embarcava cap a l'Argentina, per tant, els Estats Units acabaven de néixer i faltaven pocs anys perquè els francesos iniciessin la revolució que havia de posar fi a l'Antic Règim. Cal recordar que en aquestes dates encara no s'havia promulgat el Reglament de Lliure Comerç amb Amèrica –faltava un any– i Cadis continuava essent el port principal des d'on embarcar-se cap al Nou Món. Es desconeixen els motius concrets que van portar Francesc Salvi a embarcar-se cap a la ciutat portenya. Hi ha constància que va demanar un préstec de 10.000 reals a Cadis que va quedar saldat poc temps després, l'any 1779. Segons el text de Juanola, Francesc de seguida va ser ben rebut a la nova societat gràcies als seus coneixements en medicina. Això coincideix amb la imatge d'emprenedors i treballadors qualificats que com diu Garzón es tenia dels immigrants catalans, tret diferenciador i que, com ja s'ha assenyalat, els feia més atractius a ulls de la població autòctona. Més enllà dels coneixements en el seu ofici, Francesc va ser una persona amb inquietuds d'indole diversa, com ho demostra la valuosa biblioteca que va llegar amb exemplars de farmacopea, filosofia, química, botànica i comerç¹⁵.

Francesc Salvi va adquirir, l'any 1785, una casa situada a l'encreuament dels actuals carrers Bolívar i Adolfo Alsina –antics Santísima Trinidad i San Carlos–, un lloc privilegiat molt a prop de la plaça Major i a davant de la parròquia de San Ignacio, centre de l'activitat comercial del moment¹⁶. Aquí va instal·lar la seva farmàcia i va viure-hi la resta de la seva vida. Cal destacar que l'edifici a on va

15. Francisco Salvio Marull. Real Academia de la Historia. <http://dbe.rah.es/biografias/74648/francisco-salvio-marull>

16. MASQUELET; LÓPEZ, 2008: p. 18-41.

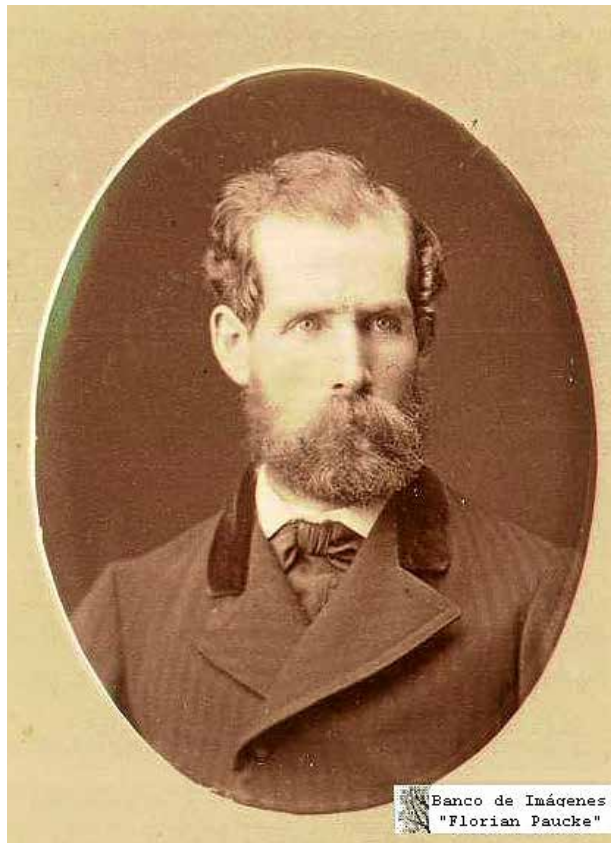
instal·lar la seva primera farmàcia va esdevenir lloc de reunió dels intel·lectuals del moment i de “l’element espanyol europeu”¹⁷, a on se celebraven animades tertúlies i assistien professors i alumnes del col·legi, situat a davant mateix de l’establiment. Precisament se la va conèixer amb el nom de la Botica del Colegio per la seva proximitat al Colegio Real de San Carlos –avui Colegio Nacional de Buenos Aires–. Veient la situació d’aquest edifici en un mapa actual de Buenos Aires es pot comprovar la importància de la seva ubicació, al centre mateix de la ciutat i al costat de l’actual Plaza de Mayo, el lloc a on es va produir la revolució que portaria a la independència del país l’any 1810. Els Marull estaven situats al centre neuràlgic de la ciutat.

Aprofitant aquesta situació favorable, la farmàcia va incorporar la venda de llibres al seu catàleg¹⁸ esdevenint el primer establiment de la ciutat que venia aquesta eina fonamental per a la transmissió del coneixement. També va vendre, a partir de l’any 1801, el *Telégrafo Mercantil, Rural, Político, Económico e Historiográfico del Río de la Plata*, primer diari de la ciutat de Buenos Aires i important instrument de difusió d’idees il·lustrades i crítiques que van xocar amb les autoritats colonials. L’any 1830 es va convertir en la Librería del Colegio, quan els Marull ja havien deixat la botiga. L’edifici original va ser enderrocat l’any 1926 i en el seu lloc es va construir el que existeix avui dia, que acull la llibreria des de llavors. Va ser rescatada l’any 1994 per Miguel Ávila –just quan estava a punt de ser adquirida per una coneguda cadena de *fast food*– i va passar a denominar-se Librería Ávila. L’any 2000 es va declarar Lloc d’Interès Cultural, i el 2011, Lloc Històric Nacional de la Ciutat de Buenos Aires¹⁹. Així, el local a on uns farmacèutics catalans van començar a vendre llibres, es va convertir en la llibreria més antiga de Buenos Aires i, segons Jorge Carrión, del món²⁰. La Botica del Colegio jugaria també un paper destacat en els fets polítics de la ciutat entre els anys 1806 i 1807, com veurem més endavant.

Francesc Salvi, fent honor a la fama d’emprenedor català, no només es va dedicar a l’ofici d’apotecari sinó que va invertir en diferents negocis i aviat va aconseguir una posició destacada a la seva nova

Document signat per Narcís Marull Torrent a Buenos Aires l’any 1807. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.

Mariano Marull, fundador del poble de Marull. Font: Banc d’imatges Florian Paucke.

17. WILLIAMS, 1965: p. 268.

18. MOORE, 2003: p. 72-74.

19. Boletín Oficial de la República Argentina, 2011: p. 3.

20. CARRIÓN, 2013.

Entre els personatges d'aquesta imatge hi ha un Mariano Marull (possiblement es tracta del fill del fundador de Marull, també Mariano). Font: Banc d'imatges Florian Paucke.

ciutat. Va crear una xarxa de farmàcies a Buenos Aires, amb l'objectiu de fer front a la competència de Domingo García; va importar medicines des del Brasil i va dedicar part dels beneficis obtinguts a l'exportació de cuirs a Espanya i Canàries. Va aconseguir prou capital per invertir en el negoci de la construcció naval i va ser propietari de diverses embarcacions –batejades amb els noms de Nuestra Señora de la Concepción, Nuestra Señora de Montserrat, *Nuestra Señora de los Dolores* i *El Señor del Buen Fin*– amb les quals duia a terme part dels seus negocis d'exportacions.

L'any 1785 va vendre *Nuestra Señora de Montserrat* a José de María Camusso per 5.000 pesos que aquest havia de pagar en medicaments importats des de Cadis²¹. El juny de 1798, Francesc Salvi demanava autorització per enviar als ports de Canàries i Espanya un carregament de cacau, cuirs i soles amb la seva embarcació *Nuestra Señora de los Dolores*²². Aquests productes només tenien valor en mercats estrangers i era fonamental el comerç marítim per poder transportar-los. L'any

1801, el *Telégrafo Mercantil* informava de l'arribada al port de Maldonado d'una embarcació procedent de Canàries propietat també de Francesc Salvi²³.

De fortes conviccions religioses, es va convertir en benefactor de diverses germandats i esglésies locals. Va formar part des de 1788 de la Cofradía del Glorioso Patriarca San José i de la Tercera Orden de Santo Domingo. També va adquirir la *quinta* –parcel·la– a on es trobava la capella de Santa Lucía, construïda l'any 1735 per Juan Antonio Alqui-zalete, de la qual es va encarregar.

A part dels seus èxits en el món dels negocis, va destacar també en el seu àmbit professional. L'any 1782 va obtenir la concessió de l'Asiento de Provisión de Medicina para los Hospitales de Montevideo, un lucratiu negoci que també implicava el subministrament de medicaments a la Reial Hisenda, a les expedicions militars i als establiments del litoral i de les Malvines. L'any 1798 va esdevenir membre examinador del Tribunal Protomedicato –encarregat d'atorgar els títols d'apotecari–. També va ser nomenat inspector de l'Hospital de Mujeres de la

21. IBARGUREN, 2007: p. 15.

22. ASDRÚBAL, 1993: p. 131.

23. ASDRÚBAL, 1993: p. 132.

NÚMERO DE OFICIO	HABITANTES				SI ES ABUELO PROVINCIA DE SU NACIMIENTO	PROFESION, OFICIO, O FACION O MERO DE VIDA	INSTRUCCION		CONDICIONES ESPECIALES DE ALGUNAS ESPERANZAS		
	APELLIDO	NOMBRE	EDAD POR AÑOS	SEXO			ESTADO CIVIL	NACIONALIDAD		AÑOS	
										LEER	ESCRIBIR
1	Marull	Mariano	25/a	h		Argentino					
2	Figueras	Juan	15/a	h							
3	Valin	Juan	14/a	h							
4	Almeida	Antonio	19/a	h							
5	Busto	Antonio	12/a	m							
6	Alvarez	Francisco	22/a	h							
7	Alti	Diego	24/a	h							
8	Trujillo	Pedro	22/a	h							
9	Alvarez	Pedro	16/a	h							
10	Marull	Mariano	26/a	h							
11	Perez de Barral	Mariano	27/a	m							
12	Marull	Juan	23/a	h							

Cens nacional de població on apareix Mariano Marull, Argentina, 1869. Font: Familysearch.org.

Hermandad de la Caridad i del Colegio de Huérfanas, càrrec que va ocupar fins a l'any 1802, quan va haver de renunciar-hi per problemes de salut. El 4 de juny d'aquell mateix any va morir.

4. FARMÀCIES, ESCLAUS I CONSPIRACIONS

El primer dels Marull a l'Argentina va resultar ser, per tant, un home de negocis d'èxit més enllà del seu ofici d'apotecari. Els seus afers li van permetre adquirir una gran fortuna i diferents propietats a Buenos Aires. La bibliografia tradicional mostra sempre la imatge de l'emprenedor d'èxit, l'home de negocis que marxa al Nou Món a la recerca de fortuna. Però hi ha un fet que no s'acostuma a mencionar, ans al contrari, s'ha silenciats fins a fer-lo gairebé invisible: l'esclavisme omnipresent a la societat de l'època, fonamental per realitzar un retrat fidedigne d'aquesta burgesia empenedora.

Jaime González de Gispert assenyala com la historiografia argentina i xilena ha obviat l'impacte que van tenir els esclaus i els seus descendents en el desenvolupament econòmic, cultural i polític, amb

l'objectiu de construir una identitat nacional basada només en l'herència europea²⁴. Cal recordar que entre els segles XVI i XIX, el comerç d'esclaus va portar més de dotze milions d'africans a Amèrica per treballar principalment en les plantacions de canya de sucre, una activitat tan dura que els treballadors europeus es negaven a realitzar. La població negra va arribar a representar el 20% del total.

Per trobar referències sobre els esclaus propietat de la família Marull cal cercar als llibres de batejos, casaments i defuncions de la basílica de Nuestra Señora de la Merced de Buenos Aires, un dels temples catòlics més antics de la ciutat. Però no als llibres habituals, sinó als que estaven reservats per als esclaus. Les lleis eclesiàstiques recollien separadament, fins a 1821, els registres de la població blanca dels de la denominada "gent inferior" i dels esclaus. Sota la denominació de "gent inferior" es trobaven els "mulatos, negros, mestizos, indios, zambos, pardos y morenos".

Quant a la possessió d'esclaus dels Marull, els documents trobats no deixen dubtes respecte a això. Per exemple en aquest bateig:

24. GONZÁLEZ DE GISPERT, 2019.

“En dos de Agosto de mil setecientos y noventa años Don [...] Antonio Delgado bautizó, puso oleo y chrisma a Maria de los Angeles Petrona Josefa del Corazon de Jesus que nació ayer a la tarde hija legitima de Raymundo negro esclavo de Don Francisco Marull y de Ynes parda libre apellidada Alvornos: fue Madrina Dominga [...] esclava de Don Francisco Urdaneta [...]”.

O en aquest altre:

“[...] bautizo, puso oleo y Chrisma a Jose Manuel Maria nacido de dos dias hijo legitimo de Adan negro esclavo de Don Francisco Salvio Marull y Agustina parda esclava de el mismo Amo [...]”.

O també propietat de Narcís Marull:

“[...] En seis de septiembre de mil ochocientos y once con mi licencia el Presbytero D. Felix Perez bautizó solemnemente a un parvulo que nació el dia anterior y se llamó Eugenio. Es hijo de Teresa negra esclava de D. Narciso Marull [...]”.

Només entre els anys 1792 i 1801, es troben més d'una vintena de noms d'esclaus propietat de Francesc Salvi Marull. Aquests llibres de registres permeten, per tant, fer-se una idea de la dimensió que adquiria l'esclavisme en la societat argentina de finals del segle XVIII i principis del XIX i de la gran quantitat de mà d'obra esclava de la qual disposaven els europeus.

Després de la mort de Francesc Salvi, el negoci va continuar en mans del seu nebot i gendre, Narcís Marull, també d'origen cassanenc i doctor en farmàcia, nascut l'any 1761. A la seva partida de baptisme consta que era fill de Joan Marull, també apotecari, fet que prova la relació d'aquesta família amb la professió:

“Als vint i set Maig Mil Set Cents Seixanta i hu En las Fonts Baptismals de la Iglesia Parroquial de Sant Marti de la Vila de Cassá de la Selva Bisbat de Gerona, Fonch Batejat per Joseph Barnés Prevete de la present Vila [...] Narcis Francesc y Joan Nat als 23 dels dits mes y any fill legitim y natural de Joan Marull Apotecari de dita vila y de Isabel Marull y Torrent. Net de part de Pare de Francesch Marull [...] Apotecari y de Maria Marull y Julia, y de part de Mare Net de Francesc Torrent Argenter [...] y de Ignés Torrent y Vilabella [...]”.

Narcís hauria viatjat fins a l'Argentina a petició del seu oncle Francesc Salvi i allà va ajudar-lo en els seus negocis. La primera feina que li va ser enco-

manada, però, no va ser a la mateixa farmàcia sinó com a encarregat del servei de subministrament de medicaments als hospitals de Montevideo, a on va instal·lar-se en una sucursal inaugurada l'any 1787. Aquesta feina va fer que Narcís hagués de viatjar constantment entre la capital uruguiana i Espanya, a on adquirien els medicaments corresponents.

El febrer de 1788, Narcís es casava a Buenos Aires amb la seva cosina gran, María de la Concepción, enfortint els lligams i la relació amb el seu oncle –Francesc Salvi va tenir tres filles: María de la Concepción, María de la Esperanza i María de los Dolores –, tot i que quedaria vidu poc després:

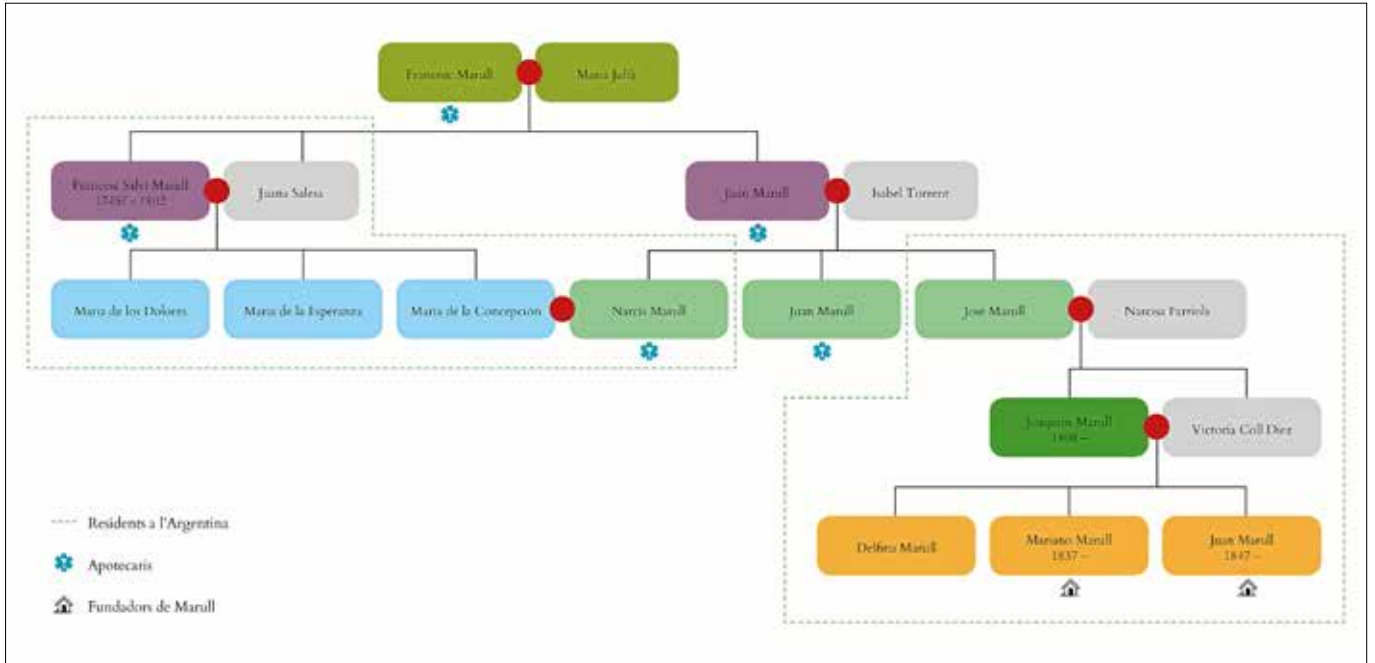
“[...] no aviendo resultado impedimento de dichas Proclamas, casso por palabra de presente a los insinuados dispensados en Sede vacante, Don Narciso Marrul natural de Cassà de Selva, obispado de Gerona en el Principado de Cataluña, hijo legitimo de Don Juan Marull y de Doña Isabel Turren, con Maria de la Concepción Marull hija legitima de Don Francisco Salvio Marull y de Doña Juana Baupista Salesa, natural de Cadiz, donde nacio dicha contrahiente y al presente son vezinos de esta Ciudad de Buenos Aires y fueron testigos de este Matrimonio los referidos sus Padres de la expressada Doña Maria de la Concepcion Marull y el Presbytero Don Josseph Iglesias Capellan de Navios del Comercio y otras Personas; y los vela solemnemente el referido Presbitero al dia siguiente con igual facultad, y con los mismos testigos en la Iglesia Parochial de Nuestra Señora del Socorro en el recinto de esta misma Ciudad [...]”.

A la mort del seu oncle el 1802, va tancar la botiga de Montevideo i va traslladar-se a Buenos Aires per tal d'encarregar-se dels seus negocis, a petició de la dona i de la filla d'en Francesc Salvi. Van acordar l'arrendament de la botica a canvi de 7.500 pesos anuals. També el va succeir en el seu càrrec com a asentista, en quedar la plaça vacant i guanyar la subhasta pública. Amb tot, va consolidar la seva posició econòmica i social a Buenos Aires i va continuar la nissaga farmacèutica iniciada pel seu oncle i el comerç de productes entre Amèrica i Espanya.

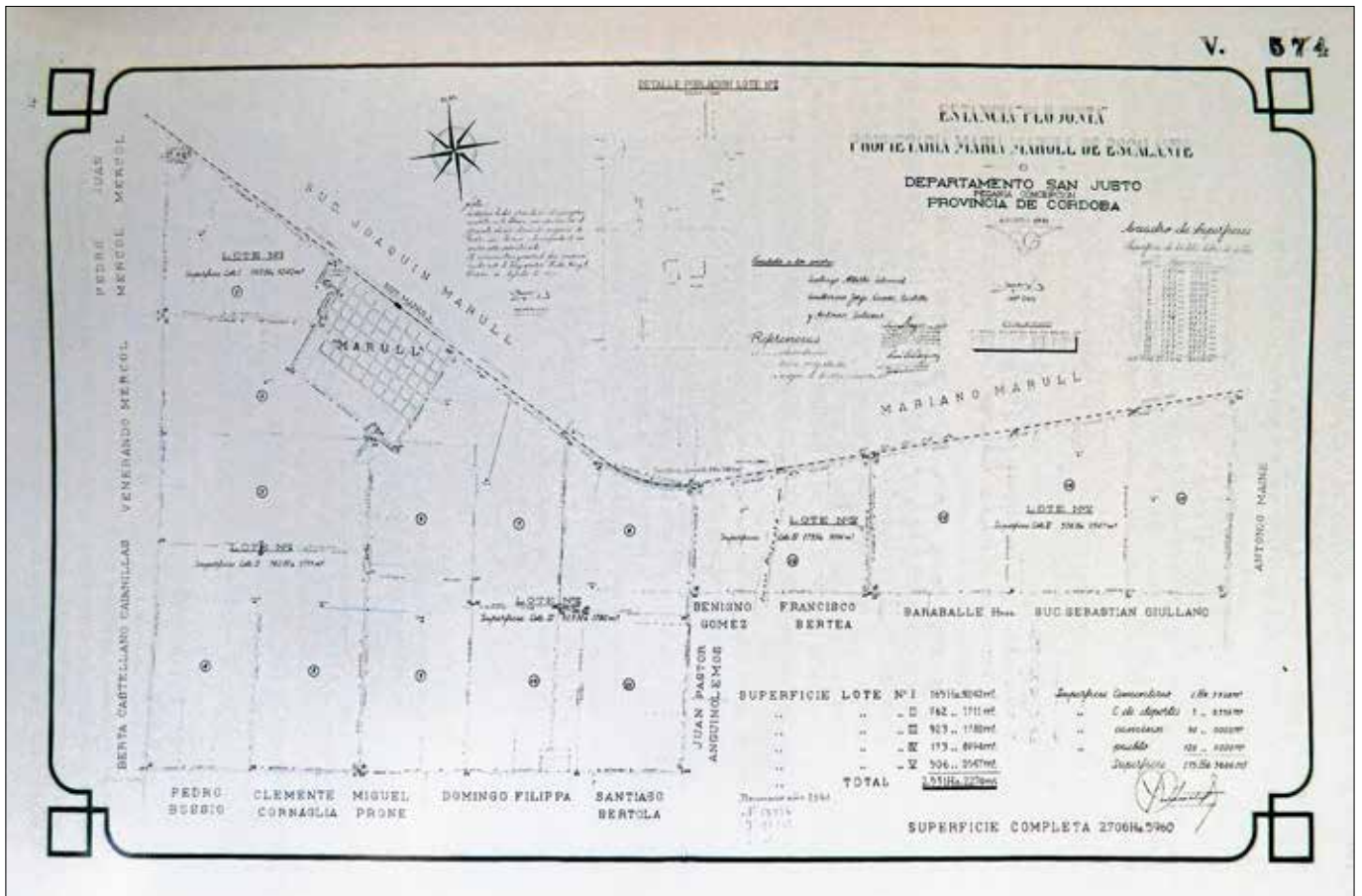
Durant la segona invasió anglesa a la ciutat de Buenos Aires, Narcís va combatre l'enemic des del terrat de la farmàcia obligant a rendir-se una columna anglesa. En aquest conflicte es van llançar pedres i oli bullent des dels terrats dels edificis²⁵.

25. MERCADER, 1986: p. 46-54.

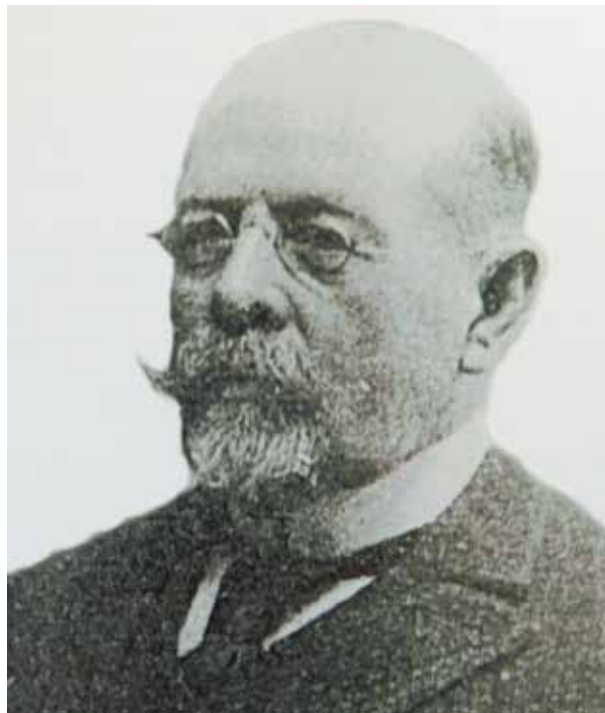
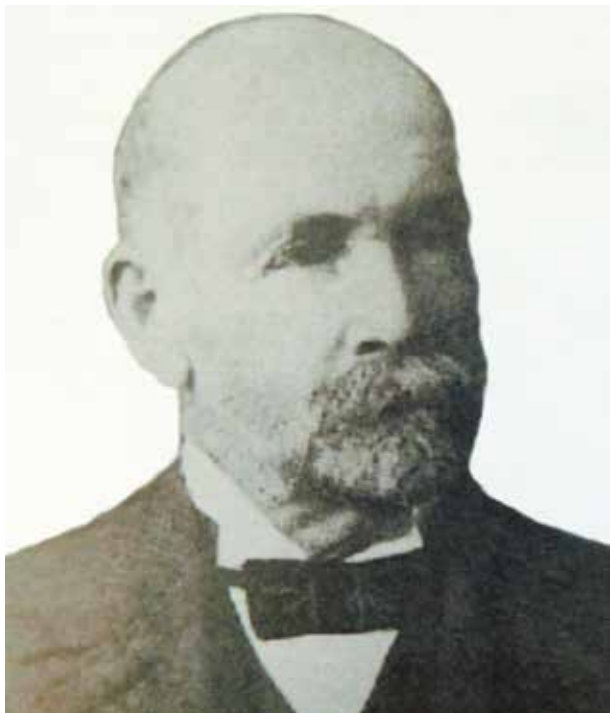

Arbre genealògic parcial de la família Marull. Només conté informació sobre les persones a les quals es fa referència en el text. Font: el-laboració de l'autor.

Mapa de Marull amb el traçat del ferrocarril, 1941. Estancia Plujunta. Propietaria Maria Marull de Escalante. Departamento San Justo, Provincia de Córdoba. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull. Font: MEDINA, Ivana: Centenario de Marull. Una historia sobre los comienzos orígenes de Marull.

Mariano i Juan Marull. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull. Font: MEDINA, Ivana: Centenario de Marull. Una historia sobre los comienzos orígenes de Marull.

Narcís també va atendre els ferits i va col·laborar amb medicaments tal com es pot comprovar en el següent document datat de 1807:

“Narciso Marull Profesor de Farmacia. Certifico: que en mi oficina se despacharon las medicinas para la curación de Don León José Marañon erido en el combate del día cinco de Julio, y recetas por Don Manuel Salvadores, las que satisfizo su padre Don Antonio Marañon cada vez que las llevaba y para que conste y a los fines que le convengan, doy esta en Buenos Aires a 21 de Diciembre de 1807. Narciso Marull”.

Pocs anys després de rebutjar les tropes angleses, a principis de 1809, es va produir una conspiració contra el virrei Liniers, fet que es coneix com els Aldarulls d'Álzaga, en els quals es va veure involucrat el mateix Narcís Marull. Com s'ha dit anteriorment, la Botica del Colegio era punt de venda de llibres i s'hi celebraven tertúlies amb els sectors intel·lectuals de la ciutat, esdevenint un dels espais de difusió de les idees que van portar

a la Revolució de Maig. Les reunions conspiratives contra Liniers sembla que se celebraven al local dels Marull²⁶ –íntim amic de l'alcalde Álzaga– i al cafè de Marco, situat a davant mateix de la farmàcia i clausurat després de fracassar la insurrecció. Narcís va ser empresonat acusat de conspiració i condemnat a trenta-sis hores de cep²⁷. Va ser posat en llibertat després d'acordar el pagament d'una multa de 3.000 pesos²⁸. Va morir l'any 1824 sense descendència coneguda i la Botica del Colegio es convertiria en la Librería del Colegio sis anys després.

A la bibliografia existent trobem moltes referències a Francesc Salvi i al seu nebot Narcís. Però també existeixen algunes breus i escasses referències a altres membres de la família Marull. Per exemple, a les pàgines del Correo de Comercio de l'any 1810²⁹ es poden trobar els següents registres:

“Salidas del mismo [port de Buenos Aires]. Dia 9. Num 52. Zumaca española la Buena Fe, de la propiedad de D. Jose Marull; su capitán D. Antonio

26. DÍAZ, 2016: p. 328-329.

27. GANDÍA; GOYENECHEA; RUIZ, 2012: p. 95.

28. GANDÍA; GOYENECHEA; RUIZ, 2012: p. 98.

29. Correo de Comercio. Volumen I, 2003.

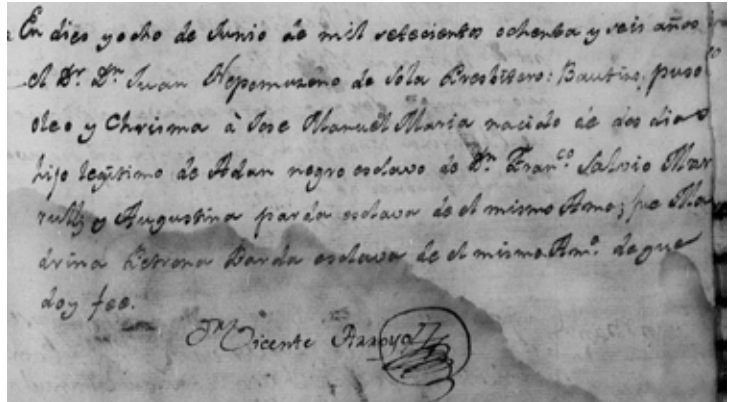

Informació facilitada per la Municipalidad de Marull. Font: MEDINA, Ivana: Centenario de Marull. Una historia sobre los comienzos orígenes de Marull.

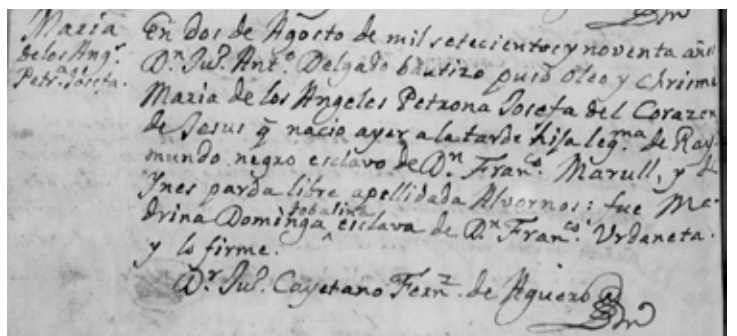
Lopez, cargamento 92 marquetas de sebo, y 1278 cueros al pelo para el Rio Janeyro”.

“Entrada de buques en el Puerto de Buenos-Ayres. Marzo 17 [...]. N° 41. Zumaca española la Buena Fe, propiedad de D. José Marull, salió del Rio Janeyro el 6 de febrero último, arribó á Sta. Catalina el 13 del mismo, de donde salió el 15 del corriente para estas balizas; capitán D. Antonio Lopez, cargamento 6 pipas aguardiente de caña: 2 id. de miel: 25 resmas papel blanco: 1 barril de aceyte: 1 baúl de hacienda: 28 docenas de tablas: una cantidad de palos para umbrales de puertas, y otros usos: 1 factura de medicina: 4 sacas de arroz: 8 id. de café y una negra.”

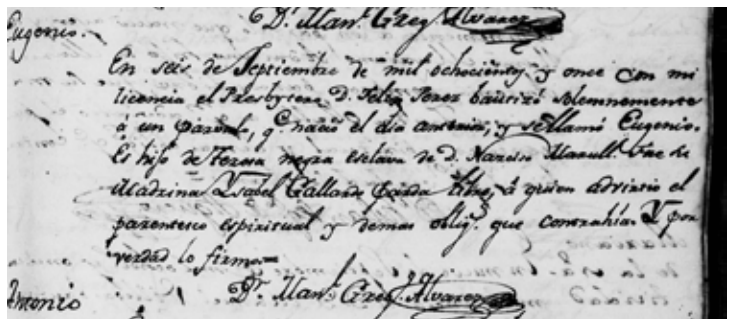
Així trobem que l'embarcació *La Buena Fe* era propietat d'un altre Marull, de nom José –podria tractar-se del germà de Narcís, el qual va emigrar a l'Argentina l'any 1808–, i portava una càrrega amb els productes típics amb els quals acostumava a comerciar la família, principalment el carregament de cuirs. Aquests registres comercials deixen entreveure l'organització familiar més enllà de la figura rellevant de Francesc i Narcís.

Document on s'esmenten esclaus de Francesc Salvi Marull, 18 de juny de 1786. Font: familysearch.org.

Document on s'esmenten esclaus de Francesc Salvi Marull, 2 d'agost de 1790. Font: familysearch.org.

Document on s'esmenten esclaus de Narcís Marull, 6 de setembre de 1811. Font: familysearch.org.

També tenim notícia d'un sacerdot a la capella de Santa Lucía, de nom Francisco Marull³⁰, que hauria format part dels Tercios de Miñones. Recordem que la parcel·la a on es trobava aquesta capella va ser adquirida per Francesc Salvi i es podria tractar, llavors, d'un familiar directe. El 21 de gener de 1801, aquest sacerdot Francisco Marull va demanar la llicència d'embarcament per prendre possessió d'una capellania a la ciutat de Buenos Aires³¹.

30. SARRAMONE, 2004: p. 196.

31. PARES. Archivo General de Indias. Codi de referència: ES.41091.AGI/23//INDIFERENTE.2125A.N.7.

Un altre personatge rellevant i també familiar de Francesc Salvi Marull va ser l'enigmàtic i conspirador José Presas i Marull, advocat, escriptor i diplomàtic. Nascut a Sant Feliu de Guíxols, va marxar cap al Nou Món l'any 1804³² cridat per la seva família i va residir almenys durant un temps a la farmàcia del seu oncle³³. L'any 1805 va ser arrestat per la possessió d'un text anònim³⁴ –*Discurso proferido en Cortes por el presidente de la Nación*–, de contingut subversiu, i posat en llibertat aquell mateix any per falta de proves. Va ser partidari dels anglesos durant les invasions de 1806 i 1807, motiu pel qual va haver de fugir al Brasil. Allà, la infanta Carlota Joaquina –que volia aconseguir la independència del Río de la Plata i apoderar-se del govern– el va nomenar el seu secretari.

5. DE LA FUNDACIÓ DE MARULL AL RETROBAMENT AMB LES ARRELS CASSANENQUES

En el context de la Guerra del Francès, Cassà de la Selva va esdevenir una població estratègica en el setge de la ciutat de Girona. Situada a mig camí entre aquesta ciutat i el seu port natural, Sant Feliu de Guíxols, era essencial per a l'entrada de tropes així com d'armes i provisions. L'11 d'agost de 1808 la vila va patir l'episodi més greu en ser saquejada³⁵. Aquell mateix any, a conseqüència de la inestabilitat produïda per la guerra, el germà de Narcís Marull, Josep, s'embarcava cap a l'Argentina amb la seva dona Narcisa Farriols i el seu fill Joaquim.

Aquesta branca de la família va instal·lar-se a la ciutat de Rosario. Allà, anys després, Joaquim va casar-se amb Victoria Coll Díez de Andino i van tenir set fills. Entre aquests es trobaven Mariano Marull –nascut el 1837– i Juan Marull –nascut el 1847–, els quals van esdevenir personalitats destacades a la ciutat de Rosario i serien els futurs fundadors del poble de Marull. Aquest fet és la constatació de

com la família Marull va continuar lligada a l'Argentina un cop desapareguda la Botica del Colegio, després de la mort de Narcís.

Quant a l'activitat professional d'aquesta part de la família, sembla que no van tenir relació amb el negoci de la venda de medecines. En un cens de població de 1869 trobem el nom de Mariano Marull relacionat amb la professió de comerciant³⁶. A través de la societat Marull Hermanos, es van dedicar a la compravenda de mercaderies, terrenys urbans i rurals i bestiar a les províncies de Córdoba, Santa Fe, Corrientes i Entre Ríos. Segons *l'Álbum histórico de Ciencias, Artes, Industria, Comercio, Ganadería y Agricultura*, editat l'any 1910, els germans Marull van adquirir grans propietats a Santa Fe i Córdoba: Dos Hermanos, de 3.000 hectàrees, i María Victoria, de 1.800 hectàrees, a Santa Fe; El Mayor, de 10.000 hectàrees; Plujunta, de 18.000, i Río Seco, de 25.000 hectàrees, a Córdoba³⁷. Sota el nom de Mariano Marull y Cía. van comprar a Jacinto Barvié, l'any 1882, els terrenys denominats Estancia Toscas y Plujunta, futura localització del municipi de Marull.

Un aspecte interessant a investigar és la possible relació entre els negocis de Francesc Salvi Marull i els de Mariano i Juan. No sabem si van aprofitar el camí iniciat pel seu avantpassat o si, per contra –fent honor un cop més a l'estereotip de catalans emprenedors–, van esdevenir grans terratinents per mèrits propis. Del que no hi ha dubte és que Mariano Marull va ser un dels grans propietaris rurals del moment. Vicepresident de la Sociedad Rural Santafesina, accionista del ferrocarril Rosario-Córdoba, president del Consell Deliberant i intendent de Rosario entre els anys 1892-1893³⁸. Mariano va morir l'any 1905 i els seus fills es van convertir en els nous integrants de la societat.

L'any 1908, el Congrés Nacional va autoritzar la construcció del Ferrocarril Central Norte Argentino (FCCNA), que havia de comunicar les poblacions de Déan Funes i Laguna Paiva. L'any 1911 el fe-

32. PARES. Archivo General de Indias. Codi de referència: ES.41091.AGI/23//INDIFERENTE,2134,N.89.

33. WILLIAMS, 1965: p. 268.

34. VÁZQUEZ-RIAL, 2012: p. 204.

35. BOHIGAS, 2018: p. 86.

36. Imatges cens de població.

37. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull (*Libro Centenario de Marull*).

38. ALARCÓN, 2013: p. 89.

L'alcalde de Marull i acompanyants visitant Cassà de la Selva, davant Can Nadal amb l'alcalde i el regidor de Cultura i l'arxivera municipal. Ajuntament de Cassà, febrer de 2019. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció pròpia.

rrocarril va arribar fins a les terres situades a la riba del Mar de Ansenusa, a on els Marull tenien en propietat el seu terreny. Aquell mateix any van acordar cedir al govern de la nació part de les terres, concretament la franja central que creuava d'est a oest, per tal que es pogués fer efectiva la construcció de la nova estació de ferrocarril, així com dur a terme la corresponent instal·lació de les vies en aquell indret³⁹. El naixement del poble de Marull va estar, doncs, estretament lligat a l'expansió del ferrocarril.

El primer ferrocarril de l'Argentina es va inaugurar a la ciutat de Buenos Aires l'any 1857. A partir d'aquest moment, les vies es van estendre pel territori argentí ràpidament. En el període comprès entre 1880 i 1915, la xarxa ferroviària argentina va passar de tenir 2.000 quilòmetres a més de 35.000, esdevenint la més llarga d'Amèrica del

Sud en aquells moments⁴⁰. D'aquesta manera es va realitzar el traçat urbà que donaria lloc al nou assentament, el qual portarà el nom de la família Marull. Es van determinar llavors els espais a on haurien de construir-se la plaça pública, l'església, l'escola i els diferents comerços del nou poble. Tot i que no existeix acta fundacional, s'accepta la data del 15 d'agost de 1912 com la fundació de Marull. Aquesta data coincideix amb la celebració de l'Assumpció de la Verge Maria, que va esdevenir patrona del poble, i de la qual era devota Manuela Marull –filla de Mariano–. Manuela va donar els terrenys i va sufragar les despeses per a la construcció de l'església l'any 1930.

L'any 2019, aquest singular relat d'emprenedoria catalana va viure un nou episodi, en rebre el poble de Cassà de la Selva la visita de l'alcalde de Marull, Daniel Alberto Costantino. L'alcalde

39. PROFODE. Sistema de indicadores de sustentabilidad en destinos turísticos. Marull Provincia de Córdoba. 2009, p. 24.

40. Cámara Argentina de la Construcción. "Infraestructura ferroviaria 1810-2010". Área de pensamiento estratégico.

va visitar l'Ajuntament de Cassà així com els indrets més emblemàtics –Can Trinxeria, la plaça de la Coma i l'església de Sant Pere–. Poc devia d'imaginar-se Francesc Salvi quan va partir cap al Nou Món que, gairebé dos-cents cinquanta anys després, l'alcalde d'un poble de l'Argentina batejat amb el seu cognom visitaria el seu estimat poble natal.

La bona posició social i econòmica que va aconseguir el primer Marull va possibilitar que tota una

sèrie de familiars emigressin cap a l'Argentina. En aquest sentit, la família Marull representa una interessant oportunitat per conèixer de primera mà la immigració catalana al Nou Món. Ens permet resseguir en detall com s'establien les seves xarxes socials i els seus negocis, esdevenint una poderosa burgesia integrada a les elits locals i consolidant llinatges al llarg del temps que, en determinades ocasions, van arribar a intervenir de forma important en la vida política de les colònies.

7. INDIANS A CASSÀ?¹

Eva Pinyol i Llésera

Les històries familiars són úniques, importants i imprescindibles per entendre'ns com a individus. Diria més, per entendre'ns com a societat. Explico història a adolescents cada dia i se'm fa veritablement difícil fer-los entendre la seva magnitud si no aterro a allò que és proper, a l'experiència personal i el record. Llavors reis, ministres i reconeguts estratèges desapareixen i apareix la narració històrica propera, la que compartim, la que podem sentir i entendre; per a mi, la veritablement important.

La història dels indians és, més enllà d'un context polític i econòmic, la història de persones que, amb unes vides més o menys confortables, decideixen marxar ben lluny de casa per provar fortuna.

Hem recollit el testimoni de quatre famílies de Cassà que durant la segona meitat del segle XIX van marxar a les Índies². Tres d'elles a Amèrica i una a Filipines. Els Carbó, els Daussà, els Figueras i els Boada. L'experiència va viatjar amb ells i, en tornar, va formar part d'un llegat familiar que els seus descendents expliquen, entre narració històrica i llegenda³, situant-lo amb personatges, espais i temps reals però enriquits pel record familiar que les generacions transformen.

Aquesta és la història dels indians de Cassà que hem recollit, no la viscuda de primera mà, sinó la transmesa per records i retalls de documents que confirmen la seva validesa. Allà on la documentació no arriba, ho fa el sentit comú i les suposicions que, amb el temps, acaben esdevenint certes.

1. PODEM PARLAR D'INDIANS A CASSÀ?

Considerem indians els emigrants que des de finals del segle XVIII i fins a principis del segle XX marxen a fer fortuna, especialment a les possessions de l'imperi espanyol a Amèrica, i quan tornen inverteixen part dels guanys en el seu país d'origen. Els pioners marxen a principis del segle XVIII i tornen la primera meitat del segle XIX, els moderns viuen l'aventura entre 1860 i 1890 i els tardans marxen a finals del segle XIX i tornen a principis del segle XX. Cal tenir present que al llarg d'aquests períodes l'Imperi estava en declivi, que les colònies clamaven la independència o l'havien aconseguit recentment i que després de la guerra hispano-americana molts d'aquests països van passar a formar part de l'àrea d'influència dels EUA. Però hem de supo-

1. La conferència s'havia de celebrar el 14 de març de 2020 però es va ajornar arran del confinament decretat a la població amb motiu de la pandèmia de la COVID19.

2. Els regnes castellans d'Índies és el nom que reben les entitats polítiques que posseïa la corona espanyola a Amèrica des del segle XV. Al segle XVI s'hi van incorporar, per conquesta militar, les Índies Orientals, que incloïen les possessions asiàtiques, entre les quals ens interessa destacar Filipines.

3. Fem servir el terme *llegenda* històrica en el sentit interessant per a l'antropologia. Podeu consultar: MAUSS, 1971.

Així ens referirem a històries pròpies de la tradició oral en què trobem personatges, espais geogràfics, fets històrics i quotidians reals que l'oralitat de les generacions entrellaça seguint la lògica d'una comunitat unida per experiències pròpies, per tal que la història sigui compresa i dotada d'un sentit compartit. Quan aquests relats familiars, que s'han transmès oralment, s'escriuen i s'acompanyen de recerca històrica, queden en el llindar de la història i la llegenda recollint, d'una banda, el sentit antropològic de la narració –els motius, estratègies i valors socials i personals dels protagonistes del relat– i, d'altra banda, l'històric –els fets contrastables i no interpretables. PINYOL i MORÉ, 2014.

sar que les notícies d'incertesa política que arribaven a Cassà es barrejaven discretament amb les d'oportunitats econòmiques i socials, sobretot per als més emprenedors. Entre els indians moderns i els tardans és on hem de situar els de Cassà que presentem.

En l'imaginari popular l'indià era un home elegant, amb diners, formació, sofisticat en la seva quotidianitat i vestit amb robes de fil blanc. És un personatge en el qual hi cap gairebé tot possiblement per l'ús turístic que se'n fa, sense un marc conceptual adequat. Afortunadament hi ha estudis que en defineixen un perfil sense oblidar el gran ventall de situacions personals, socials i econòmiques que hi trobem. Podem acordar que l'indià llegendari té una bona posició social i econòmica en el lloc d'origen, iniciativa empresarial, mostra la nostàlgia pel paradís perdut amb un gust per l'exotisme, adopta una certa actitud de superioritat per l'experiència viscuda, parla el castellà d'Amèrica o un català ple d'americanismes i forma una família nombrosa a Catalunya o a Amèrica⁴. Jo afegiria que en molts casos, i en tots els de Cassà, té un tarannà laboriós.

2. D'ON I COM MARXAVEN ELS INDIANS DE CASSÀ

Des del segle XV les viles marineres catalanes, acostumades a fer-se a la mar i al comerç marítim, comerciaven més enllà de les seves costes⁵. Les de l'interior, com Cassà, s'hi varen afegir posteriorment de manera rellevant a partir del segle XVI-II. Els productes amb què comerciaven a ultramar eren variats però, d'entre tots ells, cal destacar el suro, també en el cas de Cassà.

La societat cassanenca dels segles XVIII-XIX era principalment agrícola i forestal amb una rellevant

indústria surotapera que donava feina a bona part de la població. Cal tenir present que Espanya, i en especial la província de Girona, era una de les principals exportadores d'un material que des del segle XVIII augmentava la seva demanda⁶. El suro de Cassà arribava a clients d'arreu del món a partir d'intermediaris o bé directament quan situaven els seus negocis a Amèrica, on hi havia un gran mercat en expansió que facilitava el moviment mundial del producte. Per tant, travessar l'Atlàntic era una aventura premeditada i amb certes garanties d'èxit donat que permetia vincular el negoci local-familiar amb l'internacional. Això sí, calia tenir ben controlades ambdues bandes de l'Atlàntic, una realitat que s'aconseguia amb estratègies familiars relacionades amb la transmissió del patrimoni.

Les propietats familiars, rurals o industrials, tradicionalment s'han transmès a Catalunya segons el model de l'*hereu*⁷ amb la finalitat de conservar-les indivisibles. Aquest model implica una rígida estructura familiar que decideix el futur de cada nova generació. Però els joves de finals de segle XIX, igual com els d'ara, no eren impermeables a les revolucions socials, econòmiques i tecnològiques i, malgrat el pes de la tradició, alguns les volien aprofitar. Generalment escollien un destí on ja hi havia algun familiar o conegut, o bé on sabien que el negoci funcionaria. La comunicació amb la família era continuada, per correu o viatjant regularment –tot i que el viatge podia depassar els trenta dies–, cosa que facilitava el flux de notícies i moviment. Marxaven sols i un cop establerts portaven la dona i els fills⁸. En els seus destins consolidaven l'empresa d'origen però també innovaven i s'atrevien amb d'altres, no en va eren joves amb bona formació i emprenedors. La diversificació i l'èxit funcionaven com un reclam per a nous familiars que s'instal·laven també a d'altres països si l'expansió del negoci ho requeria. Si es tractava d'una mateixa família,

4. CABRÉ i OLIVÉ, 2008 i CABRÉ i OLIVÉ, 2011

5. Per aprofundir en el comerç marítim, i especialment el de Tossa, segles XVIII i XIX, podeu consultar, ZUCCHITELLO, 2004: p. 223-234.

6. PAREJO, 2010.

7. En el cas de les propietats rurals, un únic fill per parella i el seu cònjuge s'havia de quedar a viure i a treballar amb els pares amb l'obligació de tenir-ne cura quan fossin vells i el compromís de continuar la casa a través dels fills. Si el patrimoni era només industrial, generalment era el fill gran qui se'n feia càrrec per tal de conservar-lo indivisible. ESTRADA, 1998: p. 199-250.

8. A Tossa i Lloret era habitual que molts quedessin solters. Alguns, ja grans, cridaven un nebot o altre familiar perquè encapçalés el negoci i, un cop garantida la successió, retornaven aquí, on es casaven amb dones joves tot i que molts d'ells ja no tenien edat per tenir descendència.

es decidia i s'organitzava qui es quedava a Cassà per tenir cura del patrimoni familiar; podia ser per ordre d'edat o per aptituds. Donat el cas que tots marxessin a les Índies o tornessin a Cassà per un llarg període de temps, s'encarregava la direcció del negoci a algun membre de la família o conegut de confiança, però mai es perdia el control gràcies als continus viatges que feien i el manteniment de vincles especialment intensos.

Possiblement són aquests mateixos vincles, les llargues temporades a Cassà i l'enyorat retorn definitiu, els principals motius pels quals feien encarregar la construcció d'una casa mentre eren fora. La finançaven amb els diners de les Índies i algun familiar a Cassà ho gestionava. Aquesta dualitat continuada i arrelada de destí-origen atorgava als indians una identitat ambivalent⁹ i sovint manifesta, com és el cas dels Boada, coneguts com los *catalanes* a Filipines i com els *filipinos* a Cassà encara avui després d'un segle. El mot amb què la comunitat d'origen bateja les seves cases –cal Xilè, can Filipinus– també n'és un exemple¹⁰.

3. EL ROL DE LES DONES

Tot i que els protagonistes de l'aventura de les Índies gairebé sempre són homes, volem parlar l'atenció en les dones per tenir la història completa. Elles en aquest escenari tenien dos rols: el de donar suport a l'aventura i el d'enllaçar famílies.

L'espai domèstic, important entre els indians, era regentat per les dones. Una tasca efectivament difícil donat que elles eren les responsables dels nombrosos fills que tenien, de la seva formació i de la logística que implicava els molts viatges que feien. La seva presència dins dels negocis només es constata en els canvis de nom, afegint-hi “& Co” o el cognom de soltera. L'educació de les filles anava dirigida al control de l'àmbit domèstic i familiar. No rebien la formació acadèmica dels nois

i, sovint, mentre ells estudiaven elles freqüentaven els cercles socials adients per tal de fer un bon matrimoni. Aquest és el cas dels Carbó, els Daussà, els Figueras i els Boada, famílies amb un cert poder adquisitiu, bona formació, propietaris d'indústries o explotacions agrícoles, que varen quedar emparentats per aliances matrimonials al llarg dels segles XIX i XX. Socialment compartien, o varen acabar compartint, un tipus de formació, educació i gust, un *habitus*¹¹, que els vinculava més enllà de la posició econòmica.

Tot seguit, relatem les històries llegendàries de les famílies d'indians de Cassà.

4. ELS CARBÓ¹²

L'origen dels Carbó es troba al mas Carbó de les Serres, una masia del segle XII de Cassà, i estan emparentats posteriorment amb altres famílies d'indians cassanencs. Iniciem el relat amb en Joan Carbó Martí, i hi afegirem els seus nebots i els fills d'aquests al llarg d'un segle des de les primeres dècades del segle XIX. Què va portar aquesta nissaga de negociants de Cassà amb una vida establerta i força còmoda a travessar l'Atlàntic?

Durant les primeres dècades del segle XIX ja trobem en Joan Carbó i el cunyat del seu germà Salvi, en Josep Jubert Llach, establerts a Mèxic i Cuba amb negocis pròspers.

Les bones notícies arribaven a Cassà. L'any 1838 alguns dels seus nebots viatgen a Amèrica desitjant també la bona fortuna: en Josep Carbó Noguera a Nova Orleans, en Josep i en Pau Carbó Vidal i en Joaquim Carbó Ferrer a l'Havana. Poc després en Joan torna a Cassà amb diners suficients per viure i fer inversions patrimonials que augmentaven la seva fortuna. Dos anys més tard mor sobtadament deixant un important patrimoni immobiliari, principalment cases i establiments comercials, a Girona.

9. La identitat és una categoria social i personal dinàmica que sempre es construeix en relació o davant de l'altre.

10. SALLÉS i MORÉ, 2009.

11. “Los condicionamientos asociados a una clase particular de condiciones de existencia producen *habitus*, sistemas de disposiciones duraderas y transferibles, estructuras estructuradas predispuestas a funcionar como estructuras estructurantes, es decir, como principios generadores y organizadores de prácticas y de representaciones que pueden ser objetivamente adaptadas a su meta sin suponer el propósito consciente de ciertos fines ni el dominio expreso de las operaciones necesarias para alcanzarlos, objetivamente ‘reguladas’ y ‘regulares’ sin ser para nada el producto de la obediencia a determinadas reglas, y, por todo ello, colectivamente orquestadas sin ser el producto de la acción organizadora de un director de orquesta.” a BOURDIEU, 1991.

12. Per aprofundir en la història dels Carbó Martí, us remetem a CARBÓ; CARBÓ i MUNDET, 2013.

Família Josep Serra Carbó. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Fons can Serra.

Tot i això, la prosperitat continuava al continent americà i de seguida en Josep Carbó Noguer convida els seus germans –Joan, Lluís, Antoni i Francisca– a anar a Nova Orleans amb ell. Els nois es

dediquen als negocis i la Francisca es casa, l'any 1854 a Cassà, amb en Domingo Serra Torrent. El fill d'aquest matrimoni esdevindrà una de les figures més populars de la vila: Josep Serra Carbó.

En Josep Serra Carbó des dels dotze anys va tenir diversos oficis relacionats amb els productes químics i de drogueria, de jove es va formar com a vidrier, ofici del qual va ser mestre treballant en una reconeguda fàbrica de vidres i vitralls. La intensa activitat de la fàbrica el duia a viatjar sovint a Bèlgica i França, on s'assabentava dels darrers avenços tecnològics. Amb el seu caràcter emprenedor i la seva formació, va acabar dirigint la fàbrica.

Però la seva aventura americana va venir donada per la patent d'un invent que va revolucionar el sistema de tancament de tot tipus de begudes, el tap corona, que va substituir el sistema original de tancament amb taps de suro. El nou tap, tot i ser metàl·lic, requeria un petit disc de suro per poder fer hermètica l'ampolla i conservar en condicions el líquid. Els envasos de vidre es reutilitzaven, però el tap corona amb el disc de suro quedava inservible un cop oberta l'ampolla. A Amèrica no hi havia producció surera i la importaven d'Espanya en grans quantitats. El negoci estava assegurat. Tot i això, els discs que aconseguien les fàbriques americanes no presentaven sempre la idoneïtat de

Plantilla de la fàbrica de Domingo Serra a la dècada dels anys trenta. Font: Arxiu família Carbó.

fabricació ni l'hermetisme suficient, i el producte s'encaria perquè bona part s'havia de llençar.

En Josep, que era un home intel·lectualment molt inquiet, va observar a la fàbrica de taps dels seus parents Figueras Carbó que es desaprovava bona part de la matèria primera. Aquells residus de suro que es llençaven, ben tractats es podien convertir en els discs idonis per als taps corona i, fent assajos al seu laboratori, va aconseguir un aglomerat de suro amb un hermetisme perfecte.

A l'Estat espanyol cap fabricant va entendre la importància d'aquell invent i en Josep, que s'havia estat catorze anys treballant-hi, va enviar mostres a diversos països europeus i a Baltimore, l'únic lloc on van reconèixer la seva utilitat i on va vendre la descoberta. Ja és una anècdota prou coneguda la negociació pel preu de la patent: en Josep no parlava anglès i demanant entre 10.000 i 5.000 dòlars, va acabar rebent, amb gran sorpresa, un xec de 105.000 dòlars.

L'any 1906 es va embarcar cap a Baltimore tot sol, mesos més tard va venir a buscar la dona i els fills. Tenia quaranta-nou anys. Mentre eren als EUA es van construir una casa a la baixada de mossèn Cinto Verdaguier de Cassà, entre d'altres propietats, on la família es va instal·lar a la seva tornada, cinc anys més tard. Va finançar moltes activitats artístiques i culturals de l'Orfeó Catalunya a Cassà i va invertir en diversos negocis familiars locals, alguns dels quals vinculats a la indústria surera, fins que una malaltia el va apartar de l'àmbit laboral definitivament.

5. ELS DAUSSÀ¹³

La dècada de 1830 va ser per a l'Agustí Daussà un moment de canvi. Fill de can Tou, modest fabricant de taps de suro, decideix modernitzar i engrandir el negoci sota el nom d'A. Daussà & Co., en el qual inclou formalment la seva esposa, Maria Dalmàs. En aquella època el valor que tenia el suro el convertia en una indústria florent i els tapers ho aprofitaven amb diverses estratègies. "Els taps de suro era com ara el mercat de l'or, estava a Londres i crec que era [també a] Reims. Què feien

els industrials? eren petits allà a Cassà i els tapers durant una època concreta se n'anaven a la fàbrica de Reims dels Oller-Nadal, la seva parent tenia una fàbrica a Reims, llavors anaven allà a fer hores i tornaven amb francs"¹⁴. La fàbrica dels Tou havia estat durant anys exportadora de taps a través de majoristes de Londres i Reims, però l'Agustí volia controlar directament les exportacions, i així es va iniciar l'aventura indiana dels Daussà, els protagonistes de la qual varen ser els seus fills.

Dels nou fills que va tenir el matrimoni, tres van morir i una era noia, fet que, en aquella època, l'apartava de l'àmbit empresarial. Els cinc nois de can Tou, com eren coneguts en Narcís, en Martí, en Pere, l'Agustí i l'Enric, varen rebre una formació privilegiada possiblement pensant en el futur que el pare somniava per a la indústria familiar. De petits van ser escolaritzats als Germans de les Escoles Cristianes, Col·legi La Salle de Cassà, on el director els va aconsellar que anessin a Besiers per aprendre francès i anglès. L'Agustí i l'Enric posteriorment es van titular en medicina a la Universitat de Barcelona.

Com hem dit, Reims i Londres eren dos dels grans distribuïdors dels taps de suro de Daussà & Co., ara la bona formació acadèmica dels Daussà seria rellevant per controlar el mercat directament. "Què van fer els Daussà? la novetat va ser (...) anar a buscar directament els clients, de manera que passaven per sobre dels qui ho distribuïen al món. La família Daussà parlava francès i anglès i podia tenir el nivell per (...) anar directament a buscar el client". Aquesta iniciativa va fer augmentar considerablement el mercat dels Daussà fins a plantejar-se el salt a Amèrica. Però caldria atendre la fàbrica de Cassà, el gran mercat americà que se'ls obria i les inquietuds personals.

El primer del cinc fills a travessar l'Atlàntic va ser en Narcís. Tot i conèixer el negoci familiar, de ben jove es va establir a Girona, on feia traduccions. Les notícies de fortuna i la recent obertura dels negocis Cassà-Amèrica el van portar a Puerto Rico on, a banda de fer fortuna amb el cafè, va obrir el magatzem per distribuir la producció dels Daussà & Co.

13. Per aprofundir en la història dels Daussà, us remetem a DAUSSÀ, 2011.

14. Donat el valuós, proper i espontani testimoni que ens aporta, utilitzem literalment parts de la narració de l'Arturo Daussà Lapuerta -rebesnet de l'Agustí Daussà Boada-, obtingudes durant les entrevistes que vàrem mantenir l'any 2019. Sempre seran transcrites entre cometes.

Filomena Ortiz i Enric Daussà Dalmàs. Font: Arxiu família Daussà.

Pere Daussà Dalmàs. Font: Arxiu família Daussà.

Quan en Narcís era a Amèrica, havia de ser el seu germà Martí qui ocupés el seu lloc a la fàbrica de Cassà, però la seva vocació de mestre educador no incloïa la indústria surotapera. Tot i això va seguir en Narcís a Puerto Rico però centrant els seus esforços no en l'empresa familiar sinó en una acadèmia de renom des d'on va publicar diversos llibres de poesia i pedagogia –el seu veritable interès– i de la qual en va acabar sent el propietari.

En Pere ja s'havia graduat a Besiers i el pare, ja gran, li va demanar que es fes càrrec de la fàbrica, el volum de feina augmentava tant a Cassà com a Puerto Rico des d'on ja distribuïen taps de suro a tot Amèrica del Sud. A més l'acadèmia d'en Martí també estava sent un èxit. Cridat pels seus germans, en Pere va marxar per ajudar-los tant a l'oficina d'importació de taps de suro com a l'acadèmia d'en Martí, on feia classes de matemàtiques. Va col·laborar en la gestió pedagògica i el contingut curricular de les escoles estatals. Més tard es va traslladar per ajudar al magatzem que l'Agustí va obrir a Nova York.

L'Agustí Daussà, el quart dels nois de can Tou, s'havia llicenciat en medicina i durant un temps va fer de metge a Cassà ocupant-se de les famílies dels tapers. Cridat també pels seus germans, "va agafar un vaixell i se'n va anar a Puerto Rico (...)" on va obrir un consultori mèdic familiar però "de seguida es va enamorar de la filla d'un banquer [propietari de la banca Rivera] i se'n va anar a Nova York i allà va muntar l'oficina [i el magatzem] de la fàbrica Daussà & Co., (...)". I fer-se càrrec del consultori que deixava l'Agustí va ser el motiu pel qual l'Enric es va reunir amb els seus germans. La fàbrica de Cassà va quedar en mans d'en Mariano Arenas, expert taper i comptable de confiança de la família, tot i que l'Agustí i en Pere viatjaven continuament al poble.

L'Agustí, deixant el consultori i amb les oportunitats financeres que li oferia el seu matrimoni, va engrandir considerablement el negoci. Amb l'oficina principal a Nova York, podia controlar tot el nord d'Amèrica i conservar el sud. "(...) a Puerto Rico va deixar un petit peu. Tenien un client molt important que era una cervesera de Buenos Aires". En Narcís controlava el magatzem de Puerto Rico i l'Agustí el de Nova York, dos centres des dels quals podien abastar tot el continent i més enllà: "Van acabar distribuint taps de suro per tot Amèrica, Europa, Filipines (...) i, amb menys quantitat, van arribar fins a Japó". La producció sortia de Cassà, però era tanta la demanda que "tam-

bé compraven a d'altres, potser els de Reims, i a Amèrica ho distribuïen (...) la fàbrica no donava l'abast". Mai van tenir fàbrica a Amèrica però tampoc n'hi havia cap que els pogués fer la competència "(...) crec que era a Baltimore, hi havia una única fàbrica de suro que es va cremar i en aquell moment els Daussà tenien els magatzems plens de taps de suro i... [van fer molts diners]. Van quedar molt pocs [magatzems de suro]. Amb la guerra del 14¹⁵ els americans van prohibir la importació de suro perquè era considerat un material bèl·lic excepte el [que anava destinat als] trefins que era precisament el que més comercialitzaven els Daussà". La fortuna que van acumular els va permetre comprar fins i tot l'illa de Put-in-Bay, al llac Erie, al sud del llac Michigan, on la cova dels Daussà encara avui és visitable.

Passada la Gran Guerra, el negoci va anar decaient per la pròpia dinàmica del mercat del suro, el tancament de la banca Rivera i el relleu generacional de Daussà & Co., ara en mans de la branca familiar nord-americana, fins que va tancar.

Durant l'aventura, un fort vincle amb la família i la població natal els feia tornar sovint portant fortunes i aprenentatges. L'Agustí i l'Enric s'interessaven per la medicina que es practicava tant a Cassà com a Girona i compartien les novetats mèdiques americanes. En Narcís i la seva esposa Pepita Castro, de Guayama, van tenir cinc fills, quatre dels quals, en Narciso, en Pepe, en Luis i la Pepita, van tornar a Cassà per estudiar; la Mercedes sempre va viure a San Juan de Puerto Rico amb els pares. En Martí va tornar a Cassà i va viure de rendes gràcies a la venda de l'acadèmia de Puerto Rico. Segons Arturo Daussà, part de la seva fortuna la va donar a l'Ajuntament amb finalitats benèfiques, contribuï a la construcció del Casino i dotà de premis el concurs de jocs florals local. Solter i sense fills, tenia una relació, poc acceptada a l'època, amb una dona malaguena a qui la família deia la Madrina, que els va fer marxar de Cassà i es van instal·lar definitivament a l'Hotel Colón de Barcelona. Tot i així es van fer càrrec dels dos fills petits –la Isabel i en Pedro– dels set que va tenir el

seu nebot Narciso. L'Enric, el petit dels cinc nois de can Tou, es va casar i exercí de metge a Puerto Rico, on va portar una vida tranquil·la i tan allunyada dels negocis familiars com va poder. Finalment, en Pere, segons la llegenda familiar, va morir a Chicago en circumstàncies misterioses.

Així doncs, dels cinc nois de can Tou, només en Martí va tornar a la Península. Els Daussà, "en moviment continu", com ells mateixos defineixen la identitat familiar, des d'aleshores han originat branques familiars a Nova York, Puerto Rico, Canadà i Miami. A Cassà, actualment la família només hi té amics i un arrelat vincle sentimental.

6. ELS BOADA, DE CAN FILIPINUS

Un matí de juliol m'entrevisto amb en Toni de can Filipinus; és rebesnet directe d'en Pere, l'iniciador de l'aventura a les Índies dels Boada. En poc més de dues hores m'explica fil per randa l'aventura a Filipines dels seus avantpassats. Dies més tard visito la família a la casa construïda pels besavis i que encara habiten. A banda dels nombrosos objectes d'origen oriental que la decoren, una habitació, la sala de les curculles, concentra el llegat familiar presidit per un gran quadre¹⁶ amb el retrat de la Teresita, la filla que va morir de petita a Filipines.

En Pere Boada Vergés va néixer al veí municipi de Sant Andreu Salou, on la família eren pagesos propietaris del mas Boada. El seu vincle amb Cassà li ve donat per la seva esposa, la Maria Martí Viñolas, de cal Jeroni Ros de Cassà. En Pere era el fill gran i per tradició hereu, però no li agradava treballar al mas i s'hi va quedar la seva germana, la Francisca. Ell va provar per un temps el negoci del suro però no devia sentir-se gaire satisfet, i un notari de Cassà li va recomanar que anés a Filipines a provar fortuna. I així ho va fer, possiblement aprofitant els diners que li corresponien com a hereu.

A principi de la dècada de 1880¹⁷ en Pere i un seu cunyat, Emili Martí Viñolas, van anar cap a Filipines amb la intenció que la família els seguís un cop

15. Es refereix a la Primera Guerra Mundial.

16. Obra de l'artista local Benet Casabó.

17. Sabem per documentació conservada que el negoci Los Catalanes de Pedro Boada es va establir l'any 1885, deduït que en Pere va sortir de Cassà entre l'any 1881 (el fill gran va néixer el 1880) i 1884.

Los Catalanes de Pedro Boada, José Boada i Pere Boada (fill), 1919. Font: Arxiu família Boada.

establerts. En Pere va deixar a Cassà la dona embarassada i un fill petit, en Josep, a qui tothom li deia Pepito.

El viatge a l'illa de Cebu era llarg¹⁸, el canal de Suez encara no estava fet¹⁹. De seguida s'hi van establir i van obrir un negoci al carrer Morga cantonada amb Lapu Lapu. Es deia Los Catalanes de Pedro Boada. Era un local de considerables dimensions on venien complements i estris per equipar els vaixells de vapor, entre moltes d'altres coses. Poc després l'Emili va morir i en Pere va continuar el negoci tot sol. Dos anys més tard ja funcionava a ple rendiment i va poder portar amb ell la família: la seva esposa Maria i els fills, en Pepito i el petit Claudi. A Filipines van tenir tres fills més, l'Emili, en Pere i la Teresa.

Els Boada Martí sempre van mantenir una intensa i arrelada relació amb Cassà i la família. El pare sovint s'enyorava i manifestava la voluntat de tornar-hi. De ben segur que aquest sentiment va portar-los a construir la casa al poble que es coneix com a can Filipinus finançada amb diners que el matrimoni enviava regularment als parents de Cassà perquè se'n fessin càrrec. Les obres van acabar l'any 1904.

Pere Boada. AMCS, Arxiu d'imatges. Font: Col·lecció Montserrat Boada.

Mentrestant gaudien de la vida a Cebu. En Pere dirigia el negoci i ensenyava el seu funcionament als fills, i la Maria es feia càrrec de les qüestions domèstiques de manera molt curosa, una tasca força complicada donat que, a banda del control de les despeses familiars ordinàries, incloïa els lloguers dels habitatges, la formació dels fills i els nombrosos viatges que feien tant per l'arxipèlag com pel continent europeu. Els fills van rebre una formació privilegiada. Van estudiar a La Salle de Girona, els Marist Brothers de Canterbury i a Lió, fet que els va atorgar unes personalitats distingides i cultivades.

18. A la llibreta d'en Pere Boada Martí dels anys 1920 'Fechas de mis Viajes a Filipinas' explica que el viatge de Cassà a Cebú durava un mes i mig, aproximadament. Arxiu privat de la família Boada.

19. Respectem la narració de l'informant tot i que el canal de Suez va ser inaugurat l'any 1869, no va ser fins l'any 1888 que es va permetre la navegació internacional lliure.

Interior de l'establiment Los Catalanes. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció M. Teresa Boada.

Maria Martí Viñolas a Cebu. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Montserrat Boada.

Els viatges a Cassà eren freqüents i de vegades les estades llargues. L'any 1897, coincidint amb la revolució per l'alliberament de Filipines²⁰, el matrimoni i els cinc fills van retornar a Catalunya, i es van instal·lar en el cèntric carrer d'Aribau de Barcelona.

Poc després de tornar a l'arxipèlag, en tombar el segle, la petita Teresa va morir. El matrimoni va voler que fos enterrada a Cassà.

Els fills es van fer grans i van formar part del negoci que coneixien de ben petits. Van canviar el rètol, ara hi posaria Pedro Boada e Hijos. En Pere i la Maria ja no eren necessaris a Cebu, la mort de la filla i l'enyorança podia massa. Tot plegat va fer que,

després d'un temps de llargues temporades entre Cebu i Barcelona, abandonessin definitivament Filipines quedant com a únics responsables del magatzem en Pepito, en Claudi, l'Emili i en Pere. El matrimoni disposava de capital suficient per viure entre valors immobiliaris i els diners que els fills enviaven.

El fill gran, Pepito, era un home molt alegre, li agradava viatjar i va fer la volta al món sense estar-se de res, d'aquest fet ha esdevingut una dita familiar: "va començar en primera i va tornar fent de cambrer". Es va casar amb la Candelaria, una saragossana amb qui va tenir un fill, en Pedrito. L'any 1922 es van separar i va tornar a Filipines per fer-

20. Els moviments revolucionaris a Filipines comencen l'any 1896, un any abans que els Boada marxessin. L'any 1898, els filipins van declarar la seva independència, procés interromput pel Tractat de París, signat mesos més tard, amb el qual les illes van passar a ser propietat dels EUA provocant una guerra entre els dos països. Fins a 1946 la independència de Filipines no va ser reconeguda internacionalment.

Estat del carrer on hi havia la botiga Los Catalanes després d'un *baguio* (huracà). Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Montserrat Boada.

Els Boada i els seus empleats. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció M. Teresa Boada.

se càrrec del negoci familiar juntament amb el seu germà Emili. Va morir entorn dels 50 anys a Cebu, on és enterrat.

En Claudi es va casar amb Concepció Vilallonga i van viure a Barcelona. Van tenir cinc fills, M. Teresa, Josep Maria, Claudi, Narcís i Conxita, alguns passaven els estius a Cassà tot i que mai més hi varen viure.

El tercer fill, l'Emili, es va establir definitivament a Cebu. Solter i sense descendència, va ser el darrer Boada que es va fer càrrec del negoci. Enviava regularment cartes al pare explicant com anava. Entorn l'any 1930 va tornar per darrer cop a Cassà portant molts dels objectes i records que atresora la família a can Filipinus. Va ser enterrat a Manila.

I en Pere va voltar per diversos llocs del continent americà. Igual com la resta de germans, col·leccionava postals dels llocs que visitava. La família en conserva un munt. Casat amb Montserrat Juliol Revert l'any 1927, va tenir dues filles: la M. Antònia i la Montserrat, la qual es va casar amb el veterinari Ròmul Riera i van tenir quatre fills, en Joan, en Toni, qui ens explica aquest relat, la Montserrat i en Quicu.

Setanta anys més tard, amb la història ben viva en el seu record, un besnet del primer *filipino* cassanenc, en Toni Riera Boada, va visitar Cebu. Va recórrer cada racó fins arribar al carrer Morga cantonada Lapu Lapu. Hi havia un edifici de formigó i res més. Però pocs anys abans, un cosí de la mare havia fet el mateix viatge i encara hi va trobar qui recordava la família de Los Catalanes de Pedro Boada.

7. CAL XILÈ

Amb la Cristina Figueras Juliol comencem a descobrir les fotografies i documents que el pare guardava, com tresors, del passat indià familiar. La Roser Pascual Figueras ens explica el relat. Entre les tres mirem de fer un primer esbós de l'aventura dels Figueras-Puig a Xile.

En Domingo Figueras Oller va néixer a Cassà l'any 1869. Tenia dos germans, en Francisco i la Rosa. Eren fills d'en Francisco Figueras Carbó i la Maria Oller Vilagran. Quan van tenir edat de treballar, el pare els va proposar que ho fessin a la fàbrica de suro dels Figueras Oller, al carrer Major de Cassà. Era un negoci pròsper, en aquell temps tenia més de cent treballadors²¹. En Francisco, casat amb Lluïsa Carbó Dausà²², va quedar dirigint la fàbrica i van tenir 8 fills, els dos primers varen morir i van quedar les filles: la Lluïsa, la Maria, la Conxita, la Mercedes, l'Estrella i la Dolors, aquesta darrera casada amb el Dr. Pascual Pujol, els pares de la Roser, la narradora d'aquesta història.

En Domingo va preferir provar sort a l'altra banda de l'Atlàntic. Es va casar amb Benita Puig Oller l'any 1904, filla del metge de Cassà, i acabats de casar ja es van instal·lar a Santiago de Xile. De seguida varen tenir dos fills: la Maria i en Francisco, a qui li deien Panxo, com és habitual a Xile.

En Domingo tenia una fàbrica que anunciava amb el nom Domingo Figueras Imprenta y Litografía sobre Hoja-lata, situada al carrer Casillas 324 de Santiago, segons indiquen les targetes de visita. Probablement com a continuació de la producció de llautó i la seva iniciativa comercial, va anar innovant en el negoci sempre relacionat amb taps de llautó o de suro, fabricant les tapes corona que li van donar gran prestigi, "*la primera y mejor montada en su género. Dedicase también a impresiones litográficas-artísticas sobre hojalata y a la fabricación de toda clase de envases para frutas, conservas, aceites, grapas de seguridad para cajones y placas inviolables para barriles (...) Es también una de las casas más importantes de Chile en tapones de corcho y conservas españolas*".²³ Feia poc més de cinc anys de la seva arribada a Xile i la "*fàbrica de tapes corona de Domingo Figueras*"²⁴ ja va merèixer el primer premi a l'Exposició Universal de Xile de 1910. L'empresa tenia seu a Santiago i a Valparaíso.

21. Es tracta de l'establiment obert a Cassà l'any 1892 per Francisco Oller, on s'iniciava la producció i comerç de taps de suro amb França.

22. Podeu veure el relat dels Carbó i els Dausà en aquest mateix document.

23. *Santiago a la Vista*, editat per Balcells & Co, Santiago de Xile, p. 113 i 114 (recurs online: <http://www.memoriachilena.gob.cl/archivos2/pdfs/MC0064165.pdf>)

24. Segons les targetes de visita, la fàbrica feia impressions artístiques litogràfiques sobre llautó, envasos de tota mena, grapes de seguretats per a taps i plaques per a barrils.

Domingo F. O, Benita P.O, fills Francisco F.F i Maria F.F més una dona, potser la germana de Benita-Margarita. Font: Arxiu família Figueras.

Família Figueras a Santiago. Font: Arxiu família Figueras.

El negoci i la família anaven plegats. Mentre en Domingo l'ampliava, la Benita es feia càrrec del fills i de la casa que tenien al carrer Lira²⁵, molt a prop de la fàbrica.

En Domingo de seguida va participar de la vida social de Xile, o si més no de la comunitat catalana establerta. Durant la segona meitat de la dècada de 1910 va ser president del Centre Català de Santiago, fundat l'any 1906, "*Lugar de reunión y de acogida, territorio de esparcimiento y juego, 'casa pairal' para el fortalecimiento del sentido de comunidad y la defensa de la cultura propia en la distancia (...) pensado como un espacio ajeno a toda política 'sense odis ni exclusivismes per ningú, respectant tota idea social o religiosa'*"²⁶. Era un espai que pretenia reforçar i mantenir els vincles amb la tradició catalana i l'amor pel propi idioma, llengua oficial del Centre, més enllà del debat polític enfrontat que es vivia en els anys 1920 a Catalunya. Sota la presidència d'en Domingo, el Centre va tenir un període d'esplendor cultural. També va ser delegat de la Casa de América de Barcelona en la República de Chile²⁷ i es movia dins dels ambients d'influència econòmica i política.

Tot i la seva prosperitat a Xile, en Domingo i la Benita no oblidaven els seus orígens. Els viatges i la relació amb la família de Cassà sempre van ser molt intensos, una abundant correspondència i l'enviament habitual de presents en són testimoni. Amb els guanys de l'empresa Domingo Figueras, la família va decidir invertir i comprar una casa a Cassà, possiblement pensant en la seva vellesa i en un lloc propi on viure quan venien a passar temporades. L'any 1919 van adquirir un extens terreny agrícola amb fruiters i bestiar a la Capçana i la casa del Passeig²⁸, com l'anomena la família, acabada de construir a finals de la dècada de 1910. El germà d'en Domingo es va encarregar de gestionar-ne la rehabilitació.

25. L'arxiu particular de la família Figueras conserva l'escriptura de compra de la casa del carrer Lira núm. 278, de l'any 1913. Aquest domicili el van mantenir, com a mínim, les següents dues generacions.

26. BLANCO, 2008).

27. DALLA, 2013. (recurs online: <http://americat.barcelona/uploads/20131108/9878485736638.pdf>)

28. La casa Figueras, al passeig Vilaret núm. 10 de Cassà. Obra d'Isidre Bosch Bataller, titulat l'any 1903. Fou arquitecte diocesà i arquitecte municipal de Cassà, Llagostera i Palafrugell. És una casa unifamiliar aïllada amb cancell d'entrada. L'edifici està estructurat a partir de l'esquema bàsic de l'arquitectura tradicional catalana, amb utilització d'una torre com a element més representatiu. Tot i formar part de l'IPAC -Inventari de patrimoni arquitectònic català- no té associada cap protecció oficial (informació: IPAC 20905).

Quan els fills, la Maria i en Panxo, van tenir edat d'estudiar el matrimoni va voler que es formesin a Barcelona, llavors una ciutat cosmopolita on s'aplegaven els sectors econòmics, polítics, socials i culturals més influents de l'època. L'Alberto, germà de la Benita i soci d'en Domingo, es va quedar a Xile dirigint els negocis.

En Panxo es va llicenciar als Químics de Sarrià mentre la seva germana Maria i els pares alternaven amb gent de bona posició de Barcelona. Així va ser com la Maria va conèixer i es va casar amb l'Ignasi Baixas i Castellví, fill d'un reconegut artista²⁹.

En Panxo es va enamorar de la seva cosina germana, Conxita Figueras Carbó, fet que els obligà a demanar una dispensa papal per poder-se casar. Ells són els avis paterns de la Cristina, qui ha fet la recerca documental per a aquesta comunicació. Durant aquesta llarga estada a Cassà, en Domingo va morir. Els dos joves matrimonis van tornar a Xile i es van ocupar del negoci, principalment en Panxo. La Benita va tornar amb ells i va rebre, fins a la seva mort, un lloguer per la finca de la Capçana, la fàbrica i l'habitatge de Santiago.

En Panxo i la Conxita van tenir tres fills a Xile: en Domingo, la Mari Luz i en Francisco. La seva germana Maria Figueras i l'Ignasi Baixas varen tenir dues filles. Els cinc cosins van ser criats com a germans. La Maria i l'Ignasi van viure sempre a Xile. Ell va ser un reconegut aquarel·lista i professor de dibuix a la càtedra d'arquitectura de la Universitat Catòlica de Santiago. Participava activament en la vida artística del país, exposant i participant en concursos com ara el de la Sociedad Nacional de Bellas Artes de Chile, de la qual va ser un dels directors en l'edició de 1943³⁰.

En Panxo sempre va ser un home molt inquiet intel·lectualment, li agradava tocar el violí i escriure sobre temes diversos; la família conserva llibretes senceres plenes d'anotacions i narracions inèdites. També va col·laborar amb articles d'opinió a

Francisco Figueras Puig a l'Institut Químic de Sarrià, març de 1926. Font: Arxiu família Figueras.

publicacions a Santiago i a Cassà, com *Luz y guía*. Com a químic industrial va innovar a l'empresa familiar. Sota el nom Figueras, Puig y CIA va seguir fabricant envasos metàl·lics i tapes corona i posteriorment hi va afegir la producció de joguines metàl·liques, pioneres l'any 1932, de la marca Ardilla³¹. Una de les més reconegudes a Xile va ser l'Auto Bólido Ardilla, un petit cotxe metàl·lic fabricat l'any 1949 de "30 centímetros de largo y 12 de

29. Ignasi Baixas i Castellví era fill de Joan Baixas i Carreter, pintor nascut a Barcelona l'any 1863. Un dels seus quadres va ser premiat amb un accésit a l'Exposició Universal de Barcelona l'any 1888.

30. També va merèixer el premi Saló Nacional de 1942 atorgat per la Sociedad Nacional de Bellas Artes de Chile amb la pintura 'Atardecer en Puerto Montt'.

31. A Xile la indústria de la joguina de llauna està estretament relacionada amb les fàbriques d'envasos i tapes corona. Van ser pioneres les fàbriques Figueras y Puig, els Neumann i els Vázquez y Carvajal. Tots ells van passar de fabricar envasos a joguines.

(recurs online: https://www.antiguedadescarroza.cl/juguetes%20y%20letreros/otros_juguetes.html)

*ancho, de color rojo y con neumáticos amarillos, con sus diminutos piloto y copiloto vestidos de verde*³², que es va fer molt popular. Actualment està exposat al Museo del Juguete Chileno.

Paral·lelament, va ser distribuïdor de la RCA Victor, una empresa dels Estats Units dedicada a la fabricació de productes electrodomèstics –ràdios, televisors, equips de so i telèfons– així com a la producció discogràfica³³.

Aquests sembla que van ser anys feliços per als Figueras, en els àlbums familiars hi ha reculls fotogràfics de la família a Santiago i a Valparaíso, on van estendre la seva empresa i hi passaven llargues temporades. Les visites dels familiars a Xile eren freqüents, bé fossin per plaer o per signar poders gestors de l'herència patrimonial de l'avi Domingo. L'any 1950 la família es va instal·lar durant un any a Cassà per tal que els cosins forguessin vincles.

Però el destí els va jugar una mala passada. En Domingo, el fill mitjà, llicenciat en arquitectura a Santiago, va morir a Xile ben jove, amb 20 anys. Aquest cop va trasbalsar fortament la família i, mal-

grat que els germans, la Mari Luz i en Francisco, tenien la seva joventut estretament arrelada a Xile, varen decidir tornar definitivament a Cassà. El 9 de maig de 1956, van sortir amb vaixell de Valparaíso directes a Barcelona. En Domingo el varen portar en un taüt per ser enterrat a Cassà. A Xile quedaven la Benita, amb la seva filla Maria, el gendre l'Ignasi i les cosines amb qui la Mari Luz i en Francisco havien compartit la seva infantesa.

En Panxo i la seva família es van instal·lar a la casa del Passeig vivint de les rendes que la seva aventura americana els havia donat. Tots ells són enterrats al cementiri de Cassà.

Hem respost la pregunta d'inici, podem parlar d'indians a Cassà, i ara se'ns en planteja una de nova: què queda d'aquell llegat indià? La sala de les curcules, la col·lecció de postals de can Filipinus, les llibretes, documents i fotografies sense identificar de cal Xilè, les publicacions dels Daussà i els Carbó. Queden històries familiars úniques amb estratègies personals que es repeteixen i continuem repetint malgrat les macrocircumstàncies polítiques i econòmiques, que sempre ens depassen.

32. MAY, 2014: p. 44.

33. Posteriorment la RCA Victor es va dividir en Thomson SA i Sony Music Entertainment, empreses prou conegudes actualment.

8. APÈNDIX DOCUMENTAL

2

1901, febrer, 19, Torí

Escritura de traspàs d'un establiment de compra-venda de taps de suro ubicat a Torí de Francesc Oller i Martinell a Joan Oller i Martinell.

AHG, Fons notarial. Notaria de Girona-1. Notari: Joaquín María Esteban Antolín. Vol. 1305, f. 293-294.

En la ciudad de Gerona, a diecinueve de febrero de mil novecientos uno. Ante mi, don Joaquín María Esteban y Antolín, Notario del Ilustre Colegio Territorial de Barcelona con residencia en esta capital y testigos al final nombrados comparecen los hermanos Don Francisco Oller y Martinell y Don Juan Oller y Martinell, ambos del comercio, casados, mayores de edad y vecinos de la villa de Cassá de la Selva, con cédulas personales de undécima clase, números dos mil setecientos setenta y cuatro y dos mil setecientos setenta y seis, libradas por aquella alcaldía en quince de septiembre último y asegurando los señores comparecientes tener y teniendo a mi juicio la capacidad legal necesaria para este otorgamiento, dicen:

Que don Francisco Oller y Martinell es dueño de un establecimiento o casa de comercio para la compra y venta de tapones de corcho constituida en unos locales de una casa propiedad del Marqués Gustavo de Ormea, situados en la plaza de Carlo Emanuele II número nueve de la ciudad de Torino (Italia), cuya casa de comercio consiste en el arriendo del local en que está establecida, en los muebles y utensilios propios de la misma, en los libros del comercio y en las mercancías existentes en los almacenes para transportes de España y otros puntos.

Que tienen concertada la enajenación de la indicada casa de comercio por el precio de once mil quinientas pesetas, y de buen grado, otorgan la siguiente escritura en la forma siguiente:

Primero: Don Francisco Oller y Martinell vende perpetuamente a su hermano Don Juan Oller y Martinell el establecimiento o casa de comercio de su pertinencia situado en la casa número nueve de la plaza Carlo Emanuele II de la ciudad de Torino (Italia), con todos los muebles, estancias, fondos, cuentas y mercancías existentes en los almacenes que la constituyen, facultándole para que tome posesión de ella en primero de marzo próximo.

Segundo: el precio de esta venta es la cantidad de once mil quinientas pesetas que el vendedor confiesa haber recibido del comprador antes de este acto en metálico contado a su satisfacción, firmando a favor del comprador la correspondiente carta de pago.

Tercero: los comparecientes, por si mismos o por aquel que los represente procederán a la liquidación y valoración definitiva de la casa de comercio vendida, con sujeción a la reglas siguientes:

- A. El alquiler del local, nombre y lo que se llama clientela de la casa la valoran en la cantidad de mil seiscientas liras, moneda italiana.
- B. Los muebles y utensilios que existen y forman parte de la casa de comercio serán valorados separadamente y la cantidad que resulte rebajando el diez por ciento se pagará también en liras.
- C. Las mercancías procedentes de España se valorarán a precio de factura y se pagarán en moneda española añadiendo los fletes y actos de transporte.

D. Las mercancías procedentes de otros puntos serán valoradas también a precio de factura y se pagarán en moneda italiana.

Cuarto: Si de la liquidación practicada, el valor de la casa de comercio vendida y mercancías existentes en los almacenes resultase superior a la cantidad de once mil quinientas pesetas que sirven de precio será obligación del comprador Don Juan Oller de abonar la diferencia al vendedor Don Francisco, y si el valor resultase menor de la cantidad de once mil quinientas pesetas expresada, tendrá la obligación de abonar la diferencia el vendedor Don Francisco al comprador Don Juan.

Quinto: El compareciente Don Francisco Oller se obliga a no abrir casa de comercio ni establecimiento análogo alguno por la presente venta en la ciudad de Torino (Italia) por espacio de diez años a contar desde esta fecha.

Presente el comprador Don Juan Oller y Martinell en la firma de esta escritura, quedando advertido de la obligación de presentarla en la oficina liquidadora a los efectos y bajo la sanción que la ley establece.

Lo dicen y otorgan siendo presentes por testigos Don Juan Cruañas y Escofet y Don Ángel Bassa y Mugari, de esta vecindad a todos los cuales he leído íntegramente esta escritura a su atención, siendo advertidos antes del derecho que tienen de leerla por sí del conocimiento de los otorgantes que firman con los testigos y de todo lo demás contenido en este instrumento público. Yo, el Notario, doy fe.

3

1889, noviembre, 15, Fernando Poo

Carta de Pere Vall-Ilovera al claretia José Mata, procurador de les Missions de Fernando Poo, davant del govern de Madrid, de 15 de novembre de 1889. És un document que correspon a la meitat del període del mandat de Vall-Ilovera: ja té experiència en la Missió, domina els temes i es refereix a la quotidianitat de la Prefectura.

Arxiu General Claretia de Roma (AG-CMF), Secció F, Sèrie P, Capsa 10, Carpeta 8. Extensió: 4 pàgines in quarto.

Muy amado Padre:

He pensado sobre el asunto de los gastos de este colegio [de Santa Isabel], o sea la formalización de los mismos, según se lo aconsejó D. Rosendo [propietari agrícola de Fernando Poo]; y me

ha parecido prudente esperar algún tiempo más o dejarlo así. En primer lugar, porque si alguna vez tuviéramos que retirarnos siempre tenemos derecho a las mejoras que hubiésemos hecho, como me lo ha dicho también el Sr. Gobernador; y si ahora cobrásemos esto, que es una parte, o sea un ala del edificio [del col·legi de Santa Isabel] que falta concluir, después quizá quedaría más enredado, etc. En segundo lugar, como lo edificué contra su voluntad [del gobernador], aunque después de hecho le ha gustado y lo ha alabado, quizá pondría alguna dificultad para informar [favorablement del pagament]... Si bien le razoné la solicitud en que le pedí el permiso de tal modo que no me lo pudo negar, sin embargo esperó cuatro días a contestarme, diciendo al secretario que no me daría ni un cuarto. En tercer lugar, habiendo hablado hace tres o cuatro semanas con dicho señor [governador] sobre lo mucho que nos costaría un altar nuevo de metal (forma gótica), dos campanas, reloj, pila bautismal, etc. [per a la nova església de ferro de Santa Isabel], en la primera Junta de Autoridades resolvió solicitar autorización del Gobierno para comprar o pagar dichos objetos. Quizá ahora no le parecería bien, o demasiado exigentes nosotros, si ahora le saliese con el colegio. Es tan difícil congeñar con ese buen hombre, que muchas veces uno no sabe cómo hacerlo o cómo entrarle.

En cuanto a pedir autorización para las demás obras, creo que se excusaría diciendo que no las cree necesarias, ya porque no entiende de enfermería, ya porque cree que nos ha hecho un buen favor por habernos concedido el terreno que Vd. sabe, por lo cual desea que hagamos galería [en el col·legi]. Con todo, si se me presenta una buena oportunidad le aseguro que la aprovecharé.

La iglesia [de ferro de Santa Isabel] va despacio. No sé si la podremos bendecir el día de la Inmaculada Concepción. Temo que no.

A últimos de este mes irá el crucero [de la Marina] a Annobón. Se embarcará en él el Padre Pinos, que lo aguarda en Elobey.

Espero que esta vez no se habrá perdido la encomienda de chocolate y objetos curiosos de estas colonias, como la de Sánchez del Campo. Las hachas y lanzas son de las minas de hierro que tienen los pamues [fang], y fabricadas por ellos mismos; lo mismo digo de la pipa de tierra; las argollas se las ponen [les dones] en el cuello, brazos o piernas; el arpa [mvet], hecha también por ellos, la tocan muy bien. El sombrero bubi (el gran uniforme) nos lo regaló el 2o rey de San Carlos [Ullem Etete, de

Batete], el que peroró en bubi en la inauguración de nuestro colegio: tiene 15 mujeres y todavía quiere más, dice él que para dar más chicos a la Misión; es padre de uno de los chicos que el finado Padre Ramírez trajo a Madrid, llamado Pela [Mariano Cristino, apadrinat en el seu bateig per la reina]; entre estas 15 mujeres una es la principal y, cuando se le pidió el citado sombrero [a Ullem Etete], dijo que él no podía dárselo, que haría lo que dijese la citada mujer principal, que mandó llamar, sin convenirse con ella, la cual al momento dijo que sí; pero si hubiera dicho que no, aunque le hubiéramos dado todo [el oro del] el mundo no nos lo entregaba.

No quise cigarros porque, estando estancado en ésa [Península] el tabaco, no quise incomodar a los Sres. Óscar y Piqueras. Espero hará participe a nuestro amigo D. Rosendo, quien temo esté algo resentido por lo de su hijo [que es va enamorar d'una monja] y, quizá, por nuestra amistad por el gobernador de ésta [Illa de Fernando Poo]. ¡Qué bueno sería si pudiese volver el Sr. Ibarra [gobernador inmediatamente anterior] de gobernador! ¡Quién sabe si sería prudente elogiarle y manifestar estos deseos a D. Rosendo! Vd. verá. Creo que son varios los pretendientes, y bastante avanzados... [d'idees liberals].

El Sr. Obispo de Gabón [Pierre-Marie Le Berre] no ha hablado más. No sé ahora, con la expedición del Padre Pinosa, si reclamará. Ya me han dicho el Padre General y el Padre Serrat [subdirector general de la congregació] cómo le he de contestar.

En todas las comunidades se goza de buena salud, gracias a Dios.

Dentro de pocos días iré a visitar a la comunidad de San Carlos [Batete] y el lugar elegido para la instalación de los nuevos edificios [Musola], que todavía no conozco.

Sin otra cosa especial, sírvase saludar a esos buenos Padres y Hermanos, y Vd, disponga de s.s.s.q.b.s.m. [su seguro servidor que besa su mano].

Pedro Vall-Ilovera, C.M.F.

4

1898, novembre, 24, Cassà de la Selva

El regidor de l'Ajuntament de Cassà de la Selva Jaume Teixidor proposava en el ple municipal, del 24 de novembre de 1898, que se suprimís el servei militar obligatori. La proposta va ser aprovada

AMCS, Administració General, Llibres d'actes del ple del 1894 al 1898, id 5.

“Pidió se sirva fijarse en lo perjudicial y costoso que para la agricultura y la industria es el servicio militar con el carácter de generalidad que se le ha dado, puesto que afecta a todos los jóvenes en la edad que son más útiles para toda clase de trabajos industriales o fabriles y solo se libran del servicio activo los que cuentan con medios para redimirse invirtiendo muchos en esto los ahorros ganados con los trabajos de los primeros (años) de la vida. El servicio militar interrumpe el trabajo útil y mata todo el progreso en la industria, señaladamente la taponera que es de las más importantes de España. Por ello el concejal aludido pidió que la carrera de las armas fuera una carrera especial que no afectase todos los españoles y que fuera sencillamente libre para los que quisieran seguirla”.

5

1977, setembre, Le Boulou

Carta del regidor Hermenegild Roura Tuneu enviada al director de la revista Llumiguia l'any 1977 en què parla d'uns fets ocorreguts durant la Guerra Civil a Cassà i del destí dels polítics republicans després de la contesa.

AMCS, Fons personals, Fons Josep Roura

Sr. Director de Luz y Guia

Cassà de la Selva

Molt senyor meu:

Llegeixo en la vostra revista del mes de juliol passat i amb la signatura “Un que no és franquista” una lletra que parla d'uns fets passats a Cassà en el transcurs de la guerra i que m'hauria plagut poder contestar detalladament, però crec que potser seria abusar de la vostra tolerància. Us agrairia però que volguéreu publicar íntegrament aquestes quatre ratlles i més tard si ho permeteu, d'altres, que ajudaran a comprendre moltes i moltes coses i faran possible poder escriure amb tota imparcialitat “l'Història de Cassà de la Selva durant la guerra”.

Si formava part de l'ajuntament que presidia l'enyorat Dalmàs, com ell era d'Esquerra Republicana de Catalunya i com ell vaig prendre el camí de l'exili.

(.....)

Parlem seriosament i estudiem l'actuació dels dirigents Cassanencs en aquella època i per fer-ho em sembla que el mes avinent és situar-se en el lloc dels fets i principalment en l'ambient viscut. És d'aquesta manera que jo comprenc que es pot jut-

jar el comportament dels homes. I quin era aquest ambient? Seria imperdonable que alguns vulguin ignorar-ho.

En totes les viles i pobles d'Espanya i de Catalunya es produir una sublevació i tot seguit una revolució general. D'un costat i de l'altre es comença a empresonar gent.

Cauen vides humanes per tot arreu pel sol fet de ser de dretes o d'esquerres i d'altres per venjança. Veiem que d'un costat es torturen i maten eclesiàstics (cosa que és veritat) i veiem que de l'altra costat són els eclesiàstics els que torturen i maten a d'altres que no pensen com ells (i això també és veritat).

I és precisament en aquesta situació, en aquest ambient tèrbol general que l'ajuntament republicà de Cassà de la Selva és obligat d'actuar. I un dels primers casos és el del Canonge Tibau (.....)

Doncs bé en un diari de Barcelona en els moments de "bollia, disbarats, foc i llàgrimes" (...) surt una nota -no tinc en aquests moments el text exacte- però venia a dir aproximadament que, uns dels caps destacats a Mallorca, favorables a la insurrecció era el canonge Tibau fill de Cassà de la Selva.

Tot seguit en Dalmàs i els regidors presents vàrem fer presentar a l'ajuntament al canonge Tibau el qual va venir acompanyat del seu germà (el confiter). En Dalmàs li va dir: ja veus com està la situació. No volem de cap de les maneres que a Cassà caigui una gota de sang. A casa teva no series en seguretat. És per aquest motiu que et durem a la presó de Girona i seran els jutges qui diran si ets o no culpable. El canonge Tibau va respondre textualment "Ja ser que no arribaré viu a Girona". En Dalmàs li va prometre que si però veient que dubtava va afegir: Perquè vegis que tenim paraula el teu germà t'acompanyarà amb nosaltres. I va ser efectivament així.

Un temps després el vaig veure'l a Barcelona que sortia d'una casa. No se si ell em va veure però jo crec que si. No vaig passar gaire lluny d'ell.

Aquí teniu senyor Director les primeres paraules que em plau posar a la reflexió dels Cassanencs però abans d'acabar aquestes ratlles una reflexió meva a la lletra de referència quan diu "També hi hagué seny quan vingueren els franquistes. Qui governava llavors?".

I la meva reflexió és la següent: Si els que tenien o teníem els càrrecs més importants o més destacats a Cassà durant la guerra vàrem exiliar-nos, és que el seny va consistir a permetre de tenir empresonats tres anys a Cassanencs que no "marxaren"?

Del fons del meu pensament i de la meva ànima el meu record emocionat va especialment cap als companys de consistori desaparegut.

Tinc la ferma convicció que quan de nou el poble de Cassà votarà lliurement per l'elecció del seu alcalde pensarà amb en Dalmàs i gairebé podria assegurar que hauria estat ell, el qui a la presidència del Consistori hauria pogut obrir la reunió amb aquelles solemnes i emocionades paraules "Dèiem ahir...".

Molt atentament,

H. Roura Tuneu

Le Bolou Setembre de 1977.

6

1807, desembre, 21, Buenos Aires

Certificat que va signar el farmacèutic Narcís Marull Torrent sobre la dispensació de medicines per a ferits de guerra.

Arxiu personal Jordi Marull

"Narciso Marull Profesor de Farmacia. Certifico: que en mi oficina se despacharon las medicinas para la curación de Don León José Marañon erido en el combate del dia cinco de Julio, y recetas por Don Manuel Salvadores, las que satisfizo su padre Don Antonio Marañon cada vez que las llevaba y para que conste y a los fines que le convengan, doy esta en Buenos Aires a 21 de Diciembre de 1807. Narciso Marull"

7

Primer quart del segle XX, Filipines

Pere Boada i Martí va relacionar en una llibreta els viatges que havia realitzat de l'any 1910 a l'any 1924.

Arxiu familiar

Fechas de mis Viajes a Filipinas

Octubre 1910 para Manila

Diciembre 1919 para Barcelona por San Francisco, Nueva York y Lisboa

Salí el 26 de diciembre 1919 vuelta a Filipinas 28 de junio 1921

Llegué a Manila el día primero agosto 1921

Llegué a Cebú el 5 de agosto 1921

Salí de Cebú 8 de marzo 1924

Llegada a Cassà 16 de abril de 1924

9. BIBLIOGRAFIA

- ALARCÓN, Natalia (2013). "Los comerciantes minoristas de Rosario en pos de su identidad: defensa gremial, relaciones intercorporativas y política (1894-1909)", Cuadernos del Ciesal, Universidad Nacional de Rosario [Rosario], núm. 12, p. 75-99.
- ALVARADO, Joaquim (2002). *El negoci del suro a l'Alt Empordà (s. XVIII-XIX)*, Palafrugell: Museu del Suro.
- ALVARADO, Joaquim (2004). *Suro, carracs i taps. Llagostera, 1753-1934*, Llagostera: Ajuntament.
- ALVARADO, Joaquim (2005). *Industrials i tapers (del segle XVIII al XX)*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- ALVARADO, Joaquim (2005). "La defensa dels interessos surers des de Cassà de la Selva. Marçal de Trincheria i de Bolós (1838-1898)", Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners], núm. 17, p. 105-125.
- ALVARADO, Joaquim (2009). *El negoci del suro a la comarca de la Selva. Del segle XVIII a mitjan segle XX*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatsans.
- ALVARADO, Joaquim i PAREJO, Francisco Manuel (2016). Quaderns d'Estudis Tossencs. 13. *Indústria i comerç del suro. Els Torrellas de Tossa (1879-1923)*, Tossa: Centre d'Estudis Tossencs.
- ÁLVAREZ, José (2001). *Mater Dolorosa. La idea de Espanya en el siglo XIX*, Madrid: Taurus.
- ASDRÚBAL, Hernán (1993). Estudios de Historia Económica. 26. *El comercio entre España y el río de la plata*. Madrid: Banco de España, Servicio de Estudios.
- AVELLÀ, Francisco (1969). "Los catalanes en Buenos Aires durante el siglo XVIII. Aportación al estudio de los orígenes de la sociedad rioplatense", Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història, Universitat de València [València], núm. 19, p. 75-117.
- BAGUÉ, Enric; CARRERAS, Joaquim; GUTIÉRREZ, Obdúlia (1990). Quaderns de la Revista de Girona. 30. *Cassà de la Selva*, Girona: Diputació de Girona.
- BLANCO, Juan Andrés (2008). *El asociacionismo en la emigración española a América*, Zamora: UNED, centro asociado de Zamora.
- BOHIGAS, Jordi (2018). "La Guerra del Francès a Cassà de la Selva. 1808-1814", dins GRAU, Dolors; MALLORQUÍ, Elvis (Coord.) *Les guerres i els seus efectes. Cassà de la Selva, segles XIV-XX: Conferències de l'Arxiu*, núm. 1, Cassà de la Selva: Ajuntament. Publicació digital.
- BOSCH, Josep (1996). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (1)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 532, p. 68.
- BOSCH, Josep (1996). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (2)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 533, p. 76-77.
- BOSCH, Josep (1996). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (3)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 534, p. 75-76.
- BOSCH, Josep (1996). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (4)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 535, p. 84-85.
- BOSCH, Josep (1997). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (5)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 536, p. 74-75.
- BOSCH, Josep (1997). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (6)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 537, p. 66-67.
- BOSCH, Josep (1997). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (7)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 538, p. 74-76.
- BOSCH, Josep (1997). "Intent de fer la història de cinc anys foscos: 1936-1940 (8)", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 539, p. 70-71.
- BOSCH, Josep (1997). "Fullejant l'arxiu municipal", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 545, p. 64-65.
- BOSCH, Josep (2003). "El camp d'aviació de la Torremanesa", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 608, p. 88-90.
- BUSQUETS, Joan (2000). *L'escola Torres Jonama i el seu temps. 75 anys d'escola pública*, Palafrugell: Ajuntament.
- CABRÉ, Montserrat i OLIVÉ, Mireia (2008). *Cuba a Catalunya. El llegat dels indians*, Valls: Cossetània Edicions.

- CABRÉ, Montserrat i OLIVÉ, Mireia (2011). *El Vilassar dels indians. V Beca d'Investigació i Recerca Local Ernest Lluch, de Vilassar de Mar, 2011*, Lleida: Pagès editors.
- CALVET, Jordi (2001). *L'impacte de la Guerra de Cuba a Sabadell (1895-1898). Les cartes del soldat Dionís Torruella Alujas*, Sabadell: Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach.
- CARBÓ, Xavier; CARBÓ, Vicenç; MUNDET, Joaquim (2013). *Can Carbó de les Serres. L'origen duna extensa nissaga*, Cassà de la Selva: Ed. família Carbó Cañigueral.
- CARMANIU, Xavier (1998). "La pèrdua de Cuba vista per la premsa gironina. Dos exemples: "La Lucha" i "Lo Geronés"', Revista de Girona [Girona], núm. 190, p. 83-85.
- CARRERAS, Joaquim (1990). "Hermenegild Roura i Tuneu. Records d'una conversa", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 469, p. 40-41.
- CARRIÓN, Jorge (2013). *Librerías*, Barcelona: Editorial Anagrama.
- CASTRO, Mariano L. de i CALLE, Mª Luisa de la (1992). *Origen de la colonización española de Guinea Ecuatorial (1777-1860)*, Valladolid: Universidad de Valladolid.
- CATTINI, Giovanni C. (2011). "Los regionalistas catalanes en la España de la Restauración: la plataforma de *La España Regional* (1886-1893)", Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne, Université de Provence [Aix-en-Provence], núm. 45, p. 19-42.
- CODOLÀ, Joan Carles (1998). "Els avis cassanencs que van anar a Cuba", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 547, p. 18-25.
- COLL, Ermengol (1995). *Misión de María Cristina*, Vic: CEIBA. Ed. de Jacint Creus.
- COLL, Ermengol (1997). *Misión de Santa Isabel*, Vic: CEIBA. Ed. de Jacint Creus i Maria Antònia Brunat.
- COMPANYS, Julián (1991). *España 1898: entre la diplomacia y la guerra*, Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores.
- COSTA, Lluís (2006). *El nacionalisme cubà i Catalunya. Comunicació política, social i cultural entre Cuba i Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COSTA, Lluís (2013). *Cuba i el catalanisme: entre l'autonomia i la independència*, Barcelona: Rafael Dalmau Editor.
- COSTA, Lluís (ed.) (2007). *El patrimoni documental: Catalunya-Cuba. Actes del II Fòrum de Municipis Indians*, Begur: Fundació Catalana Begur-Cuba.
- COSTA, Lluís (2016). *Les construccions nacionals: entre l'imaginari i la realitat. La formació de la consciència nacional cubana després del 1898. Anàlisi comparativa amb els casos de les identitats espanyola, catalana i porto-riquenya*, Barcelona: Llibres de l'Índex.
- CREUS, Jacint (1997). "Espansione missionaria e occupazione del territorio: il caso della Guinea Equatoriale", Terra d'Africa, Unicopli [Milà], núm. VI.
- CREUS, Jacint (2007). "Cuando las almas no pueden ser custodiadas: el fundamento identitario en la colonización española de Guinea Ecuatorial", Hispania: revista española de Historia [Madrid], vol. LXVII, núm. 226, p. 517-540.
- CREUS, Jacint (2014). *Action missionnaire en Guinée Équatoriale, 1858-1910. 1: Mémoire et naïveté de l'Empire. 2: À la reconquête de l'Ancien Régime*, París: l'Harmattan / Association France-Guinée Équatoriale.
- CUSACHS, Manuel (1998). *La Guerra de Cuba (1895-1898). Repercussions a la comarca del Maresme*, Argentona: Club d'Opinió Jaume Llavina.
- DALLA, Gabriela (2013). *El archivo documental del americanismo catalán. Una historia centenaria para la casa de América (1909-1968)*, Barcelona: Edicions Casa Amèrica Catalunya.
- DALMÀS, Lluís (1997). "1936-1940: Anys per recordar", Llumiguia [Cassà de la Selva], núm. 542, p. 72-73.
- DARDÉ, Carlos (1997). *Historia de España. La Restauración, 1875-1902*, Madrid: Historia 16.
- DAUSSÀ, Arturo (2011). *Icono de corcho. Una ilusión que movió varias generaciones*, Cassà de la Selva: Ed. de l'autor.
- DÍAZ, César "Tato" (2016). *Comunicación y revolución 1759-1810. Esfera y espacio público rioplatense*, Buenos Aires: Editorial de la Universidad Nacional de La Plata (EduLP).
- ESTRADA, Ferran (1998). "La casa com a institució social", dins *Les cases pageses al Pla d'Urgell: Família, residència, terra i treball durant els segles XIX i XX*, Lleida: Pagès editors.
- GANDÍA, Enrique de; GOYENECHEA, Mauricio; RUIZ, Isidoro (2012). *Martín de Alzaga. Precursor de la Independencia Argentina*, Buenos Aires: Fundación Vasco Argentina "Juan de Garay".
- GARCÍA, Antonio (2006). *Explotación comercial del corcho en la provincia de Badajoz, siglo XIX (Albuquerque y San Vicente de Alcántara)*, Badajoz: Editora Regional de Extremadura.
- GARCÍA, Antonio (2008). *Explotación comercial e industrial del corcho en la provincia de Badajoz, 1841-1908 (Jerez de los Caballeros)*, Badajoz: Editora Regional de Extremadura.
- GARCÍA, Antonio (2008). *Explotación comercial e industrial del corcho en la provincia de Badajoz, 1833-1912 (Comarca de Jerez de los Caballeros y Mérida)*, Badajoz: Editora Regional de Extremadura.
- GARCÍA, Ignacio (2011). *Mujeres corcheras*, Lisboa: Euronatura.
- GARCÍA, Ignacio (2016). "Innovación e internacionalización en el negocio corchero. Cambio técnico en la industria del tapón de corcho: el caso de la familia Sabaté", dins RANGEL, José Francisco; FAISCA, Carlos Manuel; BOMBICO, Sónia; MOURISCO, Pedro (Coord.) *El alcornocal y el negocio corchero: una perspectiva histórica e interdisciplinar*, Badajoz: Diputación de Badajoz.

- GARZÓN, Luis. (2008). *Catalanes en la Argentina*, Louvain-la-Neuve: GRIAL (Groupe de Recherche Interdisciplinaire Amérique Latine).
- GESALÍ, David (2008). Plecs. 18. 2a època. *L'aeròdrom 317*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- GRAU, Josep M. i PUIG, Roser (1992). "La substitució, una fórmula legal per no fer el servei militar", *Revista de Girona [Girona]*, núm. 150, p. 34-39.
- GREC (2019). *Descobrim Cassà. 13. Polítics Surers-Surers polítics. La política en el món surer a Cassà*, Cassà de la Selva: Arxiu Municipal.
- GRUPO DE ESTUDIOS DE HISTORIA RURAL (1999). "Armstrong Cork Company, Pittsburgh-Sevilla, 1878-1915", dins GUTIÉRREZ, Miquel (Coord.) *Doctor Jordi Nadal. La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, vol. II, Barcelona: Universitat de Barcelona.
- IBARGUREN, Carlos F. (2007). *Los Antepasados. A lo largo y más allá de la historia de Argentina*, Alfonso M. Beccar Varela.
- IYANGA, Augusto (1985). *Educación y aculturación en África negra*, València: Universitat de València.
- JIMÉNEZ, Àngel (1998). "Sant Feliu de Guíxols i la crisi del 98", *Revista de Girona [Girona]*, núm. 190, p. 91-96.
- JUANOLA, Miguel (1958). *Reportajes históricos de Cassà de la Selva*, Cassà de la Selva: Gráficas Duch.
- MADRIÀ, Eloi i BASART, Pitu (2011). "De Cassà a San Vicente", *Gavarres [Cassà de la Selva]*, núm. 19, p. 104-105.
- MÁRQUEZ, Rosario (1993). "La emigración española a América en la época del comercio libre (1765-1824): El caso andaluz", *Revista Complutense de Historia de América [Madrid]*, núm. 19, p. 233-247.
- MASQUELET, María i LÓPEZ, Ricardo (2008). "Buenos Aires Colonial. Boticas y boticarios del Buenos Aires Colonial", *Fundando Pueblos [Buenos Aires]*, núm. 8, p. 18-41.
- MAUSS, Marcel (1971). *Institución y culto*, Barcelona: Barral editores.
- MAY, C. (2014). "Cuando jugar es cosa seria", *PAT: revista sobre patrimonio cultural y natural [Santiago de Chile]*, núm. 60, p. 44.
- MAYMÍ, Joan (2011). "Memòria històrica de Cassà de la Selva: 1936-1939", *Llumiguia [Cassà de la Selva]*, núm. 699, p. 12.
- MAYMÍ, Josep (2015). *Josep Dalmàs: Un model de gestió política*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MEDIR, Ramir (1953). *Historia del gremio corchero*, Madrid: Alhambra.
- MERCADER, José M. (1986). "Los catalanes en el Río de la Plata desde las invasiones inglesas hasta nuestros días", *Todo es Historia [Buenos Aires]*, núm. 235, p. 46-54.
- MOORE, Esteban (2003). *Librerías de valor patrimonial de Buenos Aires*, Buenos Aires: Dirección General de Patrimonio.
- NADAL, Joaquim (1978). *Comercio exterior con Gran Bretaña (1777-1914)*, Madrid: Ministerio de Hacienda.
- NADAL, Rafel (2013). *Quan en dèiem xampany*, Barcelona: Columna.
- NDONGO, Donato (1987). *Las tinieblas de mi memoria negra*, Madrid: Fundamentos.
- NIELL, Xavier (2017). *El bombardeig de Cassà de la Selva. Recerca, dignificació i senyalització d'un espai de la Guerra Civil*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- ORTIZ, Ramon (2001). *Los inicios de la industria del corcho taponera en San Vicente de Alcántara en el siglo XIX*, Badajoz: Diputación de Badajoz.
- PAÍNHA, José Maria (2016). "A Casa Reynolds 1838-1890. Um caso de pioneiro na indústria corticeira no Alentejo e na Extremadura", dins RANGEL, José Francisco; FAÍSCA, Carlos Manuel; BOMBICO, Sónia; MOURISCO, Pedro (Coord.) *El alcornoque y el negocio corchero: una perspectiva histórica e interdisciplinar*, Badajoz: Diputación de Badajoz.
- PALOL, Miquel de (1991). *Girona i jo*, Barcelona: Tanagra.
- PAREJO, Francisco (2010). *Estudios de Historia Económica. 57. El negocio del corcho en España durante el siglo XX*. Madrid: Banco de España, Servicio de Estudios.
- PAREJO, Francisco Manuel; FAÍSCA, Carlos Manuel; RANGEL, José Francisco (2013). "Los orígenes de las actividades corcheras en Extremadura: el corcho extremeño entre catalanes e ingleses", *Revista de Estudios Extremeños [Badajoz]*, tom LXIX, núm. 1, p. 461-490.
- PÉREZ, Xavier (1995). "Colomencs a les guerres de Cuba i Filipines", *Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners]*, núm. 8, p. 175-184.
- PINYOL, Eva i MORÉ, David (2014). *Quaderns d'Estudis Tossencs. 12. Llegendes i tradicions de Tossa*, Tossa: Centre d'Estudis Tossencs.
- PLA, Josep (2004). *Homenots. Segona sèrie*, Barcelona: Destino.
- PUJADAS, Tomàs L. (1968). *La Iglesia en la Guinea Ecuatorial: Fernando Poo*, Madrid: Iris de Paz.
- RABASEDAS, Ramon (2004). *Els Termiters*, Girona: CCG Edicions.
- RANGEL, José Francisco (2013). *La industria corchera extremeña en las últimas décadas. Un análisis desde la óptica de los distritos industriales*, Don Benito: Asociación Torre Insuza.
- RIQUER, Borja de (2000). *Identitats contemporànies. Catalunya i Espanya*, Vic: Eumo Editorial.
- RIQUER, Borja de (1996). *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Vic: Eumo Editorial.
- RODRÍGUEZ, José Ignacio (2017). "Heterodoxia republicana en Barcarrota: Juan Ortiz Rodríguez y José Majó Macías", *Revista de Estudios Extremeños [Badajoz]*, tom LXXIII, núm. 1, p. 589-614.

- ROIG, Pau (2015). "La família Serra Carbó i la indústria del suro", Revista del Baix Empordà [Baix Empordà], núm. 49, p. 123-129.
- SALA, Pere (2003). *Manufacturas de Corcho SA (antiga Miquel & Vincke). Líder de l'exportació industrial espanyola (1900-1930)*, Palafrugell: Museu del Suro.
- SALA, Pere i NADAL, Jordi (2010). *La contribució catalana al desenvolupament de la indústria surera portuguesa*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SALA, Pere i NADAL, Jaume (2013). *Francisco Oller: qualitat de líder*, Cassà de la Selva: Grup Oller.
- SALLÉS, Carmelo i MORÉ, David (2009). *Quaderns d'Estudis Tossencs. 9. Diccionari de més de mil mots de la història de Tossa*, Tossa: Centre d'Estudis Tossencs.
- SÁNCHEZ MARROYO, Fernando (1996). "Los catalanes en la Extremadura del siglo XIX. La edad de oro del negocio corchero", dins PÉREZ, M. Teresa; SEGURA, Antoni; FERRER, Llorenç (Ed.) *Els catalans a Espanya, 1760-1914: Actes del Congrés, Barcelona, 21 i 22 de novembre de 1996*, Barcelona: Universitat de Barcelona / Generalitat de Catalunya.
- SARRAMONE, Alberto (2004). *Cataluña y los catalanes en el Plata*, Buenos Aires: Editorial Biblos Azul.
- SERRANO, Antonio (2007). *El corcho en la Sierra Norte sevillana: producción, comercialización y transformación industrial en los siglos XIX y XX*, Sevilla: Universitat de Sevilla. Tesi de Doctorat.
- TAULA SECTORIAL PER A LA RECERCA I DIFUSIÓ HISTÒRIQUES (2001). Plecs. 3. 2a època. *Retalls d'Història*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- TRINCHERÍA, Marçal de (1877). *Lo que hay de aceptable y de inadmisibile en la exposición que a las Cortes elevan los comisionados generales por las provincias catalanas, Extremadura y Castilla la Nueva, sobre la fijación de un derecho ad valorem a la exportación de los corchos en planchas y en cuadrados, y en la impugnación del derecho opresor que se intenta imponer al corcho en bruto*, Girona: Pau Puigblanquer imp.
- TRINCHERÍA, Marçal de (1893). *Memoria sobre la Liga Aduanera Hispano-portuguesa*, Girona: Pau Puigblanquer imp.
- TRINCHERÍA, Marçal de (1893). *Documentos traducidos de algunos periódicos portugueses y de algunas cartas recibidas por el autor, todo de referencia a la reciente campaña que nuevamente hice en Portugal*, Girona: Pau Puigblanquer imp.
- VÁZQUEZ-RIAL, Horacio (2012). *Santiago de Liniers*, Madrid: Ediciones Encuentro.
- VÍCTOR, Josep (1998). "Efectes de la crisi de 1898 a Girona", Revista de Girona [Girona], núm. 190, p. 86-90.
- VILÀ, Manuel (1992). *Fulls d'Història Local. Escalencs a la guerra de Cuba*, L'Escalona: Ajuntament.
- VINYOLÉS, Carme (1986). "Cassà: el seny d'un poble contra la rauxa dels incontrolats", Presència [Girona], núm. 767.
- VIÑAS, Joan (2002). *Memòries d'un gironí*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya. Edició amb estudi introductor de Lluís Costa.
- WILLIAMS, Enrique (1965). *Fuga del General Beresford, 1807*, Buenos Aires: Emecé Editores.
- WULF, Valérie de (2014). *Histoire de l'île d'Annobon (Guinée Équatoriale) et de ses habitants du XVe au XIXe siècle*, tom 1, París: l'Harmattan / Association France-Guinée Équatoriale.
- WULF, Valérie de (2014). *Les Annobonais, un peuple africain original (Guinée Équatoriale, XVIIIe au XXe siècle)*, tom 2, París: l'Harmattan / Association France-Guinée Équatoriale.
- ZUCCHITELLO, Mario (2004). *Quaderns d'Estudis Tossencs. 7. De la Mediterrània a l'Atlàntic. Navegació i comerç a Tossa (1759-1814)*, Tossa / Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Tossencs / Centre d'Estudis Selvatans.

Publicacions periòdiques

Correo de Comercio (Buenos Aires) 1810-1811, vol. I.
Boletín Oficial de la República Argentina (Buenos Aires) 1893-2020, núm. 32122, p. 3.

Webgrafia (consultes 2020):

<http://dbe.rah.es/biografias/74648/francisco-salvio-marull>

10. ÍNDEX DE TAULES I FIGURES

IMATGES

1. Fàbrica de suro a San Vicente de Alcántara. Font: Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'imatges. Fons INMESE.
2. Triadors i toscadors a Portugal. Font: Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'imatges. Fons Miquel Brias Tauler.
3. Transportistes de suro, Portugal. Museu del Suro de Palafrugell, Arxiu d'imatges. Fons Miquel Brias Tauler.
4. Retrat de Martí Daussà Dalmàs. Font: Museu del Suro de Palafrugell. Arxiu d'imatges. Fons Daussà.
5. Retrat de Francesc Oller Martinell. Font: Reproducció del llibre *100 aniversari de Francisco Oller, S.A. 1892-1992*.
6. Fotografia de Josep Serra i el seu fill Domingo reproduïda a la *Revista del Baix Empordà*, núm. 49.
7. Retrat d'Àngel Gruart Deu. Font: Fons particular de Jordi Gruart Vila.
8. Territoris "espanyols" del golf de Guinea. Font: elaboració de l'autor.
9. Missions claretianes a Guinea al 1888. Font: elaboració de l'autor.
10. Esquema d'una Missió de l'Edat Moderna. Font: elaboració de l'autor.
11. El canvi que ho va capgirar tot. Font: elaboració de l'autor.
12. Esquema d'una Missió claretiana a Guinea. Font: elaboració de l'autor.
13. Savalls i el seu estat major, a Sant Hilari Sacalm el 1873. El general Francesc Savalls, al centre; el seu lloctinent, Francesc Huguet, a la seva dreta. Autor de la fotografia: Joan Cantó Esclús (Barcelona, 1833 -?). Font: *Barcelona fotografiada. Guia dels fons i les col·leccions de l'Arxiu fotogràfic de la ciutat*, Ajuntament de Barcelona, 2007, s/p.
14. Signatura de Pere Vall-Ilovera.
15. Fotografia de Pere Vall-Ilovera. Font: PUJADAS, Tomàs L. *La Iglesia en la Guinea Ecuatorial: Fernando Poo*, Madrid, Iris de Paz, 1968, s/p.
16. Església de ferro erigida sota el mandat de Pere Vall-Ilovera. Font: Fons Claretian de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.
17. Església de ferro erigida sota el mandat de Pere Vall-Ilovera. Font: Fons Claretian de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.
18. Missió de Banapà a l'època de Pere Vall-Ilovera. Font: Fons Claretian de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.
19. Impremta de la Missió de Banapà a l'època de Vall-Ilovera. Font: *Fondo Claretiano* de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.
20. Sastreria de la Missió de Banapà a l'època de Vall-Ilovera. Font: *Fondo Claretiano* de l'Arxiu Provincial Claretian de Guinea (APG-CMF), recuperada a través d'un conveni de cooperació entre la Província claretiana de Guinea i l'Ajuntament de Vic.
21. L'Havana al segle XIX (Gravat de J. Bachman, Nova York, 1851). Font: col·lecció de Manuel Fernández Santalices.
22. Interior de la badia de l'Havana. (Font: Estudio fotografia Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).
23. *Historia de la insurrección de Cuba*, d'Emilio A. Soulève.
24. Imatge d'una família cubana (Font: Estudio fotografia Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).

25. Restes del cuirassat Maine. Episodi que propicià la intervenció nord-americana en la guerra hispano-cubana (Font: Estudio fotografia Otero y Colominas. San Rafael, 32, l'Havana).
26. El sanguinari capità general, Valerià Weyler. (Font: *La Ilustración Española y Americana*, Madrid, 30 de gener del 1896).
27. D'esquerra a dreta: Firmo Bertran, Josep Xifre i Joan Casadevall (l'avi Muxac). Tots ells supervivents casanencs de la darrera guerra de Cuba. Reproduïdes a la revista local Llumiguia del mes d'agost del 1949 i del mes de gener de 1998.
28. Llicència de Joan Casadevall. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Joan Casadevall.
29. Al·legoria a la pèrdua de Cuba per part dels espanyols amb Catalunya de teló de fons com a font d'explotació reproduïda a *La Tralla*, Barcelona, 19 de maig del 1905.
30. Milicians a l'entrada del poble venint de Llagostera. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció TAI. Autor, Enric Genóher.
31. Vista aèria del pla de Bellsolà, lloc on es va construir el camp d'aviació de la Torremansa (1937-1939). AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Bon Vent.
32. Bombardeig aeri del poble de Cassà. Font: Archivio Ufficio Storico Maggiore dell'Aeronautica Militare per mitjà de David Gesalí.
33. Informe sobre les activitats polítiques del regidor Lluís Adroher Sitges el 12 de setembre de 1940. Font: AMCS, Fons Administració General, Llibre de sortida de documents, 1939-1945.
34. Document del Jutge de Responsabilitats Polítiques on es demana l'enviament sobre els béns que posseïen els antics regidors. Font: AMCS, Fons Administració General.
35. Hermenegild Roura, el segon per l'esquerra a la primera fila, en un acte a Montpeller en contra de l'Espanya franquista. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.
36. Hermenegild Roura i Josep Dalmàs a l'exili. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.
37. Retrat d'Hermenegild Roura. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons Josep Roura.
38. Francesc Abella Sala, exiliat a Argelers. Font: Arxiu particular Encarnació Ferrando.
39. Retrat de Lluís Adroher Sitjas que es va exiliar al continent americà. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Maria Bagudanch.
40. Fotografia de Lluís Xena i la seva família a Caracas, Veneçuela, a la dècada dels anys cinquanta. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Rosa Calzada.
41. Retrat del regidor Primitiu Cassà Mestres i la seva esposa Anna Cassà Anglada. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció Paquita Ventura.
42. Vista de la façana principal de l'església del Seminari de Girona. El Seminari es va reconvertir en presó entre 1939-1942.
43. Libreria del Colegio, Buenos Aires, vers 1930. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.
44. Document del bateig de Narcís Marull Torrent localitzat per Miquel Correyero. Font: Familysearch.org.
45. Document del bateig de Maria de la Esperanza Marull, segona filla de Francesc Salvi Marull, localitzat per Miquel Correyero. Font: Familysearch.org.
46. Document del matrimoni de Narcís Marull i Maria de la Concepció Marull, Buenos Aires. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.
47. Document signat per Narcís Marull Torrent a Buenos Aires l'any 1807. Font: Fons personal Jordi Marull Bou.
48. Mariano Marull, fundador del poble de Marull. Font: Banc d'imatges Florian Paucke.
49. Entre els personatges d'aquesta imatge hi ha un Mariano Marull (possiblement es tracta del fill del fundador de Marull, també Mariano). Font: Banc d'imatges Florian Paucke.
50. Cens nacional de població on apareix Mariano Marull, Argentina, 1869. Font: Familysearch.org.
51. Arbre genealògic parcial de la família Marull. Només conté informació sobre les persones a les quals es fa referència en el text. Font: el·laboració de l'autor.
52. Mapa de Marull amb el traçat del ferrocarril, 1941. Estancia Plujunta. Propietaria Maria Marull de Escalante. Departamento San Justo, Provincia de Córdoba. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull. Font: MEDINA, Ivana: Centenario de Marull. Una historia sobre los comienzos orígenes de Marull.
53. Mariano i Juan Marull. Informació facilitada per la Municipalidad de Marull. Font: MEDINA, Ivana: Centenario de Marull. Una historia sobre los comienzos orígenes de Marull.
54. Manuela Pérez de Marull. Font: familysearch.org.
55. Document on s'esmenten esclaus de Francesc Salvi Marull, 18 de juny de 1786. Font: familysearch.org.
56. Document on s'esmenten esclaus de Francesc Salvi Marull, 2 d'agost de 1790. Font: familysearch.org.
57. Document on s'esmenten esclaus de Narcís Marull, 6 de setembre de 1811. Font: familysearch.org.
58. L'alcalde de Marull i acompanyants visitant Cassà de la Selva, davant Can Nadal amb l'alcalde i el regidor de Cultura i l'arxivera municipal. Ajuntament de Cassà, febrer de 2019. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Col·lecció pròpia.
59. Família Josep Serra Carbó. Font: AMCS, Arxiu d'imatges. Fons can Serra.
60. Plantilla de la fàbrica de Domingo Serra a la dècada dels anys trenta. Font: Arxiu família Carbó.

61. Filomena Ortiz i Enric Daussà Dalmàs. Font: Arxiu família Daussà.
62. Pere Daussà Dalmàs. Font: Arxiu família Daussà.
63. Los Catalanes de Pedro Boada, José Boada i Pere Boada (fill), 1919. Font: Arxiu família Boada.
64. Pere Boada. AMCS, Arxiu d'Imatges. Font: Col·lecció Montserrat Boada.
65. Interior de l'establiment Los Catalanes. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció M. Teresa Boada.
66. Maria Martí Viñolas a Cebu. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Montserrat Boada.
67. Estat del carrer on hi havia la botiga Los Catalanes després d'un *baguio* (huracà). Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció Montserrat Boada.
68. Els Boada i els seus empleats. Font: AMCS, Arxiu d'Imatges. Col·lecció M. Teresa Boada.
69. Domingo F. O, Benita P.O, fills Francisco F.F i Maria F.F més una dona, potser la germana de Benita-Margarita. Font: Arxiu família Figueras.
70. Família Figueras a Santiago. Font: Arxiu família Figueras.
71. Francisco Figueras Puig a l'Institut Químic de Sarrià, març de 1926. Font: Arxiu família Figueras.

Edita:

Ajuntament de
Cassà de la Selva

Col·labora:

Diputació
de Girona